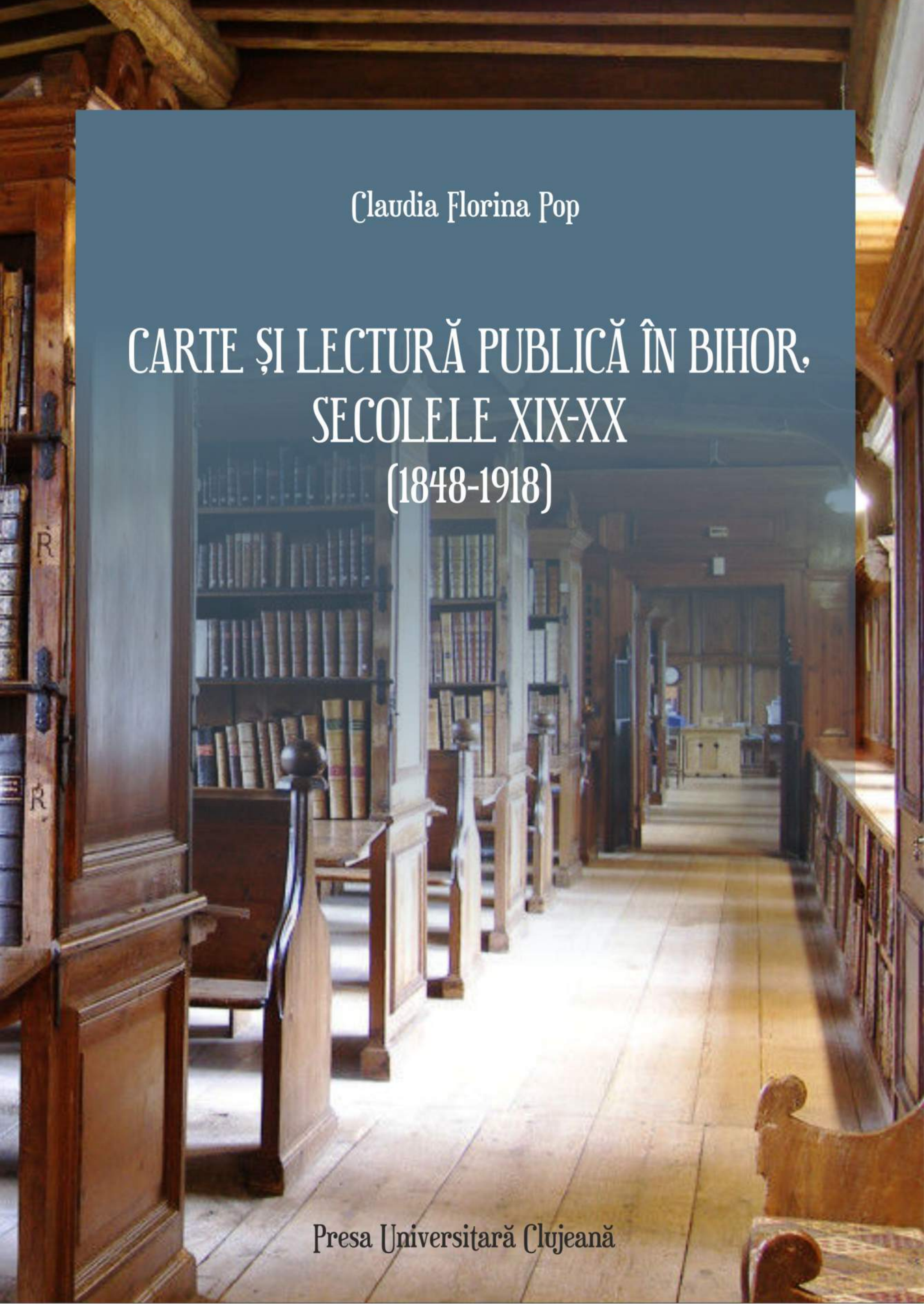

Claudia Florina Pop

CARTE ȘI LECTURĂ PUBLICĂ ÎN BIHOR, SECOLELE XIX-XX (1848-1918)

Presa Universitară Clujeană

CLAUDIA FLORINA POP

CARTE ȘI LECTURĂ PUBLICĂ ÎN BIHOR, SECOLELE XIX-XX

(1848-1918)

CLAUDIA FLORINA POP

CARTE ȘI LECTURĂ PUBLICĂ ÎN BIHOR, SECOLELE XIX-XX

(1848-1918)

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2021

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. habil. Florin Ioan Cioban

Conf. univ. dr. Adela Bradea

ISBN 978-606-37-1060-5

© 2021 Autoarea volumului. Toate drepturile rezervate. Reproducerea integrală sau parţială a textului, prin orice mijloace, fără acordul autoarei, este interzisă şi se pedepseşte conform legii.

Universitatea Babeş-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@ubbcluj.ro
http://www.editura.ubbcluj.ro/

Părinților mei

***Tatălui meu**, care a avut încredere în mine și m-a învățat să fiu o luptătoare.*

***Mamei mele**, care mi-a insuflat dragostea pentru carte, lectură şi frumos.*

ÎN LOC DE PREFAȚĂ

Cartea este produsul unei necesități. Pe măsură ce societatea umană a progresat, într-o oarecare măsură, aceasta a fost legată mereu de existența cărților.

Valoarea unui popor este dată, în esență, de calitatea și numărul cărților produse de acel popor. Totodată, acestea au favorizat dezvoltarea tehnicilor de multiplicare (tiparul), avântul mijloacelor de diseminare, înființarea instituțiilor de prelucrare și conservare (bibliotecile).

De-a lungul istoriei sale, cartea a avut de suferit din cauza nenumăratelor nedreptăți săvârșite de politicile duse în diferitele orânduiri. Războaiele purtate de regi și împărați, luptele claselor dominante, misticismul religios au degenerat în ample persecuții împotriva cărții, la fel ca și comunismul, care a pus la index numeroase cărți. Oglindind aspirațiile de libertate ale popoarelor, cartea a devenit, în timp, simbol al progresului.[1]

În lucrarea de față mi-am propus să prezint momente și aspecte din istoria și evoluția cărții, a bibliotecii și, implicit, a lecturii publice și rolul acestora la dezvoltarea vieții sociale și culturale în perimetrul județului Bihor, luând în considerare bogăția și valoarea inestimabilă a celor care au reușit, prin eforturi evidente, prin revistele pe care le-au redactat sau prin societățile culturale pe care le-au înființat și condus, să aducă cartea în viața bihorenilor de-a lungul timpului.

Lucrarea conține un studiu care tratează aspecte istorice ale cărții și presei, ale bibliotecilor și ale societăților culturale din Bihor, de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Studiul delimitează perioada tratată din punct de vedere social, cultural și politic și prezintă într-o formă cât mai concisă importanța cărții și a bibliotecilor în viața

---

[1] Horia Matei, *Cartea un călător milenar*, București, Editura Tineretului, 1964, p. 15.

bihorenilor, dar și rolul educativ progresist al presei vremii cât și al societăților culturale care au funcționat în acea perioadă. Astfel:

Capitolul I are în vedere contextul social, istoric, cultural, delimitând perioada în care se încadrează tema cercetată.

Capitolul al II-lea își propune o prezentare a interesului pentru carte în Transilvania și, în mod special, în Bihor, subliniind importanța cărții și rolul tiparului local în viața culturală și economică a bihorenilor. Totodată pune în evidență circulația cărții pe teritoriul județului Bihor subliniind rolul jucat de ea în viața socială și în procesul general de ridicare al nivelului de cultură și erudiție local, de la generația Școlii Ardelene și a episcopilor Ignatie Darabant și Samuil Vulcan la etapa „Familiei".

Cartea și periodicele tipărite în această perioadă sugerează faptul că Bihorul a fost sediul unei activități editoriale românești remarcabile. Am încercat o identificare a opiniilor privind cartea și lectura și a modului în care acestea s-au reflectat în presa vremii schițând în linii mari, o istorie a presei literare românești din Transilvania. Acțiunile presei bihorene le-am exemplificat prin prezentarea în detaliu a celui mai important organ de presă al vremii: „Familia", nume sonor al presei bihorene.

Capitolul al III-lea prezintă bibliotecile bihorene ca instituții de culturalizare și promovare a cărții și lecturii publice, importanța acestora în viața culturală existentă.

Capitolul al IV-lea atestă faptul că promovarea lecturii publice a fost realizată într-o măsură importantă de societățile culturale bihorene, asociațiile de lectură din școli, prin editarea de anuare și almanahuri („Zorile Bihorului", „Fenice" etc.). Sunt prezentate cele mai semnificative societăți care și-au asumat rolul de „educatori" în viața culturală a locuitorilor de pe Crișuri. Înființarea de biblioteci a reprezentat o acțiune permanentă, și de real folos a acestor societăți care au militat pentru culturalizarea poporului. Totodată s-a avut în vedere sublinierea rolului emancipator al cărții, a importanței jucate de instituțiile culturale la realizarea idealului național.

CAPITOLUL I.

Repere bihorene. Context social, istoric, cultural

Bihorul a reprezentat o punte de legătură între părțile de nord ale țării, Maramureș, părțile de sud – Banat - și cu cele din centru - Transilvania, dar și cu Budapesta sau cu sud-estul continentului, o zonă de interferențe cultural-spirituale. Cosmopolit ca înfățișare etnică în perioada modernă, plurietnic si pluriconfesional încă din cele mai îndepărtate veacuri ale Evului Mediu, la granița de vest, ținutul a atras multă lume ca poartă de intrare în Transilvania. „Capitala" acestuia, Oradea, și-a creat o individualitate distinctă abia cu începere de la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Oradea a fost un centru istoric, clerical și școlar care a devenit ca atare pe parcursul secolelor, transformându-se dintr-un anumit număr de așezări mici care gravitau în jurul cetății, într-o aglomerare de tip urban care s-a constituit ca oraș abia la 1860.[1]

Oradea[2] ca reședință a Bihorului, este așezat pe cele două maluri ale Crișului Repede, râu care împarte județul în aproximativ două jumătăți egale, prima atestare documentară a Oradiei datând din 1113.

De-a lungul istoriei sale, orașul trăiește o serie de evenimente care își lasă amprenta asupra populației citadine: 1241 - marea invazie tătaro-mongolă, 1660-1692 - Oradea devine reședință de pașalâc otoman, 1692 – orașul este ocupat de armata habsburgică. Începând din 1786, românii, ungurii, germanii, participă în proporții egale la conducerea urbei.

---

1 *Istoria orașului Oradea*, Oradea, Editura Cogito, 1995, p. 15

2 Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II O-Z, București, 1968, p. 15-25.

În 1791-1792 datorită prezenței stimulatoare a episcopului Igantie Darabant se redactează la Oradea vestitul *„Supplex Libellus Valahorum"*, petiția pentru drepturi a românilor transilvăneni. Pornită din mediul Academiei de Drept, înființată aici în 1780, petiția a fost finalizată apoi la Curtea Episcopiei greco-catolice. Reprezentanții Școlii Ardelene[3] (secolul XVIII-XIX) au petrecut mai multă vreme la Oradea.

Prezența lui Ignatie Darabant în scaunul eparhial de la Oradea (1788-1806), urmat de Samuil Vulcan (1806-1839), a situat Oradea, pentru mult timp, pe un loc fruntaș în viața românească din Imperiul Austriac. I. Darabant a dezvoltat rolul cultural al episcopiei de Oradea; a fondat seminarul tinerimii unite, considerat cea mai veche instituție de învățământ cu internat a românilor ardeleni.

Datorită reputației sale la Curte a obținut, de nenumărate ori, subvenții bănești importante. De asemenea, a depus eforturi privind înființarea unui liceu românesc, lucru care s-a realizat doar la 1828, de către Samuil Vulcan, prin întemeierea liceului din Beiuș.[4] Tot Ignatie Darabant a pornit la zidirea bisericii catedrale din Oradea. Toate acestea reprezentau în fapt îndatoririle sale de episcop, doritor de a contribui la propășirea eparhiei și a enoriașilor săi. Desigur, personalitatea lui Ignatie Darabant este subliniată de relațiile sale cu fruntașii Școlii Ardelene. Trebuie amintit faptul că acesta a sprijinit trimiterea lui Gheorghe Șincai la studii în Roma, ajutându-l din punct de vedere financiar, pentru unele călătorii și l-a găzduit un timp la Oradea. În acest sens, Gh.Șincai, în *Elegia* sa autobiografică, va vorbi cu recunoștință despre I. Darabant. Gh.Șincai s-a bucurat de ospitalitate și sprijin și din partea lui Samuil Vulcan, care l-a încurajat să-și tipărească cronica.[5]

---

3 Teodor Pompiliu, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, Dacia, 1984, p. 118-120.

4 Mircea Popa, *Pagini bihorene*, Oradea, Editura Univers, 2003, p. 217-222.

5 Camil Mureșan, *Câteva date despre episcopul Ignatie Darabant*, în *Școala ardeleană și Oradea*, Simpozion, Oradea, Logos 94, 2006, p. 43-51.

La rândul său, Samuil Micu a fost și el în relații bune cu I. Darabant, beneficiind și el de sprijinul financiar al episcopului, fiind trimis la studii „mai înalte”. I. Darabant îl susține și moral în traducerea Bibliei.[6]

Samuil Micu este considerat a fi primul istoric român care a realizat o listă de tipărituri românești vechi. Această listă este o prezentare unitară făcută până atunci a tipăriturilor românești vechi.

Urmașul lui Ignatie Darabant, pe scaunul eparhial a fost Samuil Vulcan, de numele acestuia legându-se realizări de seamă în domeniul vieții culturale a românilor din Bihor.[7]

În epoca Luminilor culturalizarea prin carte a poporului, folosită de către cărturarii de aici, s-a bucurat de o audiență largă, reflectată de diversele categorii de cititori, și anume, cei din mediul sătesc: preoți și dascăli, iar cei din oraș: dascăli și clerici, funcționari, negustori, studenți, meșteșugari.[8]

În această epocă, Oradea se afirmă mai mult ca oricând în istoria sa, ca oraș de „interferențe”. Există acum, relații cordiale ale intelectualilor români din oraș, cu cei ai stărilor privilegiate, unguri și germani. Cărțile acestora le găsim în toate bibliotecile românești ale vremii.

Acum sediile clericale devin un „focar de cultură”, iar orașul se transformă într-un veritabil centru al iluminismului românesc, datorită elitelor culturii noastre, din întreaga Transilvanie, care au conlucrat în strădaniile lor culturale cu cei de aici, și anume: cu Ignatie Darabant sau Samuil Vulcan[9]. Alți cărturari și învățați precum Gheorghe Șincai, Ioan Molnar Piuariu, Dimitrie Țichindeal, animați de același gând al dezvoltării culturii a poporului, se opreau uneori la Oradea, fiind atrași de arhivele, bibliotecile și instituțiile școlare. [10]

---

6 Samuil Micu, *Biblia de la Blaj 1795*, ediție jubiliară, editor Ioan Chindriș și Eugenia Pavel, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, tipărită la Tipografia Vaticana, Roma, 2000.

7 Blaga Mihoc, *Episcopul Samuil Vulcan (1758-1839) în serviciul emancipării românilor ortodocși*, în *Școala ardeleană și Oradea*, Simpozion, Oradea, Logos 94, 2006, p. 83-86.

8 Florian Dudaș, *Românii din Oradea în Epoca Luminilor*, vol. 1, Oradea, 1996, Editura Lumina, p. 39.

9 Blaga Mihoc, *op. cit.*, p. 72-87.

10 Florian Dudaș, *op. cit.*, p. 35.

Scrierile acestor mari cărturari iluminiști cuprind un număr mare de traduceri și de opere originale, care privesc istoria neamului, teologia, filologia, educația, în special culturalizarea poporului.

În epoca Luminilor viața spirituală a orașului cunoaște o activitate bogată a cărturarilor români de la Oradea; grupați în jurul lui Ignatie Darabant și Samuil Vulcan aceștia scriu, dar în același timp, au reușit și să tipărească, astfel, au ajuns să fie cunoscuți prin scrierile lor. Meritul lor este de a fi întreținut relații de prietenie cu Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, majoritatea cărților lor bucurându-se de o largă circulație la Oradea și prin intermediul factorilor culturali de aici, de multe ori aceștia poposind pe aceste meleaguri.[11]

Aceștia au contribuit la „renașterea" poporului român; au reînviat în sufletul românesc ideea că sunt descendenți direcți ai coloniștilor romani din Dacia; au condus poporul spre emancipare socială, spirituală și culturală care a deschis perspectiva marii Uniri de la Alba Iulia.

În această epocă a Luminilor, intelectualii români s-au remarcat mai cu seamă în domeniul învățământului, prin încercările lor permanente de ridicare spirituală a poporului român. Astfel, alături de Simeon Maghiar, Gheorghe Șincai sau Dimitrie Eustatievici au reușit, cu efort deosebit, să dezvolte, ceea ce a însemnat rețeaua de școli românești din partea de vest a Transilvaniei. De asemenea, au pus bazele unei culturi pedagogice de înalt nivel, menită să sprijine educația maselor.

Prefacerile epocii afectează și cultura scrisă, cartea și tiparul cunoscând acum un moment aparte. Orașul din Vestul Transilvaniei trăiește intens existența cărților, aceasta fiind susținută de activitățile intelectualilor, cu preocupări cărturărești, care nu numai că scriu, dar și reușesc să tipărească multe dintre scrieri, răspândindu-le in același timp.

În special la Oradea, dar și în așezările mai importante de pe teritoriul județului iau ființă tipografii. Este epoca de înflorire a imprimeriilor europene, fiind capabile să satisfacă cererea mare de carte.

---

[11] Teodor Neș, *Oameni din Bihor*, 1848-1918, București, 1947.

Bibliotecile de la Oradea, și împrejurimi, adăposteau mii de volume scrise în limbi de circulație, tipărite în marea lor majoritate în vestul și centrul Europei. Toate aceste scrieri, se pare, au fost aduse de către intelectuali și negustori, care organizează la Oradea depozite de carte sau care le vând în piața orașului.[12]

Revoluția de la 1848 n-a afectat prea mult orașul. În 1849, trupele țariste au staționat în Oradea, înainte și după înfrângerea definitivă a revoluției ungare. În 1860 are loc unificarea părților componente ale orașului și, de acum, urbea va purta numele de Oradea Mare (Grosswardein, Nagyvárad).

Pragul dintre secolele XIX-XX găsește statele Europei într-o criză generală, politică, socială, economică, ce nu și-a găsit rezolvarea prin Revoluția de la 1848 și care va exploda odată cu declanșarea primei conflagrații mondiale.

Faptul că principiile liberale nu au reușit să se impună temeinic și că alături de vechiul regim aristocratic, aflat în agonie, s-au înfiripat noi tendințe și orientări politice, a făcut ca formele de guvernământ din statele europene să nu-și poată demonstra eficiența. Dacă pe plan extern existau o serie de antagonisme între principalele puteri europene pentru menținerea unei poziții cât mai bune, pe plan intern acestea se confruntau cu mari tensiuni politice și sociale, cele mai grave dovedindu-se a fi probleme naționale.[13]

Acestea erau deosebit de spinoase în cadrul monarhiei austro-ungare, amenințată cu destrămarea. Ea încorpora mai multe naționalități, care manifestau interese deosebite de cele ale Vienei sau ale Budapestei. După disoluția neo-absolutismului și a federalismului, împăratul Franz Joseph și o parte din politicienii lui au crezut că formula dualismului cu maghiarii, principalii adversari ai politicii sale neo-absolutiste și totodată intransigenți în păstrarea proclamațiilor de la 1848, era soluția la complexa situație în care se afla.[14]

---

[12] Florian Dudaș, *op. cit.*, p. 39.

[13] Jean Carpentier, Francois Lebrum, *Istoria Europei*, București, Editura Humanitas, 1917, p. 350-353.

[14] Ioan Horga, *Dualismul ca formă de manifestare a naționalismului de existență în Austro-Ungaria*, în „Cele Trei Crișuri”, anul I, 46/2000, p. 22-25.

În urma încheierii compromisului cu aceștia în 1867, împăratul Franz Joseph, devenit rege al Ungariei și principalul responsabil în domeniul militar și în politica externă, reprezenta elementul unificator între cele două țări. Dualismul era simbolizat și de cele trei ministere comune, armata, externele, finanțele, care răspundeau în fața delegațiilor formate din câte 60 de membri aleși din rândul celor două parlamente Reichsrat-ul și Dieta maghiară.[15] În rest, râul Leitha separa două state cu două guverne, două parlamente și două capitale.[16]

Formula dualismului era eficientă doar pe termen scurt, pe o durată mai lungă, așa cum s-a dorit, ea n-a dat rezultatele scontate. „Dacă Viena – este de părere Camil Mureșan - ar fi stăruit în dezvoltarea și consolidarea formulei din 1860-1861 (reforme liberale), evitând aparența avantajării unilaterale a unei națiuni și a marginalizării politice a altor câteva - cum se va întâmpla în 1867 – edificiul statului Habsburgic ar fi fost mai puțin vulnerabil."[17]

Ungurii par să fi fost cei mai avantajați de încheierea acestui acord. Deak și Andrássy, artizanii acordului din partea Ungariei, spre deosebire de Kossuth, erau conștienți că pretenția de stăpânire a tuturor țărilor coroanei Sf. Ștefan nu se putea realiza decât în cadrul mai larg al Monarhiei Habsburgice. De asemenea, cu toate că era egală în drepturi, în privința participării reciproce la acoperirea cheltuielilor comune, Ungaria a suportat mereu o parte mult mai mică.[18]

Dualismul neîndreptățea și nemulțumea pe mulți, lăsând loc discordiilor. De aceea trăinicia lui a fost privită cu suspiciune de către o parte din politicieni. Guvernul maghiar făcea mereu presiuni pentru îmbunătățirea poziției Ungariei în raport cu Austria, iar cu influența lui extrem de mare împiedica efectuarea modificărilor din cadrul structurilor politice ale partenerului său. Astfel, împăratul a fost nevoit să cedeze de mai multe ori

---

15 Barbara Jelavich, *Istoria Balcanilor*, vol.2, Institutul European, Iași, 2000, p. 55.

16 Ioan Horga, *op.cit.*, p.25.

17 Camil Mureșan, *Procesul de modernizare al Imperiului Habsburgic în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în Relații interetnice în zona de contact româno-maghiară-ucrainiană din secolul al XVIII-lea până în prezent*, Satu-Mare, 1999, p. 22-23.

18 Erich Zollner, *Istoria Austriei*, vol. II, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 509-510.

în fața revendicărilor naționale ale ungurilor, părăsindu-și supușii nemaghiari și ducând o politică internă nefavorabilă față de germani.[19]

Când în 1871 Austria a dorit să încheie un acord cu Boemia, asemănător cu cel ungar, prin care s-ar fi format un trialism, împăratul Franz Joseph, la presiunile vehemente ale ungurilor și ale liberalilor germani, care-și vedeau astfel amenințată poziția, a fost nevoit să refuze acordul.[20]

Din același motiv, în 1878, în guvern s-au opus și anexării Bosniei și Herțegovinei, ceea ce ar fi însemnat întărirea elementului slav în Monarhie în detrimentul celui maghiar. Ei au acceptat cu greu anexarea acestor teritorii în 1908, și numai atunci când li s-a promis că nu se vor uni cu Croația.[21]

Acționând de fapt în direcția propriei distrugeri, Ungaria caută să slăbească legăturile cu Viena și să micșoreze astfel puterea și prestigiul acesteia. Un grup în frunte cu Tiszá Kálmán, dorea ca unica legătură cu Austria să rămână doar regele, iar armata și externele să se separe. Părerile lui Tisza și ale succesorilor săi s-au schimbat după ce au ajuns la conducerea guvernului. Opoziția fermă o reprezenta, în schimb, Partidul Independenței, al cărui program se baza pe idealurile bătrânului revoluționar Kossuth. În 1895, Ferenc, fiul acestuia, a venit la conducerea partidului[22], moment ce a coincis cu declanșarea crizei politice și a luptei dintre naționalități. În ultimii doi ani ai secolului XIX, „patimile naționale erau deja într-atât de descătușate, încât nici măcar politicienii cu judecată nu mai puteau urmări calea înțelegerii, dacă nu voiau să fie blamați drept „trădători naționali" – arată Erich Zollner.[23]

Într-un asemenea climat tensionat, în 1902 a escaladat criza majoră a relațiilor dintre partenerii dualismului. Guvernul maghiar a lui Szell Kálmán a ridicat pretenții foarte mari în legătură cu acordul, iar Dieta a respins o lege a armatei care solicita sporirea contingentului de trupe. Armata comună era ca un ghimpe în ochii ungurilor, îndeosebi ai naționaliștilor neînduplecați din Partidul Independenței, care puneau condiția ca regimentele recrutate în

---

[19] Barbara Jelavich, *op. cit*, p. 56-57.
[20] Ioan Horga, *op. cit*., p.27.
[21] Barbara Jelavich, *op. cit*., p. 65.
[22] I*bidem*, p. 67.
[23] Erich Zollner, *op. cit*., p. 532.

regat să fie comandate de ofițeri unguri și să arboreze propriile lor însemne militare. În afară de afirmarea independenței față de Viena, aceste măsuri ar fi prezentat avantajul de a dinamiza procesul de maghiarizare. Cu toate că acordase Ungariei o autonomie internă aproape totală, împăratul, care era inflexibil în chestiunile legate de autoritatea lui, a reacționat prompt față de îndrăzneala acestora. În calitatea de șef al armatei, prin celebrul ordin de zi pe armată, de la Chlopy (Galiția), din 16 septembrie 1903, a replicat „comună și unitară cum este, așa va rămâne oastea mea." Ca rege al Ungariei, l-a numit ca prim-ministru pe Tiszá István, fiul lui Kálmán, partizan al dualismului, și a trecut legea forțat prin Parlament.

Apogeul crizei a fost atins în 1905, după ce Partidul Independenței câștigase în ianuarie alegerile și alcătuise un program de revendicări lipsit de compromisuri. În fața acestei provocări, împăratul a trebuit să ia atitudine hotărâtă pentru a le dejuca intențiile. A încredințat formarea guvernului lui Geza de Fejerváry și prin intermediul ministrului de interne Joseph Kristoffy, șeful propriu-zis al noului cabinet, a propus o lege privind votul universal, direct și secret pentru bărbați, ceea ce ar fi dus atât la sfârșitul dominației naționale a ungurilor cât și la prăbușirea puterii nobiliare și a marii burghezii. Întâmpinând acest obstacol, opoziția a trebuit să bată în retragere și să renunțe la o parte din revendicări. Totuși disputele au continuat să fie aprige. În februarie 1906 Parlamentul a fost dizolvat, iar clădirea acestuia evacuată de armată.[24]

Criza dualismului, care părea să transforme viața imperiului într-un vulcan și să prăbușească edificiul statului, va revigora dezbaterile politice. A fost rediscutat statutul politic al naționalităților și implicit al Imperiului, formulându-se în acest sens noi soluții.

Introducerea în 1907 a votului universal pentru bărbați, în partea austriacă a Monarhiei, era un pas important pe calea democratizării, ceea ce Edvard Beneș, viitorul președinte al Cehoslovaciei, afirma în anul 1908, în teza sa de doctorat *Le problème autrichien et la question tchèque*: „Sufragiul

---

[24] *Ibidem*, p. 534-535.

universal și democratizarea Austriei, în special a Boemiei, vor pregăti terenul pentru domolirea luptelor naționale”. El refuza să creadă în dezagregarea Austriei pe motivul că „legăturile istorice și economice care sudează națiunile Austriei între ele sunt prea puternice”.[25]

Dar aceasta nu făcea să se rezolve criza dualismului. Dimpotrivă, ea se acutiza datorită faptului că Ungaria nu vedea cu ochi buni programul de reforme al statului Austriei.

În ceea ce privește situația românilor din Transilvania și părțile românești ale Ungariei, ea a început să se înrăutățească după scurta perioadă post-pașoptistă, în care austriecii și-au impus voința în fața ungurilor. Pregătirea semnării actului de naștere al statului dualist austro-ungar a produs însă îngrijorare în sânul comunității românești din Imperiu. Ea a fost ecoul protestului semnat de 1493 de intelectuali transilvăneni, înaintat împăratului de către avocatul Ioan Rațiu la 31 decembrie 1866.

Politica duplicitară a Vienei și-a produs încă odată efectele dând câștig de cauză intereselor maghiarilor, concretizându-se la 10 februarie 1867, prin ratificarea acordului de creare a statului Austro-Ungaria. Pe 8 iunie a urmat abrogarea legii privitoare la egala îndreptățire a națiunii române în imperiu și cea a oficializării limbii române, în ciuda faptului că fusese sancționată anterior de către împărat.

Dacă la 16 septembrie 1868, românii făceau primul pas spre concentrarea unitară a forțelor lor, convocând Congresul Național Bisericesc al ortodocșilor din Transilvania și Ungaria, obținând astfel autonomia mitropoliei ortodoxe-române, în contrapondere, Parlamentul maghiar a introdus pe 7 decembrie noua lege a naționalităților și noua lege a învățământului. Ambele acte normative introduceau prin aserțiune ideea că în Ungaria trebuie să existe o singură națiune și limbă: maghiară.

Demersurile românilor nu se puteau rezuma numai la autonomia confesională câștigată cu un an în urmă, așa încât următorul pas a fost făcut pe tărâm politic, la „Conferința fruntașilor români” din Banat și Ungaria,

[25] Jean Carpentier, Francois Lebrun, *Istoria Europei*, București, Editura Humanitas, 1997, p. 354.

desfășurată la 26 februarie 1869 la Timișoara. Aici s-au pus bazele Partidului Național al Românilor din Banat și Ungaria, la conducerea căruia a fost ales Alexandru Mocioni. Pentru contracararea politicii agresive promovate de administrația maghiară, partidul a ales tactica „activismului". Din Transilvania a pornit apoi protestul fruntașilor români întruniți la Blaj în 21 iulie 1872. În document se cerea recunoașterea limbii române ca fiind a doua limbă oficială, reorganizarea administrativ-teritorială în funcție de distribuția pe naționalități a populației, o nouă lege electorală, lipsită de orice privilegiu de clasă și castă, autonomia școlilor confesionale și întrebuințarea limbii române alături de cea maghiară în Universitatea de la Cluj. Efortul a fost zadarnic, deoarece numai după doi ani, Parlamentul maghiar a votat o nouă lege electorală care prin conținutul său excludea cea mai mare parte a românilor de la exercitarea dreptului de vot. Din întregul corp electoral, numai 3,3% din români aveau acces la urne.[26]

Revenind la derularea evenimentelor din monarhia dualistă, un punct de cotitură care a influențat atitudinea fruntașilor români, poate fi considerat momentul intrării în vigoare a „Legii Trefort", la 22 mai 1879, demers normativ ce orienta învățământul către maghiarizarea forțată a naționalităților din imperiu. Acesta stipula obligativitatea predării limbii maghiare în toate școlile elementare de pe teritoriul Ungariei.

În urma Conferinței cercurilor electorale ale românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, ținută pe 30 mai 1881, se hotărăște unificarea celor două partide naționale românești din Ungaria. Cu această ocazie a fost elaborat noul program politic al partidului, care promova din nou tactica „activismului". Principalele lui puncte erau: continuarea luptei pentru reobținerea autonomiei Transilvaniei; dreptul de a folosi limba română în administrație și justiție în toate regiunile locuite de români; revizuirea legii naționalităților; lărgirea dreptului de vot etc. Valoarea actului consumat cu această ocazie se materializa în următoarele decenii într-o suită de acțiuni menite să stopeze sau să limiteze programul de netezire etnică dezvoltat de

---

[26] Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant,... *Istoria României*, Ediție revăzută și adăugită, București, Corint, 2007.

Budapesta. Prin concentrarea și coordonarea unitară a tuturor eforturilor închinate emancipării naționale, românii ardeleni își dovedeau nivelul de maturitate politică la care ajunseseră. Demn de amintit este organul de presă al Partidului Național Român, ziarul „Tribuna" din Sibiu, în jurul căruia se vor grupa forțele tinere din partid, formând cunoscutul grup de militanți „tribuniști", care vor imprima luptei de emancipare națională un pronunțat caracter de combativitate.

De cealaltă parte, Parlamentul maghiar a votat cea de a doua lege școlară „Trefort", prin care se promova procesul de maghiarizare și asupra învățământului secundar. Pe plan cultural, spre a echilibra influența diverselor asociații și societăți românești de gen, aflate într-o continuă creștere, va fi înființată la 18 august 1885 Societatea EMKE (Erdelyrészi magyar közmüvelödési egyesulet) pentru promovarea culturii maghiare în Transilvania. Aceasta se voia a fi un rival pe măsură în fața Astrei.

În 1890 în problema românilor din Transilvania intervine și Bucureștiul, unde, la 1 decembrie, se înființează „Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor". Aceasta a desfășurat o activitate culturală și politică de sprijinire a eforturilor românilor aflați în afara frontierei regatului, reușind ca până în 1914 să-și creeze o rețea de secțiuni în majoritatea orașelor, precum și în importante centre universitare din Europa, cum ar fi Parisul, Londra, Berlin, Anvers și Bruxelles. Astra, înființată în 1861, sesizează vulnerabilitatea lumii rurale în fața politicii guvernanților și înființează colecția „Biblioteca poporală" serie ce se adresa cu precădere populației românești de la sate, în efortul de a menține trează și a cultiva conștiința națională la sat. Aproape simultan, administrația maghiară introduce o nouă lege a învățământului care lărgește spectrul procesului de maghiarizare și asupra învățământului preșcolar.

Anul de maximă efervescență a luptei naționale românești este fără îndoială 1892. Întruniți la Sibiu pe 5 ianuarie, fruntașii Partidului Național Român hotărăsc alcătuirea unui „Memorandum" adresat împăratului Franz Joseph, care cuprinde principalele revendicări ale națiunii românești din imperiu, după care, pe 28 mai sosesc la Viena cu scopul de a înmâna

protestul monarhului. Încă o dată interesele românești au fost puse în plan secund în raport cu cele ale partenerului de guvernare maghiar. Împăratul a remis petiția Parlamentului de la Budapesta, care a trecut la represalii împotriva semnatarilor protestului. Procesul fruntașilor Partidului Național Român s-a desfășurat la Cluj pe 25 aprilie 1894, 14 dintre aceștia primind pedepse cu închisoare, iar la scurtă vreme partidul a fost scos în afara legii. Sub presiunea opiniei publice europene și la intervenția diplomației din România, condamnații sunt eliberați un an mai târziu.

Acțiunile maghiare vor cunoaște o intensificare în perioada pregătirii sărbătoririi „mileniului maghiar" prognozată de guvernarea Banffy pentru luna aprilie 1896. De data aceasta ambițiile maghiare își atrag oprobiul tuturor naționalităților din imperiu, inclusiv al austriecilor, manifestat prin mitingul din 9 iunie desfășurat pe străzile Vienei. În noiembrie se încearcă ratificarea legii privitoare la maghiarizarea numelor de localități din Transilvania, și peste un an este obținută sancționarea ei în parlament.

În fine, după un dialog surd cu autoritățile maghiare, purtat atât pe tărâm politic cât și cultural, guvernanții rămân insensibili la doleanțele firești ale reprezentanților poporului român din Transilvania. Cinismul politicii maghiare atinge punctul culminant în 19 martie 1907, când este trecut prin parlament pachetul de acte normative cunoscute sub numele generic de „Legile Appony", veritabilă colecție de norme privitoare la accelerarea procesului de maghiarizare. Erau desființate școlile confesionale ale românilor, slovacilor și sârbilor din imperiu. Absurda măsură nu va face decât să acutizeze tensiunile interetnice, îndeosebi sentimentele anti-maghiare, care și așa ajunseseră la cote alarmante și va contribui la prăbușirea statului dualist Austro-Ungar.

Materializarea idealului național, al unirii tuturor românilor într-un unic stat, era reclamată și de accentuarea politicii de deznaționalizare întreținută de monarhia bicefală austro-ungară în provinciile românești aflate sub administrația sa. Procesul în cauză a cunoscut o curbă ascendentă începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea și a atins cote aberante la începutul secolului al XX-lea, când a înregistrat forme instituționalizate. În

acest sens, printr-o serie de inginerii administrative, mergând de la modificarea configurației subunităților teritoriale (comitatele), la colonizarea spațiilor românești cu diverse grupuri alogene, la imixtiunea în structura teritorială a celor două biserici naționale și până la maghiarizarea prin discriminare și intimidare, puterea de la Budapesta a reușit, parțial, să obțină anumite schimbări în peisajul etnic al Transilvaniei.

Așa cum am văzut, instaurarea dualismului austro-ungar a înăsprit raporturile interetnice pe teritoriul imperiului, pe jumătatea sa de răsărit instalându-se o administrație ungară restrictivă la adresa naționalităților (români, slovaci, germani). Numărul românilor din oraș începe să scadă.

Cu toate acestea, se construiesc numeroase întreprinderi, la început mici ateliere (prelucrarea fierului și metalelor, confecții, industrie alimentară), cu până la 5 muncitori apoi, în timp, numărul atelierelor scade, crescând în schimb cel al întreprinderilor mari cu un număr mai mare de angajați. Cu privire la repartizarea forței de muncă în industria și comerțul orădean se constată o concentrare a ei mai ales în câteva ramuri de bază. Până la primul război mondial, pe primul loc a fost și a rămas tot timpul industria alimentară (fabrici de spirt, mori), urmată de cea a confecțiilor și construcțiilor. Pe la 1900 în Oradea funcționau nu mai puțin de 24 de tipografii, iar în domeniul hotelurilor și restaurantelor existau 123 de unități de servire a publicului larg.

Între 1899-1900 se ridică la Oradea Teatrul, după planurile unor arhitecți vienezi, apoi, pe rând, Primăria (1895-1902), Palatul Vulturul Negru, capodoperă a arhitecturii secesioniste (1908), palatele Apollo, Ullman, reședința episcopiei greco-catolice (1906). Din 1870, cu ajutorul unei companii engleze s-a introdus iluminatul cu gaz aerian, iar apoi, din 1903, el a fost înlocuit cu cel electric. Apar primele linii de tramvai, în 1906. Urbanistic, Oradea își dobândește specificul de oraș occidental între 1895-1915.

Primul Război Mondial aduce o perioadă de austeritate, dar intrarea României în război alături de Antanta (1916), reînvie speranța reîntregirii naționale. [27] Cu toate acestea, perioada celor aproape patru ani de război

---

[27] Ștefan Pascu, *Istoria României. Compendiu*, Ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1974, 126-129; *Istoria României între anii 1918-1944*, p. 3-4.

(1914-1918) a însemnat în viața socială și economică a Județului Bihor, și mai ales a reședinței de județ, Oradea, o permanentă luptă pentru supraviețuire. Ea a însemnat o probă trecută cu succes în ceea ce privește puterea economică a unora din întreprinderile sale, unele antrenate direct în producția de război. În această perioadă se înregistrează o reducere esențială a activității industriale la nivel de oraș, datorită scăderii consumului de curent electric înregistrat la uzină. Viața a continuat să se scumpească, astfel că, s-au fixat prețuri maximale pe piață. Dintre instituțiile publice care s-au resimțit, primele au fost spitalele care nu mai puteau asigura, in condițiile date, aprovizionarea din cauza prețurilor foarte ridicate.

Problema pâinii a rămas, pe toată durata războiului, o chestiune greu de soluționat. La 18 martie 1915 a început distribuirea de către primărie a repartițiilor de făină. Primii care au beneficiat au fost cei care nu dispuneau de nici un fel de rezerve. Pe baza acestor repartiții, făina se putea cumpăra numai din depozitele constituite ale primăriei. Modul în care primăria a știut să asigure necesarul de alimente și buna aprovizionare a Oradiei a dus vestea orașului în întregul imperiu și tot mai multă lume venea aici să se stabilească. Acest fapt nu a fost spre beneficiul orașului. Având în vedere situația în care se afla județul din cauza războiului au urmat alte măsuri restrictive și în domeniul serviciilor publice: dacă, în aprilie 1916, fusese redusă intensitatea iluminatului stradal, prin înlocuirea becurilor obișnuite până atunci, cu altele mai slabe în ianuarie s-a hotărât întreruperea completă a iluminatului după ora unu noaptea. De asemenea, uzina de apă și-a sistat, în aceste condiții, activitatea zilnic între 1 și 6 dimineața.

În condițiile date intelectualitatea românească a orașului și-a intensificat activitatea politică în fruntea ei situându-se vicarul episcopal ortodox, viitorul episcop Roman Ciorogariu. La 12 octombrie 1918, în casa avocatului dr. Aurel Lazăr, președintele Partidului Național Român, se redactează *Declarația de Independență* a românilor din Banat, Crișana și Maramureș care, câteva zile mai târziu, a fost citită în Parlamentul din Budapesta de către Alexandru Vaida Voievod.

Perioada cuprinsă între Marea Unire din 1918 și august 1944 reprezintă o etapă distinctă în istoria județului Bihor, marcată de lupta cetățenilor acestor părți de țară pentru unitate, libertate și independență națională. Anul 1918 a încununat lupta, îndelungată și tenace, desfășurată și de bihoreni timp de mai multe secole pentru făurirea statului național unitar. Această luptă s-a încadrat în mișcarea generală a țării și totodată a popoarelor europene pentru autodeterminare națională și eliminarea dominației străine, și a dus, într-un final, la prăbușirea celor două mari imperii multinaționale: țarist și habsburgic. Odată încheiat, procesul de formare a statului național unitar român a marcat o nouă etapă în evoluția națiunii române, în afirmarea României pe arena internațională.

Marea Unire din 1918 a ridicat pe o treaptă superioară comunitatea statornicită de-a lungul veacurilor între toate provinciile românești, realizând cadrul național și economico-social benefic pentru dezvoltarea mai rapidă a forțelor de producție. În contextul mutațiilor profunde ce au avut loc în configurația geografică, politică și socială a lumii după primul război mondial și în județul Bihor au loc schimbări profunde în dezvoltarea economică și socială, se naște o viață politică nouă.

Roadele binefăcătoare ale Unirii s-au reflectat și pe plan cultural. Eliberarea marilor energii spirituale încătușate de-a lungul veacurilor de stăpâniri străine, unirea – pentru prima dată în istorie - a tuturor forțelor spiritualității românești, vastele acumulări cantitative de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea s-au materializat în saltul calitativ în perioada interbelică. Ele s-au reflectat în sporirea considerabilă a potențialului românesc: cărți, publicații, edituri, librării.

Provinciile românești unite în anul 1918 s-au încadrat organic în economia națională. Datele statistice confirmă o puternică dezvoltare a acestor provincii, ținute în trecut în situația de furnizoare de materii prime pentru regiunile industrializate ale marilor imperii. Astfel, din numărul societăților anonime industriale care se aflau pe teritoriul Transilvaniei în anul 1939, aproape două treimi fuseseră înființate după 1918 (cum de altfel au loc în toate județele țării).

Intelectualitatea bihoreană a sporit din punct de vedere numeric și calitativ, ca urmare a creșterii rolului științei și culturii în ansamblul societății, a accelerării procesului de modernizare a județului.

Totuși, după Marea Adunare Națională de la Alba Iulia (1 decembrie 1918) la care au participat numeroși bihoreni, Oradea a mai rămas o vreme în teritoriul controlat de armata ungară. Represiunile împotriva românilor fiind la ordinea zilei, situația orașului ajunge critică. La 20 aprilie, la cererea insistentă a noilor autorități ungare orădene, impuse în fruntea orașului după "contrarevoluția albă" antibolșevică, armata română condusă de generalul Traian Moșoiu, care părăsise linia Zam-Ciucea-Sighet, a intrat triumfal in oraș. Intrarea armatei române în Oradea a avut semnificația unei eliberări, chiar dacă ea s-a desfășurat într-o perfectă liniște și ordine.[28]

În Oradea, Traian Moșoiu a militat pentru ridicarea statuilor Regelui Ferdinand și Reginei Maria, reorganizând cu acest prilej piața mică și piața teatrului. A construit tronsonul de cale ferată Salonta-Arad; a înființat în Bihor, Asociația Plugarilor, al cărui președinte de onoare a fost.

Așadar, după Marea Unire din 1918, Bihorul și-a păstrat specificitatea, tenta rafinat occidentală. Beneficiind de intelectuali de valoare și, mai ales, de acțiune, formați la București, Viena sau Budapesta, județul a rămas strălucitor prin viața sa socială, economică, intelectuală. Mai trăia generația care a creat băncile și marile întreprinderi sau, cel puțin, cea care preluase de la aceasta experiența și care a găsit în perioada interbelică posibilități neîngrădite de dezvoltare. Este momentul de vârf al afirmării spiritualității românești și maghiare, manifestat prin marele număr al publicațiilor. Deschiderea spre piețele Europei centrale și a celei sud-estice a potențialului economic bihorean este tot mai evidentă. Predomina industria alimentară, unde cel mai mare număr al întreprinderilor (17) erau cu profil de producere a alcoolului. Una din cele mai vestite întreprinderi orădene în părțile de vest ale țării a fost fabrica de bere Dreher-Haggenmacher S.A.

---

[28] Cu privire la eliberarea Bihorului de către armata română vezi și P.E.Papp, *Din trecutul Beiușului*, *Pagini de glorie și jertfă*, Beiuș, 1928.

Funcționau un număr de 46 de bănci, case de economii și cooperative de credit. Cultura bihoreană cunoaște o relansare prin activitatea unor publiciști, scriitori și poeți grupați în jurul revistelor "Familia" și "Cele Trei Crișuri". Presa politică și cea culturală, română și maghiară numără peste 30 de titluri.

În perioada interbelică, Bihorul s-a menținut ca un puternic centru industrial și comercial, ponderea fiind deținută de capitalul evreiesc și cel maghiar.

CAPITOLUL II.

Carte și presă în Bihor

II.1. Carte veche pe teritoriul județului Bihor

Cele mai vechi manuscrise cunoscute din Bihor sunt cele liturgice, care datează din secolul al XVI-lea.[1] Copierea manuscriselor în Bihor devine o activitate prosperă, în special în perioada stăpânirii turcești. În aceste condiții iau ființă legături strânse între Bihor, Moldova și Țara Românească, aici găsindu-și locul mulți copiști, fugiți de urgia turcească. Dintre cei mai renumiți îl amintim pe Vasile Sturze Moldoveanu, originar de la Putna.[2] Este cunoscut datorită faptului că a copiat un număr impresionant de cărți de cult.

Activitatea copiștilor a continuat și după trecerea Transilvaniei de sub suzeranitatea turcească sub cea austriacă, în 1686. Din lipsă de cărți, până în secolul al XVIII-lea s-au folosit totuși unele texte în limba slavonă, alături de cărțile și manuscrisele în limba română.[3]

Activitatea de copiere continuă până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când tiparnițele de la București, Sibiu, Râmnic, Blaj, Viena etc. au reușit să acopere nevoia de carte de cult în bisericile românești.

Între manuscrisele copiate în țara noastră și cele din apusul Europei nu există o legătură în ceea ce privește conținutul: deosebirile de concepție,

---

1 Florian Dudaș, *Vechi cărți călătoare*, București, Editura Sport-Turism, 1987, p. 15-17

2 Ioan Marin Mălinaș, *Satul și biserica din Ciutelec-Bihor*. *File de monografie*, Oradea, Editura Mihai Eminescu,1997, p. 90 și Florian Dudaș, *Vasile Sturze Moldoveanul: peregrinul transilvan (1693-1730*), Oradea, Muzeul Țării Crișurilor, 1993.

3 Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I-IV, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, 1983, 1987.

dar mai ales de cult, dintre biserica ortodoxă și cea catolică au împiedicat stabilirea unei asemenea legături.[4]

În decursul secolului al XVIII-lea, în Bihor au fost redactate și copiate mii de manuscrise românești: cărți de cult, scrieri istorice, ce ilustrează munca a sute de dascăli, grămătici, dieci, preoți, prima jumătate a secolului al XVIII-lea marcând apogeul activității copiștilor bihoreni.[5]

În lucrarea sa *Manuscrise românești în bibliotecile budapestane*, profesorul Mircea Popa, semnalează și descrie câteva manuscrise românești ce se află în bibliotecile budapestane. Astfel, în colecțiile Bibliotecii Universității din Pesta se află manuscrise bihorene cum ar fi: *Karte de abc pe foloszul skoalelor neamnitsesti. A.B.C. oder namenbuchlein zum Gebrauche der national Schulen in dem Konigreiche Hungarn*, datată 1786, 196 de pagini – este un abecedar atribuit, se pare, inspectorului școlar din districtul Oradiei, Simion Maghiar.[6] O altă lucrare, tot a lui Simion Maghiar, aflată în colecțiile bibliotecii, este *Gramatikae nemczeaszke szau Povaeczuire aenlaeuntru la aenvaeczaetura limbii nemczesti szpre foloszul sloalelor a neamului rumaeneszk*, 1786. Această gramatică folosește o terminologie bogată, împrumutată din latină, maghiară și germană. Simion Maghiar este autorul și a unor tabele caligrafice a unei aritmetici și a unui catehism. [7]

Simion (Simeon) Maghiar se numără printre figurile importante ale Iluminismului bihorean. Născut la Hajdudorog, azi în Ungaria, în anul 1754, cunoscător a șase limbi: maghiară, germană, sârbă, franceză, latină și greacă, este numit inspector al școlilor din dieceza Oradea. Este un competent dascăl și autor de manuale, arătându-se preocupat și de dezvoltarea școlilor ortodoxe.[8] Are inițiative printre care: înființarea unei preparandii pentru

---

[4] Mircea Popa, *Manuscrise românești budapestane,* în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie" din Cluj-Napoca. Extras XXIII, 1980, Editura Academiei R.S.R. p. 456.

[5] Florian Dudaș, *Vechi cărți călătoare*, București, Editura Sport-Turism, 1987, p. 12.

[6] Mircea Popa, *op. cit*., p. 458.

[7] *Ibidem*, p. 459.

[8] Remus Câmpeanu, *Oradea – Centru elitar și educațional în epoca luminilor*, în Școala ardeleană și Oradea, Simpozion, Oradea, Logos 94, 2006 p. 16-31.

pregătirea învățătorilor pentru școlile românești; solicită înființarea unui post de director al școlilor naționale; urmărește asigurarea școlilor cu manuale potrivite, toate aceste încercări și inițiative asigurându-i un loc aparte în rândurile luminătorilor de seamă ai epocii.[9]

Prin caracterul activităților sale, S. Maghiar s-a dovedit a fi un practician realist al reformelor școlare. În acest spirit a predat ca profesor la Școala normală din Oradea și le-a cerut învățătorilor inspectați din satele districtului său școlar să învețe și pe școlarii români. Concepția sa iluministă despre școală s-a concretizat în propunerile sale, și anume: ameliorarea frecvenței elevilor școlilor elementare de la sate, necesitatea însușirii de către învățători a principiilor iluministe și rolul acestora în a explica părinților neștiutori de carte, necesitatea trimiterii copiilor la școală etc.

Așa cum am văzut, printre preocupările sale, pe lângă cele pedagogice, se numără una extrem de valoroasă, și anume, aceea de traducător și autor de manuale. Susana Andea și Avram Andea în lucrarea *Structuri transilvane în epoca Luminilor*, identifică și semnalează o listă a lucrărilor realizate (traduceri și manuale școlare) de Simion Maghiar, pe baza documentării personale și pe baza cercetărilor realizate de înaintași.[10]

În Biblioteca Szechenyi se regăsesc: *Diacul Iosif. Triod Rumânesc*, Beiuș, 1717, un manuscris frumos realizat, legat în piele cu copci, scris pe două coloane[11]; *Cărticica de rugăciuni pentru folosul și îndemâna românilor. Compusă de preotul Moyse Szora Noacul la strălucita zi a intslației Prealuminatului și prea sîntitului domn Vasile Erdely în scaunul episcopesc al Oradiei Mare în luna..., anul 1843 ținută*[12] și Pop Ioan, *Învățături morale*, Oradea, 1846, este un exemplar censural scris într-o chirilică de secol XIX. Conține „legi și porunci” religioase.[13] Este manuscrisul lucrării care s-a tipărit la Buda, în 1847, sub

[9] Mircea Popa, *op. cit.*, p. 463.

[10] Susana Andea, Avram Andea, *Structuri transilvane în epoca Luminilor*, Cluj-Napoca, 1996, p. 138-152.

[11] Mircea Popa, *op. cit.*, p. 469.

[12] *Ibidem*, p. 476.

[13] *Ibidem*, p. 478.

titlul *Învețeturi morale, cu învoirea și binecuvântarea Excelenței sale Înalt Preasfințitului d-lui Iosif Raiacici.*

Copiștii, prin caracteristicile activităților lor, au reprezentat pentru timpul lor, un tip de cărturari dispăruți astăzi, care au muncit spre folosul celor care au susținut unitatea neamului nostru. Prin activitatea lor, și răspândirea manuscriselor lor pe meleagurile Transilvaniei, în special zona Bihorului, aceștia au contribuit la circulația culturii românești, într-un moment deosebit, acelor al biruinței scrisului românesc în popor.

În următoarea perioadă, tiparul cunoaște un moment de avânt, impunându-se definitiv în cultura neamului. Activitatea editorială și laicizarea tiparului, începând cu secolului al XIX-lea, schimbă fața întregii culturi a poporului român.

Tipărite românește, ca urmare a biruinței scrisului în limba română, aceste cărți n-au cunoscut granițe, ele circulând din marile orașe și târguri, până în cele mai retrase sate din munți. Astfel, în inventarele Bisericii din Viișoara, județul Bihor, de la 1875 se regăseau: *Apostol*, *Blaj*, 1802; *Catavasier*, Blaj, 1769; *Cazanie*, Bălgrad, 1699; *Ceaslov*, Blaj, 1778; *Evanghelie*, Rîmnic, 1746; *Liturghier*, Blaj, 1756; *Minei*,; *Molitvenic,* Blaj, 1815; *Molitvenic*, Rîmnic, 1706; *2 Octoihuri*, București, 1746; *Penticostar*, Sibiu, 1805; *Psaltire*, Blaj, 1778, *Strastnic*, Blaj, 1773 și *Triod*, Blaj, 1771.[14]

Perioada în care forma cărții a evoluat de la manuscris la tipăritură a durat aproximativ o jumătate de veac 1447-1500. Primele cărți tipărite au căpătat numele de incunabule, desemnând o tipăritură până la 1500, acestea fiind considerate cele mai prețioase cărți tipărite, valoarea lor datorându-se vechimii și rarității, tipăriturile primelor ateliere tipografice se scoteau în tiraje reduse.

Până pe la începutul secolului al XVII-lea incunabulele nu s-au bucurat de o atenție specială din partea bibliotecilor, abia după 1630, acestea sunt

[14] Susana Andea și Avram Andea, *Cartea românească veche din Transilvania în inventare bisericești*, Cluj-Napoca, 1996, p. 183.

considerate prețioase datorită interesantelor mărturii aduse de conținutul lor, cu privire la dezvoltarea cărții.

Tipografia a ajuns destul de timpuriu și în țările române. La fel ca și manuscrisele, primele cărți tipărite sunt în limba slavonă, destinate în mare parte bisericilor.

Desigur, această întârziere a apariției cărții tipărite la noi, și apoi diferența mare între apariții, se datorează faptului că începuturile tipografiei în teritoriu sunt modeste, ca de altfel, în întreaga țară: hârtia este scumpă și rară, utilajele greu de găsit etc.

De-a lungul timpului, însă, există o continuitate în țările românești, în meșteșugul tipografiei. Pe lângă Țara Românească, unde există o activitate impresionantă în acest sens, și în Transilvania, începe să pătrundă încet această activitate (Brașov, Sibiu).

Tipografia a fost și în Bihor un instrument al progresului, aducând o contribuție esențială la înlocuirea limbii literare și bisericești slave, cu limba vorbită, limba poporului.

II.2. Tipografii bihorene. Carte tipărită în Bihor

Cartea reprezintă obiectul unui capitol special din istoria culturii românești, rolul ei pentru păstrarea conștiinței de neam fiind adesea relevat. Privită material, ea este un număr de foi scrise sau tipărite, reunite în volum. Cu toate acestea, ea conține un întreg univers de idei, prin mijlocirea căruia putem cunoaște, studia și trăi trecutul și prezentul și, de asemenea întrezări viitorul societății noastre.

Din totdeauna, cartea care a circulat pe teritoriul întregii noastre țări, și în special în Transilvania, a fost considerată o manifestare culturală a spiritualității naționale. Ea se prezenta ca un produs al măiestriei și eforturilor meșteșugarului-artist și o mărturie a nivelului atins de artele adiacente tiparului – gravura, arta legăturii, a impresiunilor în piele etc.

În decursul veacurilor, cartea și tiparul transilvănean au înregistrat realizări rodnice, jucând un rol însemnat în dezvoltarea societății noastre, ele participând la înfăptuirea tuturor marilor acte din istoria Transilvaniei.

În acest sens, opera lui Vasilie Popp, tipărită sau manuscrisă, prezintă un valoros tezaur cultural, lucrarea sa de căpătâi fiind *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și învecinatele țări de la începutul lor până la vremile noastre* [15], lucrare ce rămâne un simbol în contextul vieții spirituale generate de Iluminism. Se pare că pregătirea lucrării a durat 20 de ani înainte de pregătirea ei la 1838, adică din 1818. În acest sens întreprinde lungi călătorii în Ungaria, Transilvania, Țara Românească, Moldova și Bucovina. Lucrarea se constituie într-un veritabil instrument de lucru pentru toți cercetătorii acestui subiect. [16]

De asemenea, răspândirea cărții românești tipărită, constituie un capitol însemnat și, în același timp, extrem de interesant din trecutul cultural al județelor Transilvaniei, relevând cu generozitate permanentele și strânsele legături care s-au statornicit între românii de aici și centrele tipografice atât din Principat și monarhia în care trăiau, cât mai ales cu cele din Țara Românească și Moldova.

În acest context, tiparul orădean trece printr-o perioadă de diversificare și de modernizare, începând cu prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Mult mai timpuriu, în 1741, ia ființă un seminar teologic, pe care episcopul Nicolae Csaki îl „înzestrează" și cu o tipografie. Cariera tipografiei Seminarului romano-catolic din Oradea, se poate urmări cu intermitențe între anii 1741-1804. Aici au lucrat tipografi, care plăteau o chirie pe baza unui contract cu Seminarul. Și intelectualii maghiari au tipărit aici puțin însă, după Revoluția franceză.

---

[15] Vasilie Popp, *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și învecinatele țări de la începutul lor până la vremile noastre*, Sibiu, 1838.

[16] Ioan Bianu; Nerva Hodoș; Simonescu Dan, *Bibliografia Românească Veche* I-IV, Edițiunea Academiei Române, București, Societatea Anonimă, 1903, 1910, 1912-1936. ;Vasilie Popp, *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și învecinatele țări de la începutul lor până la vremile noastre* cu studiu introductiv, ediție, note, rezumat și indice de Eva Mârza și Iacob Mârza, Sibiu, 1838; Eva Mârza, *Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba Iulia 1577-1702*, Sibiu, Imago, 1998, 218p.

În 1804, Tipografia Seminarului trece în proprietatea particulară a lui Gottlieb Antal Maramorosiensis – care cumpără tipografia. Acesta ține tipografia până în 1808, când o vinde fratelui său, muncitor, Tichy Janos Ferenc. În tipografia lui Gottlieb a apărut o parte a tipăriturilor lui Samuil Vulcan.[17]

Perioada 1741-1804 este perioada de instalare definitivă a tiparului în zonă; intelectualii români, dar și cei de naționalitate maghiară apelau la serviciile tiparului pentru a-și valorifica scrierile. Se formează, cu această ocazie, și un public cititor, constituit mai ales din elevi, profesori, preoțime.

Spre sfârșitul acestei perioade găsim pentru prima dată, până acum o tipografie în județ. Între anii 1787-1795, la Diosig funcționează Typis Pauli Medgyesi, văduva Medgyesi mută tipografia la Oradea în 1795 unde caută un cumpărător. În 1804, Michael Szigethy cumpără tipografia de la văduva Medgyesi cu 340 florini renani și se instalează la Oradea.

Existența în oraș a două tipografii a dus la o concurență profesională, cu efect pozitiv în dezvoltarea artei tipografice. Nefăcând față concurenței, în 1810 Michael Szigethy se mută din Oradea, luând cu el și tipografia.[18]

În 1805, la conducerea tipografiei lui Gottlieb a ajuns Tichy Janos, care a dorit să obțină cât mai curând exclusivitatea tipăririi în Oradea, eliminându-l astfel pe Szigethy de pe piață, după cum am văzut. Se pare că exista părerea cum că, ar fi fost mai bine dacă Szigethy s-ar fi mutat la Oradea, sub ochii atenți ai cenzorului și revizorului cărților din târg, primind în final dreptul de a activa în oraș. Astfel, Oradea a avut, începând cu anul 1806, două tipografii de o calitate relativ bună. Szigethy a imprimat un număr necunoscut de cărți, mai puține decât concurentul său Tichy.

Cu toate că în secolul al XVIII-lea s-au tipărit aproximativ 140-150 de titluri și peste 370 de titluri în prima jumătate a secolului al XIX-lea, Oradea nu s-a înscris printre cele mai însemnate centre tipografice din Europa Centrală, nici numeric și nici din perspectiva calității producției de carte.

---

17 Constantin Mălinaș, *Tipografi, tipografii și edituri în Bihor 1565-1948*, Editura Mihai Eminescu, Oradea, p. 11.

18 *Ibidem*, p. 10.

Cea mai importantă imprimerie orădeană a rămas și după 1850 cea a lui Tichy Alajos care a tipărit circa 160 de titluri diverse, în perioada 1839-1869. După moartea sa, activitatea tipografiei a fost condusă de fiul său, Ákos. După 1868, tipografia Tichy a decăzut.

În perioada 1856-1919, tipografia care domină este, alături de cea tichyană tot mai în derivă, tipografia familiei Sonnenfeld (1856-1948), care devine treptat un fel de „uzină" tipografică. Bazele ei sunt puse de Simion Sonnenfeld (1856-1876), acestea fiind amplificate de fiul său, Adolf Sonnenfeld, care o conduce între anii 1879-1916. Tipografia devine societate pe acțiuni condusă de frații Gustav și Andor.

Tipografia Sonnenfeld a cunoscut o carieră îndelungată în Oradea, anul înființării fiind 1856. În timp, imprimeria a fost înzestrată de proprietarul ei Sonnenfeld Adolf, cu utilaje moderne, astfel că în anul 1902, ea realiza în exclusivitate un număr mare de lucrări de un mare rafinament tehnic.

În 1861, Hugel Otto s-a stabilit la Oradea, cumpărând litografia înființată în 1858 de către Moll Gusztáv. În 1862, Hugel Otto cere autorizație pentru înființarea unui magazin de desfacere a cărților, tipăriturilor de artă și muzicale, precum și a unui magazin unde se puteau împrumuta cărți. Însă, nu i s-a acordat autorizația. Hugel nu a abandonat ideea și, în iunie 1862, a cumpărat librăria și papetăria.

Demjen Joszéf, în 1863 a obținut autorizație pentru o legătorie de cărți și, în cele din urmă, în 1868, a întemeiat o tipografie.

În 1874 a luat ființă tipografia lui Lászky Ármin. Și-a întemeiat o tipografie proprie la care, în 1878 a adăugat o papetărie, iar în 1895, o librărie.[19]

O încercare în același sens, tipografia Szilieti, creată în 1889, nu a fost prosperă niciodată, dând faliment imediat după întemeiere.

În 1894, a fost creată o altă tipografie Sf. Ladislau, unde s-a tipărit și cotidianul „Tiszantul" (Câmpia Tisei). La începutul secolului al XX- lea în

[19] *Istoria orașului Oradea*. Oradea: Cogito, 1995, p. 123-129.

Oradea mai funcționau câteva imprimerii mici, care nu se pot lăuda cu o existență prea îndelungată, cum au fost cele ale lui : Fiedler M., Freund Lájos et comp., Helyfi László, Neumann Vilmós, Panker Daniel.

Trebuie menționat faptul că în această perioadă 1856-1919, în Bihor funcționează 69 de tipografii, dar marea majoritate au o viață efemeră și o redusă capacitate de producție. Exista o concurență dură care făcea ca micile ateliere tipografice să treacă de la un stăpân la altul. În perioada 1848-1918[20], au funcționat peste 70 de tipografii.[21]

După 1910, în Oradea funcționau simultan 16 tipografii mai mici sau mai mari. Și în județ se intensifică activitatea de profil: la Tinca, Aleșd, Salonta, Valea lui Mihai, Marghita, Diosig și Beiuș, unde s-au inițiat unități tipografice pentru carte, dar mai ales pentru presa locală și imprimate.

Dintre cele mai importante amintim: Editura, Tipografia și Librăria „Doina” din Beiuș. Aceasta își asuma și desfacerea producției proprii (1910-1948), Tipografia Weisz din Tinca (1914-1930), Tipografia Pisck Gáspár din Salonta (1907-1941).

În Bihor, în mare parte a capacității de producție este acoperită de tipărirea ziarelor, gazetelor, revistelor anuarelor, almanahurilor, care se dovedeau foarte rentabile, în comparație cu cartea.

După Unire, și în Bihor au loc complexe procese prin care populația și instituțiile se integrează în noul cadru legislativ românesc.

Tipografiile și serviciile de editură și presă atât cele românești, cât și cele ale naționalităților conlocuitoare au cunoscut o continuitate după 1919 și o dezvoltare care a depășit perioada de dinainte de război.

După Unire, un rol important au avut în Oradea, revistele bilingve, româno-maghiare, sau chiar și cele trilingve: „Aurora literară, artistică, teatrală, socială” (Irodalom, muveszet, szinhaz, tarsadalom, 1922-1923); „Biharea. Gazeta oficială a județului Bihor” (Bihar varmegye hivatalos lapja, 1919-1923); „Curierul de luni” (Hetfoi Kurir, 1924-1925); „Egalitatea” (Egyenloseg, 1930); „Film Riport”, 1923-1932; „Revista chimică”, 1931, trilingvă; „Revista

---

[20] Vezi *Anexa 1*, p. 185

[21] Constantin Mălinaș, *op. cit.*, p. 22-24.

voiajorilor", 1926-1938, trilingvă; „Cortina", 1922, bilingvă; „Sticla. Revistă pentru industrie și comerț", 1933-1034, trilingvă.[22]

Unirea a generat o nouă etapă și o nouă concepție asupra domeniului, încurajând activitatea tipografică.

În primii ani de după Unire, la Oradea are loc o introducere masivă de carte și presă românească. Politica editorială românească avea ca principal scop îmbogățirea și lărgirea orizontului spiritual al primei generații după Unire, adică, în ansamblu, educația în spirit național. În paralel, activitatea editorială de expresie maghiară a continuat să se dezvolte nestingherită, cultivându-și pe mai departe tradițiile.

În Bihor, cărțile tipărite au reprezentat mari contribuții la susținerea unității de neam și limbă, dar și un pas uriaș în finalizarea unității politice a tuturor românilor.

În epoca Luminilor, viața spirituală a orașului Oradea, așa cum am văzut în Capitolul I, cunoaște o activitate bogată a cărturarilor români. Amintim numele reprezentative ale cercului Corifeilor Școlii Ardelene: Samuil Vulcan, Gheorghe Șincai și Petru Maior, iar printre cărturarii români de la Oradea se numără: Moise Dragoș, Nichita Horvath, Iacob Aron, Gheorghe Farcaș, Simion Bran, Simion Maghiar, Ignatie Darabant, Samuil Vulcan, Ioan Corneli[23], Ștefan Ghing, Samuil Micu, Mihail Munteanu, Ioan Alexi, Teodor Aron, Vasile Ghergheli Ciocotiș, Moise Sora Novac.

În lucrarea sa, *Scurtă cunoștință a istoriei românești*[24], Samuil Micu întocmește o valoroasă listă a tipăriturilor românești vechi. În lucrarea sa Samuil Micu nu se oprește la a enumera doar cărți străine despre români, ci prezintă și cărți scrise și tipărite de români, importante valori istorice și culturale autentice. Îl amintește pe Ioan Molnar Piuariu, cu gramatica românească și nemțească, (*Vocabular nemțesc și românesc – Deutsch-Walachische Sprachlehre*, 1788) lucrare care i-a furnizat lui Samuil Micu un

[22] *Ibidem*, p. 23.

[23] Florian Dudaș, *Românii din Oradea în Epoca Luminilor*, vol. 1, Oradea, 1996, Editura Lumina, p. 44; vezi și Constatin Mălinaș, *Contribuții la istoria Iluminismului românesc din Transilvania. Ioan Corneli 1762-1848*, Oradea, 2003.

[24] Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istorii romînilor*, București, Editura Științifică, 1963, p. 73-77.

prețios material lingvistic comparativ.[25] De asemenea, operele lui Gheorghe Șincai, un alt colaborator apropiat, l-au impresionat, enumerându-le astfel în lucrarea sa: *Principia* (*Prima principia latinae gramaticae*), Blaj, 1783, *Elementa linguae daco-romanae*, Buda, 1805, *Hronica românilor și a mai multor niamuri*, *Gramatica – Elementa linguae daco-romanae sive valahicae*, Viena 1780. Aceasta din urmă, Samuil Micu o redactează împreună cu Șincai și expune doctrina lingvistică a Școlii ardelene, atât de importantă în procesul de unificare a limbii române literare.

Samuil Micu amintește și din lucrările sale de filozofie: *Loghica*, Buda, 1799, *Legile firești – Legile firei sau filozofia cea lucrătoare*, Sibiu, 1800.

Deși opera sa originală, în ansamblu, este redusă ca întindere, aceasta se constituie mai ales din traduceri și din prelucrări, acestea fiind de o mare diversitate: *Carte de rogăciuni*, 1779, *Acatistul,* 1801, *Teologia morală*, 1796, traducerea *Bibliei*[26], 1795 etc.[27]

Firește că, în această epocă și-au desfășurat activitatea și alți intelectuali români, dar care s-au încadrat în mai mică măsură la mișcarea culturală a epocii, activitatea lor fiind limitată cadrului local și domeniului profesional: Dimitrie Meciu, Iosif Pașca, Mihail Benei, Ioan Pechata, Vasile Vaida, Constantin Fărcaș etc.[28]

Scrierile cărturarilor români din epoca Luminilor, prin conținutul lor, aparțin diverselor domenii ale științei și culturii noastre, fiind destinate în totalitatea lor întregului nostru popor.

Pentru că ne interesează în mod deosebit tipăriturile românești, ne vom referi doar la acele scrieri ale marilor cărturari, care au fost tipărite pe teritoriul județului Bihor.

---

[25] *Ibidem*, p. 773.

[26] Samuil Micu, *Biblia de la Blaj, 1795*, Ediție jubiliară, editor Chindriș Ioan și Pavel Eugenia, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca, tipărită la Tipografia Vaticana, Roma, 2000, 2628 pag., il, rezumat în limba latină, engleză, franceză, italiană, germană.

[27] Pompiliu Teodor, *Sub semnul Iluminismului*: *Samuil Micu*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000; Ion Buzași, *Samuil Micu, scriitor religios*, în Școala Ardeleană și Oradea, p. 31-42; vezi și Serafim Duicu, *Pe urmele lui Samuil Micu*, București, Editura Sport-Turism, 1986.

[28] Florian Dudaș, *op. cit.,* p. 135.

Desigur, în cadrul acestora deosebim scrieri literare și filologice, scrieri istorice, scrieri pedagogice, didactice și de popularizare, calendare sau foi volante.[29] Astfel, scrierile literare și filologice primează ca număr și valoare culturală. Dintre traduceri amintim: Ioan Corneli, *Vestire*, de L. Căpolcean, Oradea, 1809; Ioan Corneli, *Cuvântare*, de L. Rhedei, Oradea, 1809; versificații omagiale: Gheorghe Șincai, *Elegia*, Oradea, 1804; ****Salutio Samuelem Vulcan*, Oradea, 1807; Dimitrie Covaci, *Carmen*, Oradea, 1807; Samuil Vulcan, *Orație*, Oradea, 1808; ****Versuri de bucurie*, Oradea, 1808; ****Orația nobililor români*, Oradea, 1808; Ioan Corneli, *Versuri lui Dimitrie Kovacs*, Oradea, 1808; Nicolae Horga, *Spre bucurie*, Oradea, 1808; Petru Ioanovici, *Odă lui Samuil Vulcan*, Oradea, 1823; Constantin Popescu, *Odă lui Iosif Vurus*, Oradea, 1823; Moise Sora Noac, *Versuri lui Samuil Vulcan*, Oradea, 1827; Moise Sora Noac, *Odă lui Francisc Laicsak*, Oradea, 1827; Dimitrie Hosu, *Versuri lui Francisc Laicsak*, Oradea, 1827; Dimitrie Hosu, *Versuri lui Iosif Vurus*, Oradea, 1828; Moise Sora Noac, *Heroicon Acrostichio Echonichum Alexandro ab Hohenlohe*, Oradea, 1830.

Scrierile istorice reprezintă lucrări originale, ce propovăduiesc adevărul romanității poporului român, latinitatea limbii și continuitatea acesteia: Gheorghe Farcaș, *Scurtă descriere a Diecezei Oradiei*, Oradea; Vasile Vaida, *Reflexiones IX ad Poemation de secunda legione Valachica*, Oradea, 1830.

Dintre scrierile didactice, pedagogice și de popularizare, regăsim scrierile de popularizare a științei destinate culturalizării poporului: Samuil Vulcan, *Despre vărsatul de vacă*, Oradea, 1823; Samuil Vulcan, *Carte despre cler și popor*, Oradea, 1824.

I. Darabant, S. Vulcan și I. Corneli au acordat o importanță aparte genului de scrieri de popularizare: calendarele, reușind astfel să imprime un calendar românesc la Oradea, începând cu anul 1820. *„Schematismele lui Samuil Vulcan”*[30] conțin două părți: prima cuprinde fapte calendaristice, iar a doua, scrisă în limba latină, consemnează an de an personalul din cuprinsul

---

[29] Majoritatea sunt semnalate în Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche, vol. I-III.*

[30] Le amintim doar pe cele apărute până în 1830.

eparhiei. În perioada amintită au apărut la Oradea calendarele anilor 1820, 1822, 1824, 1825, 1827, 1829, 1830.

Dintre foile volante – apărute aici sunt o serie de tipărituri românești sumare, alcătuite din una, două sau trei file, cu valoare culturală, documentară sau de strict interes bibliografic amintim câteva: ****Formular*, Oradea, 1776-1780; ****Decret de numire ca preot*, Oradea, 1780; ****Formular pentru conscripție*, Oradea, 1781; ****Necrologul lui Ignatie Darabant*, Oradea, 1805; Căpolcean Laurențiu Domocoș, *Vestire,* Oradea, 1809; Rhedei Lajos, *Cuvântare despre războiul cu Napoleon*, Oradea, 1809; ****Contract școlar*, Oradea, 1814; Samuil Vulcan, *Însemnarea platei epitrafirului*, Oradea, 1824; ****Hotărârea Consiliului regal către episcopii greco-catolici din Muncaci și Kosice*, Oradea, 1825; Samuil Vulcan, *Întrebările care se pun clerului și poporului*, Oradea, 1825.

Multe dintre scrierile cărturarilor români care au activat la Oradea în epoca Luminilor, ale corifeilor sau a altor reprezentanți ai Școlii Ardelene, n-au ajuns să fie tipărite. S-au tipărit totuși un număr mic de titluri și nu întotdeauna cele mai valoroase, acest lucru s-a întâmplat datorită cenzurii, în primul rând, dar și datorită posibilităților materiale reduse, rămânând astfel puțin cunoscute publicului cititor. În ciuda acestor vitregii, cărturarii de la Oradea au reușit, totuși, imprimarea în această perioadă a unui număr de 57 de titluri.[31]

Tipăriturile românești din Bihor au avut un caracter și conținut literar și filologic, dar în același timp și istoriografic. Unirea de la 1859 a dat și Bihorului un impuls și un nou țel gândirii politice românești.

Pe Crișuri, „renașterea" capătă diverse aspecte, dintre care cele editoriale se constituie în premise ale viitoarei uniri a poporului nostru.

Despre cartea filologică putem spune că, pe lângă numeroasele studii publicate în revistele bihorene, autorii autohtoni au realizat câteva gramatici și disertații cu caracter istoric bine evidențiat, pe linia Școlii Ardelene, importante fiind pentru circulația unor idei și norme de limbă, sprijinind în

[31] Florian Dudaș, *op.cit.*, p. 141.

același timp păstrarea și dezvoltarea specificului național al românilor din cele două regiuni.

Cartea filologică bihoreană o putem ilustra cu *Gramatica limbii latine* de Traian Farcaș și I. Fersiganu (1897) și prin *Gramatica limbii române pentru școlile poporale*, publicată la Oradea de Gavril Pall.

Un alt gen care interesează îl reprezintă cartea de literatură care este cea mai numeroasă și greu de adunat într-un material restrâns, cum este cel de față. Totuși, amintim aici activitatea editorială a lui Iosif Vulcan, care ilustrează un moment literar românesc la Oradea, cu multe volume de teatru, poezie sau proză. Iată câteva dintre ele: piesa *Ștefan Vodă cel Tânăr* (Oradea, 1893), romanele *Sclavul amorului*, 3 volume (1873-1875), *Ranele națiunii*, 3 volume (1877); albumul cu *Panteonul Român* (1869).

Putem adăuga volumul de poezie și proză tipărit de Iustin Popfiu în 1870 la Oradea și *Legendarul de poetică română*, o antologie de Ioan Cheri, de la Beiuș, tipărită la Oradea în 1897. Această lucrare a asigurat accesul cititorilor la cele mai de seamă valori ale literaturii române de peste munți[32] și a popularizat opera lui Eminescu în Transilvania.[33]

La Beiuș, în 1912, se tipăresc piesele de teatru *Sirena* și *Jurământul* de Zaharia Bârsan, în același an *Foiletoane* de Al. Ciura, precum și piesa *Străina*, de Lucian Bolcaș.

Contribuțiile Bihorului în ceea ce privește cartea istorică, sunt remarcabile, începând cu *Biografiile celor mai vestiți romani și romane*, de Ioan Munteanu, tipărite la Oradea, în 1858.

În 1865, Paul Vela-Ventariu tipărea la Oradea o carte de „biografii romane”, frumos ilustrată, destinată tinerilor. Dr. L. Agoston, în 1868, tot la Oradea, tipărește o istorie a romanilor. Ioan Ardeleanu prezintă în două volume *Istoria diecezei greco-catolice de Oradea la 1883-1888*; Traian Farcaș tipărește în 1897 *Istoria gimnaziului din Beiuș*.

---

[32] Constantin Mălinaș, *Tipografi, tipografii și edituri în Bihor*. 1565-1948., Oradea, 1995., p. 29.

[33] Mircea Popa, Viorica Sâncrăian, *Eminescu în Transilvania. Bibliografie*, Cluj-Napoca, Presa Universității, 2000.

În 1903, Alexandru P. Pteancu, de la liceul beiușean, tipărește la Oradea, *Viața și activitatea lui Petru Maior*, în limba maghiară, iar Al. Munteanu în același an tipărește o disertație de 31 de pagini despre Dosoftei.[34]

Dintre cărțile tipărite de Editura Doina din Beiuș în anii 1911-1913, amintim: antologia *Carmen saecularae*, disertația despre Gr. Alexandrescu, de C. Pavel, *Poesia poporală* din Bihor de P. Hetco sau piesa *Străina* de Lucian Bolcaș.

Prin acestea, cărturarii bihoreni au promovat constant cartea și lectura, educând și călăuzind poporul român înspre progres și evoluție. Toate aceste cărți și altele, neamintite aici, au susținut deschis și explicit și unirea tuturor românilor.[35]

II.3. Circulația și frecvența cărților pe teritoriul județului Bihor

Circulația cărții românești a constituit o activitate însemnată din trecutul cultural al județelor Transilvaniei, subliniind strânsele și permanentele legături dintre românii de aici și centrele tipografice atât din Principat și monarhia în care trăiau, cât mai ales cu cele din Moldova și Țara Românească. Cu tot regimul restrictiv al importului de carte existent la un moment dat în Transilvania secolului al XVIII-lea, bisericile parohiale din județele Alba, Bihor, Bistrița-Năsăud, Cluj, Maramureș, Satu Mare și Sălaj au reușit să-și procure necesarul de carte tipărită nu numai din țară, ci și de peste Carpați.[36]

---

34 Constantin Mălinaș, *op. cit*., p. 30-31.

35 Pentru o imagine mai amplă a tipăriturilor românești realizate pe meleaguri bihorene și a circulației acestora este reprezentativă lucrarea lui Florian Dudaș, *Vechile tipărituri românești din Țara Bihorului*, vol. I 1536-1760, vol.II. 1761-1830, Timișoara, Editura de Vest, 2007. Lucrarea, în două volume a lui Florian Dudaș, scoate la iveală cele mai vechi tipărituri românești identificate în „Țara Bihorului", începând cu scrieri apărute în prima jumătate a secolului al XVI-lea, continuând cu cărțile apărute în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, mai precis până la 1760, acest lucru atestând biruința scrisului românesc. În al doilea volum, autorul prezintă cărțile apărute între anii 1761 și 1830, tipărituri care prezintă începutul etapa modernă a culturii române scrise în epoca Luminilor în „Țara Bihorului".

36 Susana Andea și Avram Andea, *Cartea românească veche din Transilvania în inventare bisericești*, Cluj-Napoca, 1996, p. 3.

După cum este și firesc, vom prezenta la început lucrările dedicate cultivării limbii și istoriei neamului nostru, deoarece aceste categorii de scrieri erau chemate să formeze, să contureze și să alimenteze permanent conștiința națională a tineretului și în general a oamenilor de la sate. Gama acestor lucrări a fost destul de diversă și tot atât de neuniform răspândită în teritoriu.

De pildă, apropiate ca și conținut erau „abecedarele”, în ciuda faptului că se deosebeau ca titlu. În biblioteca parohiei din Apateul Românesc figura sub numele de *Carte de învățătură*[37], la Vecherd purta numele *Merinde pentru școală*[38], scrisă de Dr. G. Popa (din seria Biblioteca Școlară), la Margine, *Învățătura*[39] avându-l ca autor pe M. Beșan, în vreme ce la Beiuș se numea *Carte de cetire*, întocmită de I. Popea[40]. Acestea erau însoțite adeseori de lucrări de specialitate, gramatică, în scopul însușirii corecte a regulilor limbii române. Cea mai răspândită carte de acest gen a fost lucrarea *Regule ortografice*, prezentă în bibliotecile din Satu-Barbă[41], Apateul Românesc[42], Voivozi[43] și Margine[44] în inventarul acesteia din urmă figurând cu mențiunea „Academia Română”. La parohiile din Vecherd[45] și Alparea[46] mai exista lucrarea *Scrieri pentru popor* elaborată de I. Grofșoreanu (Seria Biblioteca Școlară), adresată grupelor de elevi avansați, iar Beiușul deținea un *Dicționar universal de Săineanu*[47]. Biblioteca din Satu-Barbă[48] avea în patrimoniu lucrarea *Discurs ocazional* pentru deprinderea școlarilor cu arta oratoriei, iar cea din Apateul Românesc dispunea de un curs de limba engleză *Englischen sprache*[49]. La Toboliu exista și un manual de aritmetică.

---

[37] AN – DJBh, *Fond Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, dosar 287, f.53.
[38] *Ibidem*, f. 74.
[39] *Ibidem*, f.40-41.
[40] *Ibidem*, f.151.
[41] *Ibidem*, f. 45.
[42] *Ibidem*, f.53.
[43] *Ibidem*, f. 76.
[44] *Ibidem*, f.40-41.
[45] *Ibidem*, f. 74.
[46] *Ibidem*, f. 67.
[47] *Ibidem*, f. 151.
[48] *Ibidem*, f.45.
[49] *Ibidem*, f.53.

Paleta lucrărilor care abordau istoria națională a românilor era mai vastă. Ea cuprinde atât lucrări de specialitate, cât și alte forme de propagare a istoriei, ascunse în spatele unor nuvele sau poezii ce evocau diferite momente ale evoluției poporului nostru de pe ambii versanți ai Carpaților.

Lucrări de istorie generală a românilor, aduse de la București, Iași, Chișinău, ori scrise în Ardeal, puteau fi întâlnite la Apateul Românesc[50]- *Bătălia de la Călugăreni, Istoria literaturii român, Istoria poporală, Principatele Române, Promemoria, Cultura Română, Movila lui Burcel, O sută de ani, Vecinici, Sentinela română*, la Alparea[51] – *Date și documente cu privire la istoria școalei românești*, la Beiuș[52]– *Date și documente* de Nicolae Firu, la Cheșa[53]– *Eroii noștri*, la Chișlaca[54] – *Patriotul* (din Biblioteca pentru toți), la Chișirid[55]– *Dumbrava Roșie* de Alecsandri, *Peneș Curcanu* de V. Alecsandri, la Diosig[56]– *Dumbrava Roșie* de Vasile Alecsandri, *Mihai Vodă cel Rău* de Vasile Alecsandri, (ediții școlare aprobate de Ministerul Instrucției Publice și Cultelor București), la Girișu de Criș[57] – *Povestea unei coroane*, *Războiul românilor*, la Girișu Negru[58]– *De ale noastre* de Nicolae Iorga, *Revoluția lui Horea* (Editura Minerva) la Șumugiu[59] – *Istoria bisericească* de C. Coca – Cernăuți, *Date și documente* de N. Firu- Arad, *Sbuciumări politice* de I. Slavici, *Comoara dorobanțului* de M. Sadoveanu – București, la Toboliu[60]– *Cântarea României*, *Predarea Basarabiei*, *Unirea Principateloru*, *Mihaiu Viteazului*, *Revoluția lui Horea*, *Răpirea Bucovinei*, *10 Maiu* (ediția a II-a), *Războiulu Romaniloru*, (vol. I,II și III), *Domnului Tudor din Vladimir*-Biblioteca Steaoa, *Românii de peste Carpați*, *Satul Grivița*, *Pământului și țiara noastră*, *Al vremurilor profet*, *Zorile poporiului*

[50] AN – DJBh, *Fond Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, dosar 287, f. 53.
[51] *Ibidem*, f.67.
[52] *Ibidem*, f.151.
[53] *Ibidem*, f.91
[54] *Ibidem*, f. 92.
[55] *Ibidem*, f.32.
[56] *Ibidem*, f.66.
[57] *Ibidem*, f. 48.
[58] *Ibidem*, f.94.
[59] *Ibidem*, f. 34.
[60] *Ibidem*, f. 68.

românu, *Dedemult* de Ioan Lupaș, la Vecherd[61]– *De-ale noastre* de Hurmuzachi și Andrei Șaguna, *Despot Vodă* de Vasile Alecsandri (Biblioteca școlară), *Unirea Principatelor* de Nicolae Iorga (Biblioteca Școlară), *„Istoria bisericii românești* de Nicolae Iorga, la Voivozi[62] - *Istoria poporală a românilor*, *Ștefan cel Mare, Răsboiul românilor pentru neatârnare, Istoria lui Mihai Viteazul, Revoluția lui Horea 1877 – schiță din război, Oameni și fapte, Satul Grivița, Gruia lui Novac, De demult, Din faptele străbunilor, Eroii noștri, Date și documente, O samă de cuvinte.*

Toate titlurile enumerate mai sus erau secondate de studii și cărți referitoare la istoria locală a transilvănenilor. În biblioteca parohiei din Alparea[63] se găseau lucrările *Activitatea literară a mitropolitului Andreiu Șaguna, Mitropolitul Sava II Brancoviciu, Momente memorabile la alegere de mitropolit, Date și documente cu privire la istoria bisericii ortodoxe române din Oradea-Mare*, la cea din Cheresig[64] - *Istoria pedagogiei* de D.T. Botiș, *Date și documente* de Nicolae Firu, *Biserica din Bihor*, de Nicolae Firu, la Margine[65] - *De demult* de I. Lupaș, *O samă de cuvinte* de Octavian Goga, *Nuvele istorice* de I.A. Lăpădatu, la Satu-Barbă[66] - *De demult, Nuvele istorice*, la Girișu de Criș[67] - *Istoricul școalelor române din Bihor*, la Voivozi[68] - *Novele istorice*.

După cum se poate constata, pentru perioada respectivă nu se poate vorbi despre o dirijare și o distribuire unitară și uniformă a școlii. Cu toate acestea, au existat preocupări din domeniul biblioteconomiei, dovadă fiind în acest sens îndrumătoarele *Ce să cetim?*, inventariată la parohia Toboliu[69] și *Biblioteca* de V.Aron Pop, prezentă la Margine[70].

---

[61] *Ibidem*, f.74.
[62] *Ibidem*, f. 76.
[63] *Ibidem*, f.67.
[64] AN DJ Bh, *Fond Parohia Ortodoxă Cheresig*, dosar 1/1917.
[65] *Ibidem*, f. 40-41.
[66] *Ibidem*, f. 45.
[67] *Ibidem*, f. 48.
[68] *Ibidem*, f. 76.
[69] *Ibidem*, f. 68.
[70] *Ibidem*, f. 40-41.

În vederea coordonării pe criterii științifice a programului de culturalizare prin carte, Consistoriul mitropolitan al Sibiului a întocmit în ședința senatului școlar ținută pe 22 august/4 septembrie 1912, catalogul cărților necesare în bibliotecile școlare. El cuprindea un număr de 115 titluri, grupate pe categoriile de vârstă ale școlarilor, mergând de la opere literare până la cele mai diverse genuri ale beletristicii.[71]

Nu toate lucrările erau însă agreate de către autorități, motiv pentru care Consistoriul a gândit și un program de ordonare sistematică a bibliotecilor parohiale, dar selectiv. Un prim obiectiv viza dotarea cu un minim de 55 de „cărți admise și recomandate" pe structura căruia să se dezvolte ulterior fondul livresc.[72]

Toate aceste lucrări puteau fi procurate de la librăria diecezană a Aradului ori de la cea arhidiecezană a Sibiului. Pentru a fi evitată pierderea cărților, materialul menționa clar faptul că ele „se manipulează de paroh, ajutorat de învățător în strictă conformitate cu dispozițiile cuprinse în normativul despre bibliotecile parohiale"[73].

În comparație cu numărul destul de mare de lucrări ce asigurau învățarea istoriei naționale, cunoașterea istoriei universale era limitată la un număr restrâns de cărți. Cea mai răspândită pare să fi fost istoria vieții lui *Alecsandru Macedon*, nume sub care figurează în inventarul bibliotecii din Satu-Barbă[74], *Alexandru Machedon* la Voivozi[75], Alesandruu Macedon la Toboliu[76] și *Alexandru Macedon* de Mihail Sadoveanu la Margine[77], cunoscută și sub numele de Alexandria, prezentă pe rafturile bibliotecilor din Cheșa[78], Girișu de Criș[79] și

[71] Vezi *Anexa 2a*, p. 188
[72] Vezi *Anexa 2b*, p. 191
[73] AN DJ Bh, *Fond Protopopiatul Ortodox Beiuș*, dosar 130/1912, f. 421.
[74] AN DJ Bh, *Fond Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, dosar 287, f. 45.
[75] *Ibidem*, f. 76.
[76] *Ibidem*, f. 68.
[77] *Ibidem*, f. 40-41.
[78] *Ibidem*, f. 91.
[79] *Ibidem*, f. 48.

Voivozi[80]. La fel de răspândite, aparținând tot istoriei antichității, sunt lucrările *Ercule*, la Voivozi[81] și Margine[82], precum și *Icoane din istoria grecilor*, la Apateul Românesc[83], Voivozi[84] și Margine[85], aici fiind inventariată sub numele *Icoane din istoria grecilor* de Victor Lascu. Biblioteca din Chișlaca[86] deținea și alte lucrări de gen, *Hero și Leandru, Medea, Ecuba*, cea din Apateul Românesc[87], lucrarea *Roma învinsă*, iar în inventarul celei din Toboliu[88] figura o lucrare de istorie mai recentă, anume *Femeile din Revoluția din Rusia*.

Optând pentru cultivarea spiritului național, pe baza relației general-particular, truditorii din slujba bibliotecilor au căutat să păstreze vie memoria tribunilor ardeleni care au luptat pentru opera de emancipare a poporului nostru. În biblioteca din Girișu Negru puteau fi întâlnite lucrările *La cărările vieții* și *Seri albastre* scrise de fostul student al Academiei de Drept din Oradea, Lucian Bolcaș, eliminat din toate formele de învățământ din Austro-Ungaria pentru atitudinea sa naționalistă, pro-românească.[89] La Apateu Românesc existau monografii ce evocau viața și activitatea unor personalități ai vieții bisericești, cum ar fi *Andrei Șaguna* ori *Sava Brancovici*[90] ambii dedicați cauzei naționale sau lucrările *Activitatea literară a mitropolitului A. Șaguna* de Gheorghe Tulbure și *Viața și faptele mecenatului N. Zsiga*, de același autor, la Șumugiu[91], *Scriere comemorativă despre metropolitul Șaguna*, de Lupaș, *Andrei Șaguna, Viața și faptele lui Nicolae Jiga* și *Sava Brancovici* de Gheorghe Tulbure la Cheresig[92].

---

[80] *Ibidem*, f. 76.
[81] *Ibidem*, f. 76.
[82] *Ibidem*, f. 40-41.
[83] *Ibidem*, f. 53.
[84] *Ibidem*, f. 76.
[85] *Ibidem*, f. 40-41.
[86] *Ibidem*, f. 92.
[87] *Ibidem*, f. 53.
[88] *Ibidem*, f. 68.
[89] *Ibidem*, f. 94.
[90] *Ibidem*, f. 53.
[91] *Ibidem*, f. 34.
[92] AN DJ Bh, *Fond Parohia Ortodoxă Cheresig*, dosar 1/ 1917.

Din aceeași gamă făceau parte lucrările de popularizare a instituțiilor de învățământ românești. Monografia *Blajul* în biblioteca din Satu-Barbu[93], *Institutul pedagogic* de Botiș I., la Vecherd[94], *Institutul greco-ortodox din Arad* la Alparea[95] și Șumugiu[96]. Altele îmbrăcau forma reportajului, elaborate cu scopul de a conduce imaginația cititorului către locurile admirate de autorii lor. Aici se înscriu cărțile *Pe pământu turcului* din biblioteca parohiei Apateul Românesc[97], *La gurile văii* de Rădulescu N. (biblioteca școlară) și *Pe Dunăre* de Carmen Silva (biblioteca școlară), aflate în biblioteca din Vecherd[98], ori mozaicurile *Din lume pentru lume* și *Însemnările unui trecător*, din biblioteca parohiei Voivozi[99]. Adesea, făuritorii de cărți și-au așternut pe hârtie sentimentele care-i legau de plaiurile natale. Sunt de menționat lucrările *Pe plaiu* din biblioteca Apateului Românesc[100], *Vârful cu dor* din biblioteca de la Voivozi[101] sau *Amintiri* de Alexandru Ciura din biblioteca parohiei Margine[102]. Majoritatea dintre ele aveau în inventar și volumele *Copiii de la țiară* și *În satu la Tânguiești*, cu foarte mare circulație în epocă.

Interesantă era și prezența unor lucrări de o ținută intelectuală superioară. Apateul Românesc[103] deținea o colecție a ziarului „Pesti Kronoka" (Cronica Pestei), la Margine[104] exista un exemplar al monografiei *Popoarele Austriei* de M. Anagnoste,

iar la Cheresig[105] o lucrare cu caracter sociologic și statistic, intitulată *Emigrarea în America*.

---

93 AN DJ Bh, *Fond Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, dosar 287, f. 45.
94 *Ibidem*, f. 74.
95 *Ibidem*, f. 67.
96 *Ibidem*, f. 34.
97 *Ibidem*, f. 53.
98 *Ibidem*, f. 74.
99 *Ibidem*, f. 76.
100 *Ibidem*, f. 53.
101 *Ibidem*, f. 76.
102 *Ibidem*, f. 40-41.
103 *Ibidem*, f. 53.
104 *Ibidem*, f. 40-41.
105 AN DJ Bh, *Fond Parohia Ortodoxă Cheresig*, dosar 1/1917.

O mare importanță a fost acordată păstrării și perpetuării creației literare populare, investită cu valoare de garant în efortul de conservare a simțămintelor românești. Perioada asupra căreia ne-am aplecat oferă proba dăruirii cu care s-a lucrat pentru culegerea și propagarea folclorului autohton. În aproape toate bibliotecile puteau fi întâlnite colecțiile de *Balade poporale* și *Povești poporale* culese de P. C. Damaschin, *Gâcituri și cimilituri*, amintim aici bibliotecile din Cheșa[106] și Apateu Românesc[107], apoi culegerile *Din bătrâni, Cântece din bătrâni, Cântece din lumea veche, Poesii poporale*, în Satu-Barbă[108] și Toboliu[109], *Doine și strigături* de Ștefan Munteanu, *Satul cu comorile,* în Petid[110], *100 doine și strigături, Doine și strigături, Anecdote poporale, Miorița, Paserile noastre și legendele lor*, în biblioteca din Voivozi[111].

De o largă circulație s-au bucurat și operele *Legenda țiganilor* și *Toma lui Moș*, semnalate la biblioteca din Apateu Românesc[112], *Proverburi* de Antoniu Pann (biblioteca școlară) la Vecherd[113], *Cântece din bătrâni de V. Alecsandri, Cântece din lumea veche, de Gh. Tulbure, Poezii* poporale de E. Hodoș, *Poesii* de Octavian Goga la Margine[114] și *Povestea vorbii* de Anton Pann la Cheresig[115].

Pentru dezvoltarea apetitului pentru citit, tineretului i-a fost rezervată o bogată listă de povești. O parte dintre acestea provin tot din filonul etos-ul popular, în vreme ce altele sunt preluate din comorile creației universale. Prezența masivă a acestui gen de carte dovedește o generalizare a fenomenului lecturii, acestea înscriindu-se în segmentul rezervat cititului de plăcere, de relaxare. Din panoplia titlurilor care înzestrau rafturile bibliotecilor am reținut pe cele care încântau copilăria școlarilor din Apateu

---

106 *Ibidem, Fond Episcopia Ortodoxă Română Oradea,* dosar 287, f. 91.
107 *Ibidem*, f. 53.
108 *Ibidem*, f. 45.
109 Ibidem, f. 68.
110 *Ibidem*, f. 96.
111 *Ibidem*, f. 76.
112 *Ibidem*, f. 53.
113 *Ibidem*, f. 74.
114 *Ibidem*, f. 40-41.
115 AN DJ Bh, *Fond Parohia Ortodoxă Cheresig*, dosar 1/1917.

Românesc[116]: *Baba Iadului, Capra cu trei iezi, Căldărușe cu trei picioare, La Alina* (povești), *Povestea găserii, Povestea lui Ignat, Povești, Povești de crăciun, Povești morale, Prietenul adevărat, Princesa fermecată, Cele zece pisicuțe, Cenușotca, Codreana Sânziana, Copila de omenire, Copilul cerșetor, Coste ciobanu, Croitoriul și trei feciori, Doi frați și două surori, Fata bărbată, Fata craiului din cetini, Fata stăleriului, Fiica a nouă mame, Mica bărbată, Moșul de flori, Nusciu împărat* (poveste), *Nan Bolovan, Nici minte, nici noroc, Oglinda inimei, Omul frumos, Patru frați, Petrea Pățitul, Păcală în satul lui, Păcală și Tândală, Pipăruș Petru, Pleșcuța, Rusalim păcurariul, Scăpărătoarea* (Fetița cu chibrituri), *Strigoaica, Teiu legănat, Torifan, țâganu și popa, Zâna margaretelor, Zuia împărătească, Norocul și mintea.*

Apropiată ca număr de volume dedicate copiilor, dar și inventar, era biblioteca parohiei Vecherd[117]: *Capra cu trei iezi* de Ion Creangă (biblioteca școlară), *Codreana Sânziana* de Pompiliu, (biblioteca școlară), *Făt Frumos din lacrimă* de Mihai Eminescu (biblioteca școlară), *Fiice vii* de Dogariu (biblioteca școlară), *Fiul bucătăresei* de Dogariu (biblioteca școlară), *Floarea ofilită* de Mihail Sadoveanu (biblioteca școlară), *Gruia lui Novac* (biblioteca școlară), *Haima – 1001 nopți* (4 volume) de Ioan Barac (biblioteca școlară), *Hanul tătar* de Panțu (biblioteca școlară), *Harap Alb* de Ion Creangă (biblioteca școlară), *Pipăruș Petru* de Botezatu (biblioteca școlară), *Povești poporale* de G. Cătană (biblioteca școlară), *Soacra cu trei nurori* (biblioteca școlară), *Păcală și Tândală* de Cătană George (biblioteca școlară), *Însurătoarea soarelui* de Dogariu (biblioteca școlară).

Biblioteca din Voivozi deținea și ea o frumoasă colecție de cărți de povești[118]: *Halima, Povești de Crăciun, Povești de Ioan Slavici, Povești ardelenești, Făt Frumos din lacrimă, Basmele românilor, Codreana Sânziana, Povești alese, Povestea lui Harap Alb, Balaurul cel cu 7 capete, Cântece și povești, Povestea lui Stan Pățitul, Din isprăvile lui Păcală.*

---

[116] AN DJ Bh, *fond Episcopia Ortodoxă Română*, dosar 287, f. 53.
[117] *Ibidem*, f. 74.
[118] *Ibidem*, f. 76.

Și în alte biblioteci figurau cărți pentru copii, dar nu într-o măsură atât de mare ca și în cazurile prezentate. Biblioteca din Satu-Barbă[119] avea în dotare cărțile *Balaurul, Povestea lui Harap Alb* și *Meșterul orb*, cele din Cheșa[120] și Chișlaca[121], *Cerșetoarea de la podul artelor* de Ioan Nicoară, la Petid[122], *Povești alese* de Stăncesc, la Alparea[123], *Un împărat și fetele lui, Cenușotca* și *Capra cu trei iezi*, la Toboliu[124], *Isprăvile lui Păcală și Povestea lui Stan Pățitul*, la Margine[125], *Povestea lui Arap Alb* de Ion Creangă, la Chișirid[126], *Cele zece pisicuțe, Capra cu trei iezi* de Ion Creangă, *Povești alese* de Andersen, *Povești de Crăciun* și *Bărnușca* (10 broșuri).

Un alt gen literar foarte gustat de cititori, de data asta adresat unei categorii mai mari de vârstă era cel al nuvelelor și povestirilor. Și în această privință se poate vorbi despre o listă a titlurilor, destul de bogată, cu autori români din Ardeal și adesea din Regat. Cel mai bine se prezenta biblioteca din Voivozi[127]. Printre operele puse la dispoziția publicului se numărau: *Nicolae Vulpea, Cine-i ucigașul?, Moș Stoica, Căruța poștei, La răscruci, Țiganii, Ilie Marin, Vătăjelul, Povestiri, Povestiri de petrecere, Povestiri din viața țăranilor, Musca, Moșul, Maestrul orb, Doi călărași, Doi bătrâni și Tușa Oana.* Aceasta era secondată de biblioteca din Vecherd[128] care păstra cărțile: *Dor pustiu* de I. Bărseanul (biblioteca școlară), *Povestirile unei regine* de Carmen Silva (biblioteca școlară), *Moș Toma Bădiceanu* de Dogariu (biblioteca școlară), *Nopți de earnă* de Mihail Sadoveanu (biblioteca școlară) și *Vlad hoțul* de Dogariu (biblioteca școlară).

---

[119] *Ibidem*, f. 45.
[120] *Ibidem*, f. 91.
[121] *Ibidem*, f. 92.
[122] *Ibidem*, f. 96.
[123] *Ibidem*, f. 67.
[124] *Ibidem*, f. 68.
[125] *Ibidem*, f. 40-41.
[126] *Ibidem*, f. 32.
[127] *Ibidem*, f. 76.
[128] *Ibidem*, f. 74.

De asemenea, bibliotecile din Apateu Românesc[129] și din Margine[130] se bucurau de o bună dotare: *Armeanul negutățător, Bătrâni săraci, Bernușca, Ioniță, Isteață și pace, Îndărătnicul, Chipuri de la mahala, De la sate* (nuvelă), *Duduie Margareta, Palatul misterios și Pețitorii,* respectiv, *Povestiri* de Octavian Goga, *Tușa Oana, Doi bătrâni* și *Balaurul* de I. Agârbiceanu, *Doi călărași* de Sandu Aldea, *Vestitorii* de Sadoveanu, *Tovarăși de școală* și *Un cuvent* de Aurel Bratu. Mai puține ca număr, dar interesante erau și cărțile din patrimoniul altor biblioteci: *Povestiri* de Retegan și *Povestiri răzlețe* la Girișu de Criș[131], *Veduva* la Chișlaca[132], *Novele* de Caragiale la Girișu Negru[133], *Moara din vale* de I. Rusu Șirianu la Petid[134], *Povestiri* de Petra Petresculu la Toboliu[135], *La răscruci* de Slavici, *Povestiri* de Mihail Sadoveanu, *Doi frați două surori* (10 broșuri), *Novele* de Sienkievic, *Legenda țiganilor* de Dulfu la Chișirid[136], *Vestitorii* de Mihail Sadoveanu, *Meșterul orb* de C. Negruzzi la Beiuș[137], *De la sate* de Ion Agârbiceanu, *Popa Tanda* de Ioan Slavici, *Povestiri* de I.P.Reteganu și *Pavel Cătană* de Dr. Iamik la Cheresig[138].

În schimb, literatura universală nu era foarte bine popularizată prin intermediul fondului de carte. Titlurile erau destul de puține. Ne vom limita la o succintă enumerare a lor: *Robinzon*, la Girișu de Criș[139], Coliba indiană de Al. Piere, *Quo Vadis* de Sienkievics, *Tinera siberiană* de Xavier de Maistre, la Cheșa[140] și Chișlaca[141], *Halima* de Szarac, la Petid[142], *Clara Miliu* (nuvelă),

[129] *Ibidem*, f. 53.
[130] *Ibidem*, f. 40-41.
[131] *Ibidem*, f. 48.
[132] *Ibidem*, f. 92.
[133] *Ibidem*, f. 94.
[134] *Ibidem*, f. 96.
[135] *Ibidem*, f. 68.
[136] *Ibidem*, f. 32.
[137] *Ibidem*, f. 151.
[138] AN DJ Bh, *Fond Parohia Ortodoxă Cheresig*, dosar 1/1917.
[139] AN DJ Bh, *Fond Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, dosar 287, f. 48.
[140] *Ibidem*, f. 91.
[141] *Ibidem*, f. 92.
[142] *Ibidem*, f. 96.

Robinson, la Apateul Românesc[143], *Hera și Leandru* (traducere de Lecca – biblioteca școlară), *Vagabondul* de Maxim Gorki (biblioteca școlară) la Vecherd[144], *Genoveva, Arghir și Elena, Tânăra siberiană, Piram și Tisbe*, la Voivozi[145], Tolstoi (mici povestiri), Sienkievicz (novele), la Alparea[146] și *Leonard și Gertrurda*, la Toboliu[147].

Genul liric avea mare trecere în rândul cititorilor de la sate. Titlurile înscrise în listele de inventar confirmă preferința țăranilor pentru poezia de dragoste, cea patriotică și cea umoristică. Erau gustate mai ales creațiile poeților ardeleni. De pildă, în biblioteca din Voivozi[148] existau *Versuri și prosă* de George Coșbuc, *Poesii alese*, *Versuri și proză, Poesii de demult* și *Țiganiada,* iar în cea de la Apateul Românesc[149], *Blăstăm de mamă, Florile inimei, Frumosul, Fulgerul, Dragă mamă, Peneș Curcanul, Poesii alese*. Celelalte biblioteci aveau un număr mai mic de cărți de poezie. Printre titlurile frecvent întâlnite pot fi enumerate: *Poezii* de Goga, *Poezii culese, Versuri și proză, Vestitorii* în Satu-Barbă[150], *Cântece* de Ciorogariu la Girișu de Criș[151], *Apostolul* de Petofi la Cheșa[152], *Fântâna Blanduzei* la Chișlaca[153], *Fără suflet* de Victor Eftimiu la Girișu Negru[154], *Paserea măiastră* poemă poporală de G. Baronzi la Petid[155], *Poesii poporale* de Al. Odobescu, *Poesii* de Gavril Bodnar (ediții școlare aprobate de Ministerul Instrucției Publice și Cultelor București) la Diosig[156], *Poezii alese* de Horațiu Ghendi, *Versuri și proză* de G. Coșbuc, *Țiganiada* de Deleanu, la Chișirid[157].

---

143 *Ibidem*, f. 53.
144 *Ibidem*, f. 74.
145 *Ibidem*, f. 76.
146 *Ibidem*, f. 67.
147 *Ibidem*, f. 68.
148 *Ibidem*, f. 76.
149 *Ibidem*, f.53.
150 *Ibidem*, f. 45.
151 *Ibidem*, f. 48.
152 *Ibidem*, f, 91.
153 *Ibidem*, f. 92.
154 *Ibidem*, f. 94.
155 *Ibidem*, f. 96 .
156 *Ibidem*, f. 66.
157 *Ibidem*, f. 32.

Pomeneam mai devreme de predilecția cititorilor pentru genul liric și epic de factură umoristică. Din inventarele bibliotecilor parohiale prezentate în rapoartele înaintate Consistoriului am putut selecționa principalele titluri ale cărților cu acest conținut. Cel mai bine stătea la acest capitol biblioteca din Chișlaca, cu volumele *Cu verful penei-scrieri satirice* de Antoniu Papp, *Doctorul fără voie, Sore cu ploe,* de Iosif Vulcan *Unde dai și unde crapă, Un om buclucaș*[158], urmată de cea din Apateu Românesc, cu volumele *Ariciul și vulpea, Lumea proștilor, Cine sapă groapă altuia, Notarul și banditul, Perde vară, Vântură țiară*[159]. Alte cărți umoristice mai puteau fi întâlnite în Satu-Barbă[160] – *Fabule alese*, la Girișu de Criș[161] – *Anecdote* de Speranția și *Viața și pildele lui Esop*, la Girișu Negru[162] - *Speranța – anegdote poporale*, la Petid[163] – *Fabulele lui Chichindeal, Notarul și banditul* de Teochar Alexi, la Voivozi[164] – *Anecdote împănate, Fabule alese*, la Diosig[165] – *Poesii și fabule* de Grigore Alexandrescu, (ediții școlare aprobate de Ministerul Instrucției Publice și Cultelor București), la Alparea[166] – *Moldoveanu* (anecdote și povestiri) și la Margine[167] – *Fabule alese* de Ghendi.

Pentru dezvoltarea mișcării teatrale școlare, înspre bibliotecile parohiale au fost dirijate o serie de lucrări de îndrumare a tineretului în arta dramatică, alături de piese de teatru adecvate vârstei școlare. Cele mai multe cărți de această natură se găseau în biblioteca din Diosig[168] – *Vrăjitoarea, Tinerețe nebunește* și *Bărbatul cu muiere* de Gheorghe *Catană* (piese teatrale), *Carte fermecată* (comedie) de Elena Fabian (după Hajotamann) și *Buchetul* (monolog) de Ene (după Rod. Benedix), urmată de cea din Apateu

158 *Ibidem*, f. 92.
159 *Ibidem*, f. 53.
160 *Ibidem*, f. 45.
161 *Ibidem*, f. 48.
162 *Ibidem*, f. 94.
163 *Ibidem*, f. 96.
164 *Ibidem*, f. 76.
165 *Ibidem*, f. 66.
166 *Ibidem*, f. 67.
167 *Ibidem*, f. 40-41.
168 *Ibidem*, f. 66.

Românesc[169] – *Gărgăunei dragostei*, *Ruga de la Chișlaca*[170] – *Idil la țară* (biblioteca teatrală), *Oedip* (tragedie), *Ruga de la Chișeteu* la Petid[171] – *Ruga de la Ghizătău* de Iosif Vulcan (comedie poporală) și *Vine vlădica* de Antoniu Papp. Alte titluri: *Teatru pentru copii* și *Teatrul școlarilor* la Girișu de Criș[172], *Hamlet* (traducere de Victor Anestiu – biblioteca școlară) la Vecherd[173] *Teatru școlar* la Voivozi[174] și Chișirid[175] și *Câteva piese teatrale* de Ant. Pop și M. (indescifrabil) la Beiuș[176].

O deosebită importanță a fost acordată popularizării metodelor moderne de agrotehnică, dat fiind faptul că majoritatea populației românești viețuia la țară. Numărul lucrărilor cu caracter agro-științific era apropiat de cel al cărților de limba română și de istorie națională. Anumite cărți se ocupau de introducerea normelor manageriale moderne utilizate în occident, altele vizau introducerea în agricultura țăranilor români a unor specii de plante cu randament sporit, cerute pe piața industriei alimentare sau a celei ușoare, iar altele veneau în sprijinul crescătorilor de animale.

Toate erau orientate către aceeași țintă, anume să contribuie la propășirea materială a populației rurale. Din prima categorie, care se ocupa cu organizarea judicioasă a gospodăriilor țărănești, pot fi nominalizate *Grădina de legume*, *Îngrijirea unei moșii, Lucrarea pământului* de A. Cosciuc, *Pentru țărani, Sfaturile unui plugar* la biblioteca din Satu-Barbă[177] și Voivozi[178], acestea din urmă deținând în plus și lucrările *Nutrețurile, Sămânța plantelor agricole, Sfaturile unui plugar, Cărticica plugarului* de Sandu Aldea și *Împărțirea, lucrarea și îngrășarea moșiei* de I. Negruțiu, *Din putere proprie* de Petrescu,

[169] *Ibidem*, f. 53.
[170] *Ibidem*, f. 92.
[171] *Ibidem*, f. 96.
[172] *Ibidem*, f. 48.
[173] *Ibidem*, f. 74.
[174] *Ibidem*, f. 76.
[175] *Ibidem*, f. 32.
[176] *Ibidem*, f. 151.
[177] *Ibidem*, f. 45.
[178] *Ibidem*, f. 76.

aflate în biblioteca din Margine[179], *Din putere proprie, Sfaturile unui plugar* de Sandu Moca la Chișirid[180] sau *Sfaturi bune* de Ungureanu la Beiuș[181].

Altele, după cum spuneam, explicau pe larg modalitățile de cultură ale unor plante ce se înscriau în tradiția agricolă românească. Printre cărțile cele mai răspândite în bibliotecile sătești se număra *Cultura cucuruzului* ce putea fi întâlnită în bibliotecile din Satu-Barbă[182], Girișu de Criș[183], Voivozi[184] și Margine[185], însoțită în cele mai multe cazuri de lucrarea *Floarea soarelui* de Ștefan Cacoveanu. Viticultura figura și ea printre temele avute în vedere de formatorii de biblioteci. Prin intermediul unor studii de specialitate, cum ar fi *Cultura viei pe nisipuri* (Homoki szolo muveles) întâlnit în biblioteca de la Apateul Românesc[186] sau *Apărea viilor* de N. Pop întâlnit la Margine[187] se urmărea ameliorarea soiurilor de vie autohtonă. La fel s-a procedat și în cazul pomiculturii. Biblioteca din Apateul Românesc[188] avea în inventar lucrarea *Soiuri de fructe* (Gyumoles fait), cea din Toboliu[189] și Voivozi[190] – *Creșterea pomilor,* iar la Diosig exista lucrarea *Curs practic despre cultivarea pomilor* de Ion Pop-Reteganul, (ediții școlare aprobate de Ministerul Instrucției Publice și Cultelor București)[191]. O singură lucrare era dedicată cerealelor, intitulată *Spice de Aur* întâlnită la Apateul Românesc[192].

Printre ramuri mai noi, care se regăseau în diferite cărți din rafturile bibliotecilor sunt de menționat *Apicultura*, în biblioteca din Toboliu[193] și

179 *Ibidem*, f. 40-41.
180 *Ibidem*, f. 32.
181 *Ibidem*, f. 151.
182 *Ibidem*, f. 45.
183 *Ibidem*, f. 48.
184 *Ibidem*, f. 76.
185 *Ibidem*, f. 40-41.
186 *Ibidem*, f. 53.
187 *Ibidem*, f. 40-41.
188 *Ibidem*, f. 53.
189 *Ibidem*, f. 68.
190 *Ibidem*, f. 76.
191 *Ibidem*, f. 66.
192 *Ibidem*, f. 53.
193 *Ibidem*, f. 68.

Cultura de frăgari la Alparea[194], ultima încercând să-i familiarizeze pe țărani cu creșterea viermilor de mătase.

Zootehnia era încurajată printr-o altă serie de lucrări: *Animale domestice* la *Chișirid*[195] *și Alparea*[196], *Cultura paserilor de casă, Gresierea* cailoru, *Gresierea vitelor cornute* la Toboliu[197] și *Creșterea porcilor* la Girișu de Criș[198]. La Chișlaca[199] putea fi întâlnită o lucrare *Câinii*.

În ce privește dezvoltarea meșteșugarilor, o singură carte atingea acest aspect, respectiv *Lucru manual*, întâlnită la Girișu de Criș[200]. Însă nu se poate afirma că nu erau prezente alte lucrări, destul de multe la număr, care promovau noile cuceriri ale tehnicii. Așa de pildă, cartea *Comuna viitorului* de Romul Suciu putea fi găsită în biblioteca din Satu-Barbă[201], Voivozi[202], Toboliu[203] și Margine[204]. La fel lucrarea *Un raiu industrial* de Cosciuc sau lucrarea *Un ram industrial de sprijinit*, întâlnită la Apateul Românesc[205]. O mare frecvență aveau cărțile *Poștă, telefon, telegraf* și *Vulcanismul* de Gavril Todica prezente la Satu-Barbă[206], Apateul Românesc[207], Voivozi[208] și Margine[209]. La biblioteca din Chișlaca[210] exista un studiu privitor la utilizarea energiei electrice, *Făclia sub obroc*, la Voivozi[211] un alt studiu privitor la aviație, *Repuk az ember* (omul în zbor), la Margine[212], *Studii scientifice* de Gr.

---

194 *Ibidem*, f. 67.
195 *Ibidem*, f. 32.
196 *Ibidem*, f. 67.
197 *Ibidem*, f. 68.
198 *Ibidem*, f. 48.
199 *Ibidem*, f. 92.
200 *Ibidem*, f. 48.
201 *Ibidem*, f. 45.
202 *Ibidem*, f. 76.
203 *Ibidem*, f. 68.
204 *Ibidem*, f. 40-41.
205 *Ibidem*, f. 53.
206 *Ibidem*, f. 45.
207 *Ibidem*, f. 53.
208 *Ibidem*, f. 76.
209 *Ibidem*, f. 40-41.
210 *Ibidem*, f. 92.
211 *Ibidem*, f. 76.
212 *Ibidem*, f. 40-41.

Todica, iar la Chișirid[213] și Alparea[214], mai multe lucrări din genul științifico-fantastic, *Ce n-a fost și nu va fi* de I.T. Mera (7 broșuri).

Un accent deosebit a fost pus pe educația sanitară a populației de la țară, atât în privința prevenirii și combaterii bolilor cu incidență frecventă la sate, cât și în privința adoptării unei diete sănătoase. În majoritatea bibliotecilor putea fi întâlnită lucrarea *Cum să trăim* de Dr. Aurel Dobrescu și *Dietetica poporală* de Stoica (Satu-Barbă[215], Girișu de Criș[216], Petid[217], Voivozi[218], Toboliu[219], Margine[220]) sau *Cu ce trăiesc oamenii*, la Apateul Românesc[221] și *Poveste despre păstrarea sănătății* la Girișu de Criș[222].

Alte lucrări conțineau noțiuni de diagnosticare și tratament a bolilor infecțioase sau ale afecțiunilor neurologice. La Alparea[223] existau lucrările *Boala de tuberculoză și remedii în contraei*, *Ființa epilepsiei și vindecarea ei* (medicație), *Medițiune contra trahomă*, la Girișu de Criș[224] – *Malima* (molima) la Toboliu[225] – *Boalele molipsitoare*, la Cheresig[226] – *Boalele lipicioase* de I. Chitul. Câteva titluri abordau problema generală a păstrării sănătății, cum ar fi *Higiena poporală*, la Apateul Românesc[227], *Păstrarea sănătății*, la Voivozi[228] și Toboliu[229], dar și o lucrare mai amplă, cu conotație sociologică, anume *Mizerie, boală, crimă, degenerare* de D. Voniga, întâlnită la Cheresig. O singură

---

213 *Ibidem*, f. 32.
214 *Ibidem*, f. 67.
215 *Ibidem*, f. 45.
216 *Ibidem*, f. 48.
217 *Ibidem*, f. 96.
218 *Ibidem*, f. 76.
219 *Ibidem*, f. 68.
220 *Ibidem*, f. 40-41.
221 *Ibidem*, f. 53.
222 *Ibidem*, f. 48.
223 *Ibidem*, f. 67.
224 *Ibidem*, f. 48.
225 *Ibidem*, f. 68.
226 AN DJ Bh, *Fond Parohia Ortodoxă Cheresig*, dosar 1/ 1917.
227 AN DJ Bh, *Fond Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, dosar 287, f. 53.
228 *Ibidem*, f. 76.
229 *Ibidem*, f. 68.

lucrare se ocupa de problema tratamentului balnear, *Apele de la Karlsbad* de Dr. Mera, întâlnită la Margine.[230]

Foarte frecvente au fost și cărțile cu conținut juridic. În inventarele bibliotecilor puteau fi întâlnite lucrări de drept canonic, penal, civil, procedural, succesoral, administrativ, precum și legislație specială pentru reglementarea anumitor activități. Dintre bibliotecile care dispuneau de un fond de carte juridică consistent pot fi nominalizate: Alparea[231] cu lucrările *Drepturile și datorințele învățătorilor, Articolul de lege XXVII din 1907, Datorințele și drepturi în Constituțiunea civilă și bisericească, Diferite regulamente 1879-1906, Statute fond preoțesc, Statutul organic, Instrucțiuni spre a prevedea școalelor poporale conform articolului de lege 1907, Circulara nr. 1080 a Prea Sfinției Sale Ioan Mețianu 1884*; Beiuș[232] cu lucrările *Art[icolul] de Lege XXVII din 1907*, *Mai multe regulamente pentru parochii: disciplinar, matrimonial, alegerea de protopop, alegerea de deputați sinodali și congresuali, plan de învățământ, Statutul organic, Cărțile funduare* de D. Moldovan, *Despre testament* de D. Moldovan; Apateul Românesc[233] cu lucrările *Isvoarele crimelor* (din Biblioteca universală), *Articol de lege XXVII 1907*, *Judecata, Procedura judecătorească 1889-1909, Despre comune* (art. XXII 1886), *Drepturile învățământului, Epistular civil, Organizarea învățământului 1909*. Alte biblioteci nu dispuneau de un prea mare număr de astfel de lucrări, de pildă Chișlaca[234] poseda studiul-model *O ședință comunală,* adresat administrației locale, Satu-Barbă[235] și Margine[236] lucrarea succesorală *Despre testament* de Dr. V. Moldovan, iar Cheșa[237] lucrarea de penal *Isvoarele crimelor*.

Tot în scopul instruirii populației, pentru a nu cădea victimă abuzurilor organelor de stat sau propriei ignoranțe, au fost introduse în

230 *Ibidem*, f. 40-41.
231 *Ibidem*, f. 67.
232 *Ibidem*, f. 151.
233 *Ibidem*, f. 53.
234 *Ibidem*, f. 92.
235 *Ibidem*, f. 45.
236 *Ibidem*, f. 40-41.
237 *Ibidem*, f. 91.

biblioteci și lucrări referitoare la perceperea taxelor și impozitelor și de contabilitate. Cea mai bogată era biblioteca din Toboliu[238], cu lucrările *Darea generală de câștig*, diferite transgresiuni, *Darea de Cassa*, *Impozitulu pe pescuit*, *Impozitulu pe arme*, *Sfaturi în orice afacere de impozit*. Beiușul[239] deținea lucrarea *Purtarea socoților* de Dr. Barbu, iar Apateul Românesc[240], lucrarea *Contabilitatea*.

După cum se poate observa din analiza amănunțită a titlurilor și din frecvența acestora în spațiul bihorean, factorii de cultură ai corpului învățătoresc românesc, și nu numai, s-au îngrijit să doteze bibliotecile cu o gamă cât mai largă de lucrări, mergând de la cele de stringentă necesitate, și am pomenit aici manualele de limba română și cărțile de istorie a românilor, până la cărți și studii cu caracter tehnic sau de educație civică, și de asemenea de circulația lor pe teritoriul județului Bihor.

În totalitatea lor, acestea au constituit instrumentele sau chiar armele cu care populația românească s-a opus procesului de deznaționalizarea, pe de o parte, iar pe de altă parte, ele au servit emancipării economice și culturale a lumii românești.

II.4. Presa bihoreană (1848-1918). Apariție, evoluție și contribuții la răspândirea cărții și a culturii bihorene

Începuturile presei românești din Ungaria si Transilvania sunt legate de trezirea la conștiința națională a poporului roman, de eforturile depuse de intelectualitatea română la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea pentru afirmarea pentru cultură a idealurilor naționale. Mijlocul cel mai propice de dezmorțire a sentimentelor și de trezire la viața națională și spirituală proprie îl constituie cultivarea limbii si a științei, îndeosebi a filologiei si istoriografiei.

[238] *Ibidem*, f. 68.
[239] *Ibidem*, f. 151.
[240] *Ibidem*, f. 53.

Un succint excurs istoric privind evoluția presei românilor din Transilvania, din părțile sale vestice și din marile orașe ale imperiului, Viena si Budapesta, relevă faptul că după revoluția de la 1848-1849, mai cu seamă în timpul regimului liberal și în primul deceniu al dualismului austro-ungar, mișcarea culturală a românilor aflați sub stăpânirea străină a afirmat organe de presă viabile, puternic atașate cauzei poporului, adevărate tribune de luptă si trăire în conștiința românească, al căror aport se identifică cu însăși istoria luptelor din a doua jumătate a veacului al XIX-lea care au apărat cu sfințenie cauza Transilvaniei.

Unele ziare și reviste românești au avut o apariție scurtă, dar cele mai multe, biruind vicisitudinile iscate de către autorități, au rezistat cu vrednicie, fără îndoială prin străduința unor intelectuali luminați si concursul publicului cititor, adică urmați de popor, de către masele largi romanești de la sate, târguri și orașe, dovedind la nivel transilvan și național chiar, o dezvoltare paralelă, o comuniune spirituală militară, manifestându-se ca adevărate școli politice și culturale ale românilor din Transilvania, de pretutindeni.[241]

Viața cultural-literară a românilor ardeleni aflați sub dominația habsburgică a constituit unul din avanposturilor luptei de veacuri pentru afirmarea voinței naționale și pentru Unire. Jumătatea secolului al XIX-lea a marcat momentul strângerii forțelor „inteligenței” românești cu preocupări literare la nivelul unui sistem de uniune de crez si ideal. În această atmosferă, în care literatura ardeleană începea să dea roade, se simțea acut nevoia unui periodic literar specializat, în paginile căruia să se poată desfășura condeiele artistice ale națiunii.[242]

Presa se constituie de-a lungul vremii într-un factor important al educației culturale, politice, sociale. Ea a luat ființă din anumite trebuințe obiective, pornind din modeste începuturi, dezvoltându-se anevoie,

---

241 Florian Dudaș, *Presa românească din Transilvania în preajma și în timpul Războiului de Independență de stat a României*, în Crisia, VII, Oradea, 1977, p.147.

242 M. Popa, V. Tașcu, *Istoria presei literare românești din Transilvania de la începuturi până în 1918*, Cluj, Dacia, 2003, p.156.

satisfăcând mai întâi necesitățile politice, apoi a început să îmbrace mai multe ramuri ale culturii omenești, ajungând să fie un organism indispensabil și un factor de o importanță hotărâtoare în viața popoarelor.

Marcând prin însăși apariția lor un moment în istoria culturii noastre, de a cărui însemnătate întemeietorii își dădeau perfect seama, periodicele au contribuit la progresul spiritual în modul cel mai direct și eficace, căutând să oglindească toate domeniile de preocupări, dând răspunsuri la întrebări diverse, să stimuleze eforturile în toate ramurile de activitate.

Într-un articol apărut în revista „Cele Trei Crișuri”[243], George Bacaloglu considera că unul dintre cei mai importanți factori culturali în viața românilor din Ardeal este ziaristica. „Primitivă la început, luptând cu apăsarea cenzurii, înfruntând cu greu zecile de amenzi în bani și închisoare, ea servește poporul în toate timpurile, pregătind inimile pentru ziua mare a dezrobiei.” Deschizător de drumuri în ziaristica românească în Ardeal este considerat Gheorghe Barițiu, prin faptul că „o îndrumă” să devină o adevărată școală, o binefacere pentru popor. În aprecierile lui Bacaloglu, primele începuturi ale ziaristicii/presei românești se fac în ultimul deceniu al veacului al XVIII-lea, pornind din Sibiu, de la Ioan Molnar (Pivariu de Mullersheim – doftor de legi și profesor de tămăduirea ochilor), dar fără succes. Urmează un istoric al încercărilor de presă. La 1821 editorul și distribuitorul de cărți românești – Zaharie Carcalechi – încearcă editarea unei reviste, dar reușește doar la 1829, iar în 1830 are un număr de 1000 de cititori. La 1837, apare la Brașov „Foaia Duminecii”, redactată de Ioan Barac cu cheltuiala negustorului Radu Orghidan care îl aduce mai târziu la conducerea ei pe Gheorghe Barițiu. La 1838 apare „Foaia literară” sub redactarea lui Barițiu, care din iulie a acelui an își schimbă numele în „Foaia pentru minte, inimă și literatură”, cea dintâi revistă literară din Transilvania.

Cel dintâi ziar politic românesc în Ardeal este „Gazeta Transilvaniei”, apărut la 1838 tot sub conducerea lui George Barițiu. De la această dată, până la „dezrobire”, apar în Ardeal 14 ziare politice; 3 sociale; 4 bisericești și

[243] George Bacaloglu, *Presa din Ardeal*, în „Cele Trei Crișuri” - anale culturale, An IX, nov-dec, nr. 11-12, Oradea, 1928, p. 181.

școlare; 3 reviste literare; 3 ziare financiare și economice; 1 revistă muzicală și 1 igienică.

„Ținta lor este comună: lupta împotriva dușmanului de veacuri;- susține autorul - sfătuirea maselor și ajutorarea lor, în lupta politică, economică și culturală, ce se dădea românului „băștinaș" și între popoarele asupritoare care l-au exploatat. Dacă aceasta a fost presa românească în Ardealul unguresc, ea are o mult mai mare dezvoltare în România Mare, după Unire."[244]

În cuprinsul gazetelor din Transilvania, pledoariile în favoarea traducerilor se alătură unui pasionat interes pentru creația populară românească.

Intensificarea, în perioada sec. XIX-XX, a frământărilor sociale nu putea să nu aibă repercusiuni și în viața literară. Aceasta devine mai agitată, tendințele divergente se exprimă cu acuitate sporită. Crește numărul publicațiilor literare, se întețesc discuțiile, polemicile. În centrul preocupărilor se află, ca în deceniile din urmă ale secolului trecut, problema țărănească. În funcție de atitudinea adoptată în această chestiune se definesc, în primul rând, diferitele orientări politico-ideologice. Dezbaterile pe tema pământului, a situației țărănimii nu se circumscriu strict în teritoriul presei politice. Pătrund și în publicațiile literare. Coeziunea unor grupări ca acele constituite în jurul revistelor „Semănătorul" și „Viața românească" se bizuie mai mult pe afinități de ordin ideologic decât pe comunitatea idealului de artă.

Secolul al XIX-lea înfățișează anumite aspecte specifice, procese epuizate o dată cu încheierea lui. Scriitori precum I.L.Caragiale, Duiliu Zamfirescu, Delavrancea, Vlahuță, G. Coșbuc ating apogeul creației lor în secolul al XIX-lea. Continuând să publice, ei nu sunt, totuși, angrenați permanent, după 1900, în mișcarea literară. Fizionomia particulară a vieții literare o determină la începutul secolului al XX-lea alți scriitori. Altele sunt

---

[244] George Bacaloglu, *Presa din Ardeal*, în „Cele Trei Crișuri" - anale culturale, An IX, nov-dec, nr. 11-12, Oradea, 1928, p. 181.

și revistele în jurul cărora sunt grupați scriitorii, chiar dacă unele vechi publicații își continuă apariția.

Asistăm în ultimele două decenii ale veacului al XIX-lea la o creștere, în literatură, a interesului pentru social, pentru problematica prezentului, la o sporire a combativității scrisului. Între 1879 și 1890 apar capodoperele creației dramatice a lui I.L. Caragiale, urmate de nuvelele și schițele marelui scriitor. Și ceilalți scriitori care se afirmă la sfârșitul secolului al XIX-lea își iau, în majoritatea lor, temele din frământările epocii, dezvăluie contradicțiile societății burghezo-moșierești. Tot mai mult crește, în cuprinsul literaturii române de la sfârșitul secolului al XIX-lea, greutatea specifică a tematicii rurale.

Prin orientarea ei tot mai directă către social, literatura ia, la sfârșitul secolului al XIX -lea, o direcție opusă celei reprezentate de Junimea. La sfârșitul secolului al XIX-lea se petrec în viața literară procese interesante, se înfruntă tendințe contradictorii.

Primele ziare și reviste au constituit mijloace de afirmare a individualității politice a poporului român între celelalte popoare ale Europei. Din presa politică și culturală a primei jumătăți a secolului al XIX-lea s-a născut presa literară de mai târziu.

De la începutul secolului al XX-lea până la încheierea primului război mondial se înregistrează o deosebit de intensă frământare în planul ideologiei literare. Varietatea de idei, preciziunea atitudinii, curajul opiniei, pasiunea în susținerea unui principiu ne dau imaginea unui câmp de luptă literară plină de farmec.

Tot ce se petrece în domeniul literar, între 1900 și 1918, este pregătit de activitatea literară dinainte de 1900. Atenția unei părți din scriitori, ca și a unei părți din publicul cititor, este atrasă de către noutatea din mișcarea literară apuseană, franceză îndeosebi.

România intră în secolul al XX-lea măcinată de contradicții adânci, dar încrezătoare în forțele ei. Literatura română parcurge între 1900 și 1916 o perioadă de căutări, de accentuare a contradicțiilor interne.

Presa românească din Transilvania reprezintă unul din cele mai importante capitole din viața culturală a acestei provincii. În cazul ei presa transilvăneană a avut ca obiectiv principal afirmarea conștiinței de neam a tuturor românilor și unirea într-un singur stat național. În ciuda celor peste zece încercări eșuate, în decurs de 50 de ani (între 1789-1821) de a dura presa românească, nu s-a dat bătută și a reușit în cele din urmă să întemeieze o presă națională vie și activă: „Biblioteca românească” (1821) a lui Zaharia Caralechi, („Ateneul românesc” (1833) a lui Al. Gavra, rămas manuscris), „Foile duminecii” (1837), „Foaie pentru minte, inimă și literatură” (1838), „Gazeta de Transilvania” (1838), „Observatoriul” (1878), „Transilvania” (1868), „Familia” (1865), „Foaia literară”, „Albina Carpaților”, „Telegraful român” de la Sibiu, „Tribuna”, „Tribuna poporului”.

În fapt, presa literară românească a reprezentat o inestimabilă armă de luptă pentru drepturile sociale și politice, pentru cultură și limbă proprie. Lupta pe frontul presei s-a dus în special în patru direcții principale: formarea unei limbi literare comune și unitare, realizarea unei sincronii perfecte, armonice, între dezvoltarea literară a tuturor provinciilor românești, ținerea unei legături permanente cu creația poporului și activismul politic.

Presa transilvăneană, ca expresie a modernizării spiritului public și ca instrument eficient de comunicare, s-a integrat importantei categorii de mijloace prin intermediul cărora s-a manifestat pregnant conștiința noastră națională. Ea atestă capacitatea intelectualității românești de a milita pentru realizarea unor obiective sociale și politice avansate, cum au fost obținerea unor drepturi firești, emanciparea de sub dominația străină și făurirea statului național unitar român. Primele încercări de a publica ziare în limba română au avut loc în Transilvania, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și sunt legate de activitatea Școlii Ardelene.[245]

Anul 1848 a însemnat pentru toate popoarele Europei un an de răscruce, un an de maturitate ideologică, civică, socială, un an de generoase avânturi intelectuale și social-politice.

[245] Mircea Popa, *Ioan Molnar Piuariu*, Cluj, Dacia, 1974; vezi și Mircea Popa, *Tectonica genurilor literare*, București, Cartea Românească, 1980.

În vara anului 1848, când ideile puse în circulație de revoluție se impuneau a fi diseminate în straturi cât mai largi ale populației, sunt semnalate și în Oradea preocupări de stabilire a unui contact cât mai strâns și permanent cu aceasta, pentru a o îndruma și atrage sub steagul luptei pentru întărirea solidarității naționale într-un moment decisiv al istoriei noastre moderne.

Gândul de a scoate un periodic românesc la Oradea nu a fost abandonat, fiind așteptat un moment mai prielnic pentru materializarea lui. Formulat în contextul evenimentelor pașoptiste și reluat în anii imediat următori, în anii unei puternice mișcări revendicative orădene (1849-1850), dezideratul editării unui periodic românesc în părțile Crișanei, n-a fost transpus în realitate decât peste câteva decenii, mai exact în anul 1868, când profesorul și animatorul cultural Iustin Popfiu – conducătorul Societății de lectură din Oradea – a scos revista „Amvonul", asemănătoare, în bună măsură, cu periodicul la care reflectaseră cărturarii orădeni.

Astfel, profesorul și animatorul cultural Iustin Popfiu – conducătorul Societății de lectură din Oradea, a scos revista „Amvonul" – foaie bisericească pentru elaborate din sfera elocinței sacre. Apare bilunar la Pesta (1 ianuarie – 30 decembrie 1871) apoi la Oradea-Mare. Proprietar și editor, Iustin Popfiu folosește o ortografie etimologizantă ce se adresează cu precădere clerului din Transilvania; publică articole de teologie, predici, noțiuni de retorică.

Ca o primă caracteristică a periodicelor bihorene reprezentative ale vremii, o reprezintă însăși intenția redactorilor și proprietarilor lor: de a oferi o lectură plăcută și instructivă în familie. Mai toate au acest caracter de almanah, de album familiar și familial, conceput după modele germane și anume încadrându-se în tipul de publicații *Gartenlaube*.[246] Cu adaptări, traduceri și articole informative, cu o beletristică întâmplătoare, mai toate se mențin la un nivel strict de popularizare a literaturii și artei. Sunt reviste fără

[246] A fost o revistă săptămânală cu o îndelungată apariție (1853-1943), cu un tiraj enorm pentru vremea aceea; editată la Leipzig dar răspândită în toată Europa, G*artenlaube* a fost imitată mai ales în Imperiul Habsburgic, deci și în Transilvania.

un program estetic, în paginile cărora nu vom găsi mari nume literare, sau, chiar daca îi regăsim uneori, aceștia nu apar cu lucrările lor de rezistență. Prin paginile lor au menținut în rândurile societății bihorene, un cult al limbii și literaturii române, o unitate de simțire românească; au făcut cu alte cuvinte oficiul de unificare a culturii române, într-o vreme când unitatea noastră nu era înfăptuită. Multe din aceste reviste, ca „Siedietoarea" (Șezătoarea) 1875-1882 din Pesta și Oradea, subintitulată „Foia poporului român" și condusă de Iosif Vulcan, au avut o mare răspândire în Transilvania.

„Propritariu, redactoru respondietoriu și editoru" al acestei reviste, subintitulată „foaia poporului român" era Iosif Vulcan, unul dintre părinții literaturii și presei bihorene. „Șezătoarea" a fost concepută ca o variantă pentru sate a „Familiei".

Iosif Vulcan era familiarizat cu astfel de publicații, fiind în perioada studenției fondator și colaborator al foilor populare „Umoristul", „Gura Satului", „Aurora Română", ultima apropiindu-se mult de „Familia". „Familia" a format obiectul unor cercetări de specialitate și a unor investigații bibliografice. „Șezătoarea" însă, a rămas numai în bibliografiile folcloristice. Dacă „Familia" a fost o adevărată instituție românească în Transilvania, adresată „inteligenței" satelor și orășenilor în genere, „Șezătoarea" se adresa în mod evident și direct lumii satelor. „Familia", dar și „Șezătoarea" în parte, aduceau și pagini de literatură ușoară, știri culturale de pretutindeni, mai toate ilustrate cu gravuri în care se preamărea pacea și mulțumirea căminului familiar.

Primul număr apare la 1 ianuarie 1875, la Budapesta; după 1880, împreună cu cea a „Familiei", redacția se mută la Oradea. Textele cele mai numeroase sunt, cum ne arată și titlul revistei, culegeri și prelucrări folclorice, unele naive, ca acelea semnate de însuși Iosif Vulcan. La fiecare început de an, directorul revistei confecționează urări convenționale, adresate țăranilor. Aproape număr de număr, Iosif Vulcan publică versuri, povestiri, articole, cugetări, sfaturi, ghicitori, jocuri, corespondențe etc.

Producția aceasta deosebit de bogată prezintă numai o valoare documentară, educativă și minim artistică în contextul ei, culturalizatoare în esență, la nivelul epocii și în manieră transilvană. Totul este stilizat pentru sate; chiar numele lunilor sunt cele populare: ghenariu, fauru, mărțișor etc. Cele mai multe versuri pe care Iosif Vulcan le scrie sunt destinate serbărilor școlare și „casinelor".

În 1897 apare la Oradea primul număr din revista „Foaie Literară" – revistă literară și culturală, condusă de Lucreția Rudow Suciu. Săptămânal revista își propunea să fie o publicație care să atragă în jurul ei pe cei mai eminenți scriitori din întreaga țară. Au apărut în total 30 numere (18 aprilie-7 noiembrie 1897).

„Vulturul" apare la Oradea bilunar, începând cu anul 1892 până în decembrie 1893, săptămânal ianuarie – mai 1894; ianuarie 1896 – 20 decembrie 1899 și din nou bilunar ianuarie 1900 – septembrie 1905. Se caracterizează ca fiind o publicație de „humor și satiră", după cum rezultă și din subtitlu. Revista conținea în prima parte versuri nesemnate sau semnate cu pseudonime, sub care se ascundeau conducătorii.

O altă revistă, „Aurora" (1922-1923), redactată în limba română și maghiară cu pagina tipărită pe două coloane, apare la Oradea în decembrie 1922. Va apărea săptămânal, timp de un an; director este G. Bacaloglu, conducătorul Societății „Cele Trei Crișuri", ajutat de redactorii G.A.Petre, Salaman László și Keresztury Sándor. Numele revistei a fost ales în așa fel ca el să existe în ambele limbi; „programul nostru", semnat de directorul revistei și tradus și în limba maghiară, înfățișa țelurile urmărite și mijloacele de realizare. Ideea apropierii româno-maghiare prin mijlocirea culturii venea din partea scriitorilor și a ziariștilor români și maghiari. Societatea „Cele Trei Crișuri" de la Oradea avea o secție cu sarcini speciale privitoare la apropierea literară dintre cele două naționalități.

Se vor efectua traduceri din română în maghiară și invers, mișcarea literară și artistică va fi urmărită din ambele părți, vor apărea cronici și

recenzii despre arta și teatrul maghiar. Au existat însă și câteva piedici în calea făuririi climatului necesar înfăptuirii programului revistei: oficialitățile sabotau ideea, pe motivul că a sosit prea timpuriu și afirma că nu există condiții concrete pentru realizarea acestui deziderat. De asemenea, exista și o oarecare lipsă de încredere reciprocă alimentată de deosebirile artistice și ideologice dintre scriitorii maghiari. Revista se tipărea în 1000 de exemplare și a avut în general o presă bună. Datorită dificultăților financiare, revista își încetează apariția în iunie 1923 și reapare în anul următor numai în limba maghiară. Experiența revistei orădene nu e izolată, au mai existat și alte publicații bilingve: „Culisele” (Cluj), „Cimbora” (Satu-Mare).

Realizarea idealului de unitate națională în anul 1918 a deschis noi perspective dezvoltării literaturii române din Transilvania. Generații de scriitori și cărturari români din toate provinciile românești au visat și militat îndelung timp pentru desăvârșirea unității naționale a statului nostru, înfăptuire realizată în anul 1918.

Eforturi de redactare a unor reviste de cultură se fac pe întreg teritoriul Transilvaniei și în părțile nord-vestice ale țării.

Bihorul a fost și este un județ cu potențial cultural foarte bine distribuit între literatură, știință, jurnalism cultural și revuistică școlară. În acest spațiu au funcționat un timp mai mic sau mai mare mai multe reviste și tipărituri, cu frecvență diferită. Toate acestea oferă o imagine a complexității editoriale din sfera culturii și au născut interesul față de publicistică, din partea unor oameni diferiți ca vârstă și preocupări.

În domeniul presei bihorene de după Unire ceea ce se remarcă de la bun început este încercarea de recuperare a rămânerii în urmă a presei românești, marcată, în comparație cu presa maghiară, de condițiile vitrege de apariție de dinainte de 1919.

S-a încercat, în primul rând, să se pună bazele unei prese cotidiene românești, aceasta însă continuând să rămână o problemă deschisă până la 1940, presa cotidiană românească aflându-se, de-a lungul întregii perioade

interbelice, în inferioritate numerică față de presa cotidiană de expresie maghiară. [247]

Prin revistele lui, Bihorul, nu rămâne numai un spațiu pedagogic, o regiune furnizoare de profesori și de idei educative ci și o realitate literară. Și micile reviste reprezintă în parte această realitate.

II.4.1. Revista „Familia". Seria I (1865-1906).
Problema cărții și a lecturii în paginile revistei

Numele lui Iosif Vulcan deschide o nouă epocă de cultură în istoria presei și literaturii transilvănene. Originar din Holod, unde s-a născut la 1840, Iosif Vulcan a fost un formator misionar din acea promoție europeană, care a ridicat personalități din mai toate națiunile, în veacul trecut si care au acționat pentru luminarea poporului, prin tratarea pozitivă a subiectelor ce le propuneau.[248]

Numele lui Iosif Vulcan[249] a intrat in literatură ca fiind al aceluia ce a patronat debutul literar al lui Eminescu. În același timp, meritul său literar

---

247 În perioada interbelică, printre alte publicații periodice bihorene, mai puțin reprezentative se numără: „Gazeta de Vest" (1929-1940), „Muguri Noi" (1932), „Imagini" (1933), „Noua Gazetă de Vest" (1936-1940), „Țara Visurilor Noastre" (1937-1940), „Aurora" (1922-1923), „Familia" (1880-1943; 1965-1989; 1990-), „Flori de crâng" (1933), revista de cultură „Cele Trei Crișuri"(1920-1940). Presa periodică bihoreană, atât cea românească, cât și cea maghiară, a avut un profil foarte divers. Dintre cele românești, cel mai prestigios rămâne, desigur, „Familia", cu cele două serii interbelice, redactate de M.G.Samarineanu: *Seria a II-a (1926–1929)*, care mai păstra în oarecare măsură rubricatura și formatul vechii „Familii" a lui Iosif Vulcan, dar mai ales *seria a III-a (1934–1940)*, cu un pronunțat caracter literar, cu numeroase colaborări de certă autoritate, preocupată în permanență de menținerea unui nivel ridicat al valorii colaboratorilor. Seriile interbelice ale revistei „Familia" au existat în paralel cu revista „Cele Trei Crișuri" (1920–1940), al cărei prim număr a apărut la 15 aprilie 1920. Aceasta completa în mod necesar activitatea societății culturale abundente și prețioase pentru întreaga parte de vest a țării.

248 Constantin Mălinaș, *Modelul cultural Iosif Vulcan*, în „Familia română". Oradea, an 3, nr. 2, iunie 2001, p.3.

249 Despre Iosif Vulcan și despre revista „Familia" au scris și Al. Crișan, *Familia (1865-1906)Contribuții monografice,* Timișoara, Facla, 1973; Lucian Drimba, *Iosif Vulcan,* București, Editura Minerva, 1974; Livia Grămadă, *Iosif Vulcan și începuturile presei umoristice în Transilvania*, în Centenar *Familia 1865-1965, Culegere omagială*, Muzeul Regional Crișana, Oradea, 1965.

este covârșitor, fiind unul dintre aceia care au stat la temeliile culturii naționale, numărându-se printre inițiatorii presei satirice românești, printre pionierii romanului românesc, ai criticii și istoriei literare. Dar realizarea sa cea mai de seamă, o constituie revista „Familia”[250]. Ea este „arhiva-muzeu a istoriei literare transilvănene”.

Fiind un scriitor prin excelență, Iosif Vulcan a scris mult, parcă spre a înlătura toate lacunele vieții culturale ale românilor de pe plaiurile natale: poezii, nuvele, romane, piese de teatru, biografii, schițe și suveniri de călătorie, nenumărate articole în care dezbate cele mai arzătoare probleme ale națiunii sale, traduce din literatura română în revistele contemporane maghiare, publică studii despre poezia populară.

Prin mutarea de la Budapesta la Oradea a revistei „Familia”, viața culturală a românilor din acest oraș primește un impuls binevenit, în momentul în care nu mai avea rolul din timpul Școlii Ardelene. Numărul românilor scăzuse, activitatea Societății de lectură încetase, iar intelectualitatea română nu reușise să scoată la iveală nimic deosebit în ultimele decenii în domeniul culturii si literaturii.

Drept continuare a activității literare începute la Budapesta, Vulcan publică la Oradea volumul de poezii *Lira mea* (1882) urmat de *De la sate, Novele si schițe* (1883) și toate piesele de teatru apărute în volum sunt publicate la Oradea: *Gărgăunii dragostei* (1899), *Mâța cu clopot* (1898), *Ruga de la Chiseteu* (1890), *Sărăcie lucie* (1894) și tragedia *Ștefan Vodă cel Tânăr* (1893).

De remarcat este și lupta pe care Iosif Vulcan o duce pentru realizarea unor obiective culturale mai vechi. O deosebită atenție acordă creării unor școli pentru popor.

Redactorul „Familiei” participă în această perioadă și la viața politică si economică. În 1881 este ales pentru o perioadă de 6 ani deputat al comunei Borod (jud. Bihor) în comitatul comitatens. În 1897, îl găsim în fruntea

[250] Despre revistă au mai scris: Mircea Popa, *Revista „Familia” și marii noștri scriitori*, p.110-114, Vasile Netea, *Contribuția revistei „Familia” la dezvoltarea culturii* românești, p. 41-41-47, Gh. Șora, *Contribuția revistei „Familia” la popularizarea literaturii naționale și răspândirea noilor idei sociale și filozofice,* p. 129-136, în *Centenar Familia 1865-1965, Culegere omagială*, Muzeul Regional Crișana, Oradea, 1965.

inițiatorilor care susțin necesitatea înființării Băncii „Bihoreana”, care avusese un rol însemnat în propășirea economică a românilor bihoreni. Înființată în mai, „Bihoreana” și-a început activitatea la 3 octombrie 1898, dând împrumuturi substanțiale țăranilor bihoreni, ceea ce a făcut să crească numărul proprietarilor de pământ din rândurile acestora, iar din beneficiile realizate a donat sume importante pentru dezvoltarea culturii și a școlii românești din Oradea și Bihor, sau chiar din alte părți (Sibiu, Brad, Brașov).

După 1880, relațiile lui Iosif Vulcan cu intelectualitatea din România, cu marii scriitori ai vremii devin mai strânse, mai bogate si mai sistematice. De intensificarea acestor relații beneficiază in primul rând cititorii „Familiei”, în paginile căreia – la rubrica ce purta titlul *„De la București”* găsea relatări și informații despre viața culturală și literară a românilor de dincolo de Carpați. Nu este prima dată când redactorul „Familiei” dă dovadă de o excepțională maturitate spirituală, sesizând la timp mutațiile ce avuseseră loc în viața literară a vremii. Călătoriile pe care le face an de an după ce devenise membru al Academiei, frecventarea seratelor literare ale Junimii, timpul petrecut în societatea marilor scriitori (Alecsandri, Eminescu, Maiorescu etc.) îl determină să renunțe la ortografia etimologică și la vechiul crez literar și să se atașeze noului curent cultural maiorescian.

Iosif Vulcan desfășoară și în ultima etapă a vieții sale o bogată activitatea culturală și artistică. Ca scriitor dramatic avusese satisfacția de-a i se fi reprezentat pe scena Teatrului Național din București două din numeroasele piese pe care le scrie în acești ani: *Gărgăunii dragostei* și *Ștefan Vodă cel Tânăr*. Ține o mulțime de cuvântări și conferințe la ședințele Astrei și ale Societății pentru crearea unui fond de teatru romanesc, la Ateneul Român din București și la adunările naționale organizate in diferitele localități ale Ardealului si Ungariei, ceea ce îi dă un mare prestigiu și popularitate în rândul românilor de aici. Numele si operele lui Vulcan sunt cunoscute chiar și de românii din cele mai îndepărtate și mici localități.

Opera literară a lui Iosif Vulcan îndeplinea, pe acele vremuri, un rol cultural și național de mare însemnătate, iar în conștiința românilor de pe aceste meleaguri timp de mai multe decenii Iosif Vulcan era marele scriitor

național, ridicat din rândul lor și rămas în apropierea lor toată viața, reprezentându-le interesele cu demnitate și exprimându-le „pe înțelesul lor", sentimentele și idealurile spre care năzuiau.

Omul de cultură și redactorul șef al revistei „Familia" a lăsat în urma sa o bibliotecă impresionantă, una dintre cele mai frumoase de acest gen de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Aceasta a fost donată vestitului liceu „Samuil Vulcan" de la Beiuș, unde a fost integrată bogatului fond de carte al acestuia. Colecția de cărți și reviste a lui Iosif Vulcan, care număra în final cca. 2000 de titluri, a constituit o sursa de informație și de îmbogățire culturală de neprețuit pentru elevii liceului, care au putut găsi în această colecție mai tot ceea ce a apărut semnificativ în domeniul literar, istoric, filologic, teatral sau de știință popularizată în editurile bucureștene sau transilvănene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Putem spune că a reprezentat un fond de carte de valoare inestimabilă pentru formația literară și culturală a noii generații de intelectuali ieșiți de pe băncile școlilor Beiușului, biblioteca lui Iosif Vulcan înscriindu-se ca un moment dintre cele mai însemnate în istoria biblioteconomiei românești, în istoria culturii românilor din Transilvania, în istoria generală a cărții românești. Faptul că a fost donată de creatorul ei bibliotecii liceului din Beiuș, cea mai însemnată instituție de cultură din trecutul cultural al Bihorului, îi sporește și mai mult valoarea informativă, înscriind gestul mecenatului orădean printre cele mai însemnate acte de devotament național și sacrificiu pentru cultură și prin cultură de la începutul epocii moderne în această parte de țară.[251]

La 8 septembrie se stingea la Oradea, la vârsta de 66 ani, una din cele mai „harnice si neobosite figuri ale culturii românești" din Transilvania și Ungaria.[252]

Activitatea de îndrumător și organizator al vieții literare și artistice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, grija cu care a stimulat și sprijinit încercările literare ale tinerilor scriitori, eforturile pe care le-a depus în

[251] Mircea Popa, *Pagini bihorene*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2003, p.209.
[252] Gheorghe Petrușan, *Iosif Vulcan și revista Familia*, Szeged, 1992, p.178.

vederea transformării revistei „Familia” într-o tribună de păstrare și dezvoltare a culturii naționale constituie o contribuție de mare valoare la ridicarea românilor transilvăneni la un grad superior de civilizație.

Prodigioasa lui activitate jurnalistică, culturală si literară reprezintă un bogat izvor de cunoaștere a trecutului nostru cultural, iar rezultatele obținute în îmbogățirea patrimoniului spiritual, precum și legăturile lui strânse, firești și armonioase cu reprezentanții literaturii maghiare demonstrează că minoritățile naționale, inclusiv românilor din Austro-Ungaria, în ciuda unor restricții politice incontestabile, le-au fost asigurate drepturile de păstrare a identității de cultivare a limbii și culturii lor naționale.

Intenția lui Vulcan de a edita o revistă culturală și literară proprie datează de la începutul activității sale gazetărești. O astfel de realizare din domeniul culturii si literaturii pretindea, în condiții specifice ale românilor din Ungaria, o pregătire temeinică pentru a i se așeza o bază trainică, cu cât mai mult cu cât primele încercări de a fonda periodice au eșuat. Vulcan trece la realizarea idealului mărturisit în mai multe articole numai după ce crease toate condițiile și după ce dobândise, între 1859-1865, o oarecare experiență în domeniul ziaristicii. La vârsta de 24 de ani, Iosif Vulcan, la 5 aprilie 1865 - se adresează Locotenenței din Buda cu cererea pentru publicarea unei reviste literare ce avea să poarte titlul de „Familia”.[253]

Titlul revistei lui Vulcan – așa cum reiese și din articolul program, formulat într-un stil atrăgător, simulând o conversare cu cititorii are o dublă semnificație: năzuința de a se adresa fiecărei familii românești în parte și „familiei” mai mari, de fapt întregii națiuni; pe de altă parte, o revistă concepută în acest sens și care lua în considerare stadiul de dezvoltare a vieții sociale și culturale a românilor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea nu se putea angaja doar la propagarea vreunui curent literar sau ideal pur estetic.

În ceea ce privește programul, acesta este cât se poate de limpede, un program nu pur literar, ci social, atotcuprinzător, care conține atât scopurile

---

[253] Gh. Petrușan, *op.cit.*, p. 41.

culturale urmărite cât și motivele care l-au îndemnat să editeze revista „Familia”. Două idei care se desprind din programul tânărului redactor: năzuința de educare în spirit național și ridicarea maselor prin cultură. De menționat este și observația lui Vulcan după care „Familia” „nu se va ocupa de politică, ci va vorbi sincer, simplu si curat despre tot ce nobilează inima, înavuțește cunoștințele noastre”. Vulcan urmărea să asigure cititorilor săi o educație multilaterală, de aici caracterul enciclopedic al revistei sale, popularitatea de care s-a bucurat, precum si longevitatea ei.[254]

Literatura a ocupat un loc de frunte în paginile revistei lui Vulcan, dar nu în exclusivitate, deoarece o gazetă literară, în sensul restrâns al cuvântului, ar fi fost incompatibilă cu programul său social, reducând posibilitățile de instruire și educare a neamului său. „Familia” ca o revistă pur literară – în ciuda faptului că ea a fost destinată în primul rând intelectualității și micii burghezii de la orașe și sate, ar fi rămas fără cititori. Numai prin diversitatea și bogăția informațiilor, prin abilitatea cu care a știut să ofere lecturi interesante și utile pentru cititori cu pretenții si gusturi deosebite, prin caracterul ei deschis spre toate problemele esențiale ale națiunii reușise Vulcan să asigure apariția „foii enciclopedice și beletristice cu ilustrațiuni” timp de aproape 42 de ani.

Însemnătatea „Familiei” constă tocmai în faptul că a fost publicată pentru mase largi de cititori care acum făceau primii pași spre o viață culturală națională, ducând lumină și grai românesc în cele mai îndepărtate sate și cătune. Se angajase la o muncă încordată de lămurire și maturizare culturală a poporului român, netezindu-i calea spre o civilizație și o viață mai modernă.

Fără a aduce modificări esențiale de structură și formă, Vulcan reușește să editeze o revistă cu care se putea mândri și care ocupă un loc deosebit de important în cultura și literatura română.[255]

După un număr de probă din 6 mai, la 1 iunie 1865, la Budapesta apare revista „Familia” „foaie enciclopedică și beletristică cu ilustrațiuni”,

[254] *Ibidem*, p.43.
[255] *Ibidem*, p.44.

care va deveni din 5/18 octombrie 1870 „totodată organul publicațiunilor Societății pentru fond de teatru român (național)".[256] Revista a impus cu precădere în părțile vestice ale Transilvaniei, un stindard național de care cercurile conducătoare ale Ungariei au fost nevoite să țină seama datorită permanentei și indestructibilei solidarități în care această revistă s-a aflat cu masele românești.

Cu toate că încă din primele numere „Familia" și-a manifestat, în mod evident declarativ și evitant, caracterul apolitic, la 1876-1878, în condițiile în care cercurile reacționare austro-maghiare au încercat reprimarea oricăror manifestări de solidaritate a românilor din Transilvania și Ungaria cu cauza fraților de peste Carpați, s-a alăturat deschis cauzei naționale propagând cu vrednicie în capitala Ungariei, în părțile vestice ale Transilvaniei, în Crișana, Maramureș și Banat, idealul independenței de stat a României.

De la început se adună în jurul „Familiei" un cerc larg și prestigios de colaboratori din toate părțile locuite de români: T. Cipariu, G. Bariț, V. Alecsandri, B.P. Hașdeu, Heliade Rădulescu, Bolintineanu, Macedonski.

Revista va oferi cititorilor, pe lângă numeroase știri politice din actualitate, frecvente noutăți și consemnări din viața literar-artistică a românilor din Transilvania, Ungaria și România. Este urmărită cu atenție orice mișcare de presă, fiind aplaudată fiecare nouă apariție publicistică și regretată fiecare dispariție. Este de remarcat permanentul apel pe care Iosif Vulcan îl adresează cititorilor de a susține revistele. El deplânge indiferența pe care ei o manifestă față de unele publicații.

Revista „Familia" constituie un caz unic în analele publicisticii noastre atât prin longevitatea ei de patru decenii, cât și prin utila și armonioasa alcătuire a cuprinsului ei scriptic și iconografic. Iosif Vulcan a înțeles din prima clipa cum trebuie să-și organizeze foaia, al cărei calup a rămas timp de 40 ani neschimbat, pentru că a știut din prima clipă cui trebuie să se adreseze și ce trebuie să-i comunice.[257]

---

[256] Mircea Popa, Valentin Tașcu., *op.cit.*, p.164.

[257] Gh. Petrușan, *op.cit*, p.58.

Diversitatea domeniilor de acțiune a revistei se dovedește din primul ei an. Pe lângă unele originale (*Floarea de pe Cerna* a lui I. Sieptianu), o scriere de altfel minoră, „Familia" publică romane în traducere (Alexandre Dumas – *Colomba)* versuri de V. Hugo (în traducere de Iosif Vulcan).

Dintre poeții si prozatorii cultivați și sprijiniți de revistă se remarcă de la început cu o activitate susținută Iulian Grozescu, I.C. Drăgescu, V. Ranta Buticescu, Paul Draga, Alexandru Onaciu ș.a.

Lista colaboratorilor este foarte largă și ea demonstrează caracterul deschis al publicației în sensul că nu a impus restricții de curent sau de formațiuni literare.

Episodul cel mai însemnat din existența „Familiei" este cel legat de debutul lui Eminescu. Alături de poezia *De-aș avea...* care nu depășește cu mult nivelul altor versuri publicate până atunci în revistă, se citesc în celebrul număr 6 din 25 februarie/ 9 martie 1866 - în al doilea an de apariție al revistei.

Nu se poate spune că gestul revistei de a publica un prea tânăr poet si de a-l primi „cu bucurie" este izolat. Foarte mulți tineri aspiranți la „gloria poeziei" au găsit înțelegere și mai ales spațiu tipografic în coloanele „Familia" (ex. M. Pompiliu).[258]

Prezența lui Eminescu în paginile revistei „Familia", încă de la debutul său, dovedește încă o dată că Iosif Vulcan a fost cel care l-a descoperit și l-a încurajat în permanență. După debutul său în revistă, Eminescu va reveni în paginile „Familiei" în 1882-1883, cu alte șapte poezii după care urmează, din păcate, îmbolnăvirea poetului și absența acestuia din presa vremii.

Pe lângă poeziile originale apărute întâia oară în „Familia", Eminescu se mai regăsește în paginile revistei și cu: poezii populare culese, proză originală, publicistică, corespondență, cugetări, traduceri din proză, teatru, articole filosofice. De asemenea, despre marele poet, apar versuri închinate poetului; cărți, studii, articole despre Eminescu și opera lui; dări de seamă, recenzii, cronici; date bibliografice, informații diverse.[259]

---

[258] Mircea Popa, Valentin Tașcu, *op.cit.*, p.166.

[259] Vezi lucrarea Mircea Popa; Viorica Sâncrăian, *Eminescu în Transilvania 1866-1918. (bibliografie adnotată)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000.

De la început sunt stabilite în revistă contacte cu literatura universală prin traduceri diverse în proză și versuri, prin portretele primei pagini sau chiar prin studii de popularizare a literaturii străine (se remarcă în numărul 29/1866 studiul lui I. Hodoș, *Discursuri despre istoria literaturii italiene* – unde sunt oferite date critice asupra lui Dante, Petrarca, Boccaccio).[260]

„Familia" trebuia să pătrundă în fiecare cămin românesc și să strângă în jurul aceleiași mese, la care prezidă capul familiei, membrii ei de felurite vârste, atenți la lectura ultimului număr al „foaiei". Idealul lui Vulcan a fost familia culturală și acest ideal l-a afișat tot timpul în frontispiciul revistei, care deși s-a schimbat de câteva ori, a urmat mereu icoana aceleiași erminii: în jurul mesei, tata citește revista, probabil cu voce tare, mama coase, dar ascultă, fata cea mare este la pian, tânărul e în fața unui șevalet, un adolescent e cu cartea în mână, iar fetița mezina e cu ochii la mâinile mamei.

Începuturile „Familiei" au fost modeste iar în primul ei an de apariție nici nu se deosebea aproape cu nimic de predecesoarele ei. Vulcan a căutat să publice informații despre toate evenimentele mai importante din țară și de peste hotare să prezinte activitatea personalităților, evenimente ale istoriei si culturii universale, îmbogățind astfel cunoștințele cititorilor săi.

Revista apare la început de trei ori pe lună iar ceva mai târziu, dat fiind succesul înregistrat, săptămânal, proprietarul, redactorul și editorul ei fiind timp de 42 de ani Iosif Vulcan.

Nu și-a modificat formatul în tot cursul îndelungatei apariții, suferind doar o schimbare de sediu, la 27 aprilie 1880, de la Pesta la Oradea. S-a menținut constantă și structura de organizare a revistei. Aproape fiecare număr inserează pe prima pagină, sub mult cunoscutul sau frontispiciu, un portret al câte unei mari personalități cultural-politice de la noi sau din lume, însoțit de un text biografic. Se publică apoi creații în proză și poezie, originale sau traduceri, apoi studii de istorie, lingvistică, folclor. Finele publicației este dedicat rubricilor de știri politice. *Ce e nou?*, de noutăți literare (Literatura si arta), de *Conversare cu cititoarele*, jocurilor de rebus, poștei redacției.[261]

---

260 Mircea Popa, Valentin Tașcu, *op.cit*, p.167.
261 *Ibidem*, p.156.

În revistă apar o mulțime de articole instructive: impresii de călătorie, scrieri într-un stil degajat și familiar despre artă, educație, amor, artă plastică, muzică, modele de broderie etc. Cu scop educativ este publicat, in 1872 (nr. 8 și următorul), ciclul de epistole estetice *Către o copilă*, traduse din Ch. Oeser de G. Bariț, portretele și biografiile unor compozitori de reputație mondială ca de exemplu, al lui Rossini, Berlioz, Liszt ș.a. O mare atenție a acordat revista lui Vulcan artelor plastice, înregistrând chiar din primul număr expozițiile organizate în Transilvania, România și peste hotare și publicând articole despre mișcarea plastică a vremii, arta cultă și cea populară, despre necesitatea înființării unui muzeu național.[262]

Fiind contemporană cu evenimentele de maximă importanță, atât pe plan european (războiul franco-prusac, Comuna din Paris), cât și pe plan național (războiul pentru independență) revista se constituie ea însăși ca un însemnat izvor documentar. Se poate afirma că toate evenimentele istorice mai importante din jumătatea a doua a veacului trecut, cu întreaga lor desfășurare și semnificație, și-au găsit în mod amplu oglindirea în paginile „Familiei", fiind comentate cu perseverență.

După 15 ani de apariție la Budapesta, Iosif Vulcan, în primăvara anului 1880, decide să mute redacția „Familiei" la Oradea, unde revista continua să apară fără întrerupere până la sfârșitul anului 1906.

Elementele care l-au determinat pe Vulcan să acționeze într-un asemenea fel trebuiesc căutate în convingerea acestuia ca apariția revistei „Familia" într-un oraș de la extremitatea vestică a spațiului locuit de români este nu numai necesară, ci si stimulativă. Această idee este formulată de însuși proprietarul și redactorul revistei într-un articol. În „calitatea în care mă așez în acest oraș – menționează Vulcan – doară voi putea face mai bun serviciu națiunii mele, căci voi tinde a împlini o lacună".

Pentru a-și putea menține prestigiul obținut printr-o activitate publicistică de mai bine de un deceniu și jumătate, precum și pentru a fi mai folositor neamului său, redactorul responsabil al „Familiei" a considerat că

[262] Gh. Petrușan., *op.cit.*, p.58.

este oportun să-și stabilească sediul redacției acolo unde se simțea mai de multă vreme necesitatea unei publicații românești militante, revista producând un incontestabil reviriment în viața culturală a românilor din Crișana.

Numărul 32 din 9 mai al „Familiei" – va apare în orașul de pe Crișul Repede, cu el inaugurându-se un nou și important capitol al istoriei presei românești din Crișana. Fiind de câteva decenii una din cele mai citite publicații românești, fapt atestat de marele număr de abonați redactorul ei responsabil a transformat-o într-o autentică tribună de luptă și de propagare a ideologiei naționale.[263]

Sumarul revistei se menține și în perioada 1880-1906 în tiparele sale anterioare, cu unele modificări și firești înnoiri. Fiind o publicație enciclopedică, materialele cuprinse în pagini au fost structurate pe mai multe rubrici cu intenția de a oferi lectură pentru toate categoriile de cititori, din mediul urban și rural. Revista și-a consacrat spațiul publicării de creații beletristice, articole și studii științifice, însemnări despre viața socială și evenimentele politice, comentarii estetice și informații documentare despre manifestările culturale ale vremii. Din multitudinea de personalități despre care s-a scris în revistă reținem: T.Vladimirescu, M.Kogălniceanu și Avram Iancu, Andrei Șaguna, Alex.Roman, George Barițiu, Partenie Cosma, Ioan Rațiu si Vincențiu Babeș, C.A.Rosetti, N.Crețulescu, Lascăr Cartagiu, Ion C.Brătianu, Take Ionescu, D.A.Sturdza.[264]

Bogatul material pe care îl cuprinde revista a prilejuit scrierea a numeroase studii și articole, în care au fost reactualizate aspectele literare și artistice, relevându-se rolul publicației orădene în formarea gustului estetic al cititorilor.

Revista a publicat nuvele, schițe, fragmente de romane (unele traduse din literatura străină), piese de teatru (și traduceri, adaptări, localizări),

---

263 Viorel Faur, *Cultura românilor din Bihor 1849-1918*, Oradea, 1992, p. 151.
264 *Ibidem*, p.152.

studii de istorie literară și culturală, articole de teorie literară, „suveniri si notițe” de călătorie în spațiul românesc și în câteva țări europene.[265]

În coloanele revistei se întâlnesc nume ale unor scriitori de prestigiu din România și Transilvania, alături de alții mai modești, care contribuiau la întreținerea unei diversități de preocupări literare. „Familia” a stimulat si creația poetică transilvăneană, atât prin frecventele încurajări și dezbateri favorabile, cât și prin generozitatea cu care a găzduit în paginile sale producțiile literare ale unor începători.[266]

Revista „Familia” a fost de la început și mai ales după 1880 o revistă a întregii literaturi românești. Ea nu a fost numai o publicație de interes local ci, pentru că a avut o circulație largă, a fost citită în toate ținuturile locuite de români. Numai așa se poate explica faptul că multe talente tinere și scriitori de prestigiu își trimit creațiile literare la revista lui Vulcan.

Mediul din Oradea părea a fi mai prielnic pentru propagarea ideilor naționale și apărarea drepturilor culturale ale poporului român. Aducerea mai aproape a „Familiei” de românii din Transilvania a fost necesară, după Vulcan, și din cauza că „de câțiva ani încoace...spiritul național a lâncezit mult în românii de dincoace de Carpați”. Vulcan vrea să fie în mijlocul poporului său, unde revista să poată să constituie un sprijin mai eficace în dezvoltarea vieții culturale și literare, în trezirea națiunii din „întunericul amorțirii” și nepăsarea ce „ne întâmpină pretutindeni”. Mutarea revistei „Familia” la Oradea coincide cu înviorarea vieții literare din Transilvania și România, la care contribuie la rândul ei și „Familia” prin renunțarea la direcția Școlii latiniste și îmbrățișarea unei literaturi cu un pronunțat caracter popular și național, convergând cu mișcarea literară a „Junimii”.[267]

În concepția lui Vulcan răspândirea culturii și ținerea trează a conștiinței naționale constituiau, în împrejurările specifice ale epocii, mijloace mult mai trainice și utile decât cele politice în lupta pentru conservarea etnicului românesc. O deosebită atenție acordă revista lui

---

[265] *Ibidem*, p.155.
[266] *Ibidem*, p.157.
[267] Gh. Petrușan, *op.cit.*, p.60.

Vulcan culegerii și valorificării creațiilor populare în „dezmorțirea sufletelor" și în dezvoltarea artei și literaturii naționale.

De la început predomina interesul pentru istorie și folclor, încurajând o literatură cu un pronunțat caracter național și popular, menită să îndeplinească atât o funcție politică și etică, cât și una estetică.

Orientarea tot mai pronunțată a lui Iosif Vulcan spre comoara păstrată de popor în credințele și obiceiurile sale a creat condiții favorabile pentru dezvoltarea literaturii române din Transilvania. În revista „Familia", folclorul și creațiile literare culte inspirate din viața poporului, primesc un spațiu considerabil. Iosif Vulcan a militat pentru o literatură cu caracter popular, plină de optimism, încredere în viața și într-un viitor mai frumos, revista „Familia" manifestând o preocupare statornică pentru valorificarea creației folclorice.[268] În acest sens – Iosif Vulcan înființează alături de revista din Oradea – o publicație, „Șezătoarea" care va avea drept principale preocupări culegerea și comentarea poeziei populare. În activitatea sa Iosif Vulcan este competent susținut de doi dintre cei mai însemnați folcloriști ai timpului, Simion F. Marian si Athanasie M. Marinescu.

Ca să înțelegem pe deplin rolul pedagogic, formativ al „Familiei" e bine să luăm în discuție și importanța pe care revista orădeană o acordă istoriei naționale. De la început istoria e la fel de bine reprezentată în coloanele ei ca literatura. „Familia" va oglindi lupta pentru formarea unei limbi literare, cercetarea tradițiilor și monumentelor noastre istorice.[269]

În cele ce privește limba literară, Iosif Vulcan participă și el prin revista sa la discuțiile în jurul acesteia și al sistemului ortografic. Vulcan a acordat întotdeauna o mare atenție problemelor de limbă. În cadrul unor rubrici ca *Salon*, *Conversare cu cititoarele* sau *Să ne curățim limba* dezbate cu regularitate unele probleme legate de păstrarea și cultivarea limbii materne și totodată își informează cititorii despre disputele lingviștilor. Fără a intra în detalii, redactorul „Familiei" intervine prin articole sau cuvântări, când sunt tratate chestiuni de principiu. Două sunt ideile principale propagate de

---

[268] *Ibidem*, p.21.
[269] Mircea Popa, *Pagini bihorene*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2003, p.249.

Vulcan: necesitatea creării unei limbi literare, la temelia limbii literare și literaturii naționale trebuie să stea limba vorbită de popor.[270]

Meritul cel mai de seamă al „Familiei" este acela că dacă n-a lansat un scriitor, l-a pus în circulație. Pentru întâia oară în Transilvania, ea a pus la îndemâna cititorilor poezia lui Eminescu, a lui D. Zamfirescu, a lui Al.Macedonski, Vlahuță sau proza lui Creangă, Caragiale, Delavrancea.

Începând cu 1880 – în „Familia" publică poezii, cronici rimate și schițe D. Zamfirescu pe care le semnează uneori „Don Padil". Apare apoi Vlahuță (1884), Delavrancea (1885), Coșbuc, semnând cu pseudonimul C. Boscu (1885) poeziile *Două întrebări* și *Unde zbor*, apoi Goga (1897) și Agârbiceanu (1901). Și Slavici publică puțin în „Familia", deși era ardelean de origine. Așadar, scriitorii noștri cei mai de seamă și-au găsit adăpost în coloanele revistei: Bolintineanu, Bolliac, Heliade, Hașdeu, Alecsandri, Eminescu, Creangă, Coșbuc, Goga si Agârbiceanu.

Prezența scriitorilor români din toate regiunile țării a devenit o permanență și o tradiție la „Familia", reprezentând astfel o școală literară, o furnizare de modele de imitat și urmat. Acest schimb continuu de valori de la o provincie la alta, de la un scriitor la altul a constituit școala „Familiei", mulți dintre ei formându-se la această școală a cărturarului bihorean.

Revista orădeană a pus un accent deosebit și pe arta spectacolului teatral și muzical. Știrile și notele despre reprezentațiile teatrale din satele și orașele Transilvaniei, Crișanei, Banatului și Maramureșului, inserate în „Familia" decenii de-a rândul, constituie un material informativ important.[271] În afară de literatură beletristică, Iosif Vulcan și revista sa vor dovedi un interes constant pentru problemele teatrului. Vulcan a fost de fapt unul dintre animatorii de baza ai *Societății pentru fond de teatru român* căreia i-a oferit publicația sa în vederea propovăduirii principiilor ei. Iosif Vulcan urmărește în egală măsură dezvoltarea literaturii dramatice la noi, publicând o serie de piese originale, controlând critic producția dramaturgilor de la noi.[272]

---

[270] Gh. Petrușan, *op.cit*., p.50.
[271] Viorel Faur, *op.cit*., p.161.
[272] Mircea Popa, Valentin Tașcu, *op.cit*., p. 172.

Vorbind despre critică și înainte de a-l judeca pe Vulcan, trebuie să avem în vedere (înainte de toate) condițiile în care a avut loc această activitate, când lipsa stringentă a unei adevărate literaturi l-au determinat să practice o critică judecătorească, deseori indulgentă și să salute fiecare apariție nouă cu entuziasm.[273]

Pentru ultima perioadă de apariție a „Familiei", în ceea ce privește orientarea sa critic-literară, trebuie amintită activitatea originală și îndrăzneață a lui Ilarie Chendi. Prin el și prin studiile de estetică ale eruditului Iosif Blaga nivelul teoretic al revistei crește simțitor, dar din păcate acest fapt nu influențează deopotrivă producția artistică. Critica „Familiei" nu a fost sprijinită îndeajuns – acest lucru a contribuit desigur la scăderea valorii creației în proză sau versuri.

Au existat și alte preocupări, mai mult sau mai puțin largi, de la caz la caz, față de evenimentele științifice din cele mai diverse domenii: fizică, astronomie, chimie, geologie, geografie, biologie, medicină, agricultură, silvicultură etc. Sunt redate numeroase acte științifice românești și străine, descoperiri, invenții, revista având chiar o rubrică specială de acest fel. De asemenea, în foarte multe cazuri, găsim date, mai mult sau mai puțin detaliate, cu privire la viața și activitatea a numeroase personalități, dintre care menționăm pe fizicienii și astronomii G.Galilei, G.Bruno, Copernic, Kepler, Newton, Galvani, Toricelli, J.Watt, Volta, Marconi etc.; chimiștii P.Poni, A.Babes, C. Istrati, Mendeleev, A.Nobel; geografii geologii C.Hepites, S.Mehedinți, G.M. Murgoci etc.[274]

Nu scapă din paginile revistei nici aspecte ale activității a numeroase societăți, instituții și ale unor manifestări științifice românești și străine, chiar internaționale în multe cazuri. Astfel, cititorii bihoreni, în primul rând, iau cunoștință cu evenimentele ce aveau loc în cadrul Societății de Științe din București, a Societății Academice Române, apoi a Academiei Române. De asemenea, a Societății Medicilor și Naturaliștilor din Iași, Societății

[273] Mircea Popa, *op.cit.*, p.243.

[274] Mircea Paina, *Câteva aspecte ale istoriei științei în paginile revistei Familia (1865-1906),* în Crisia VIII, Oradea, 1978, p.571.

Geografice Române, Societății Farmaciștilor din București, a numeroase Societăți studențești, congrese din diverse domenii. Unul din membrii Academiei Române a fost însuși Iosif Vulcan, în acest fel cunoscând îndeaproape activitatea celui mai înalt for științific românesc. În paginile reviste sale Vulcan instituie chiar o rubrică aparte cu privire la Academia Română, în care nu putem spune că repetă doar Analele, ci dă, de multe ori, numeroase informații și date originale. Cu numeroși oameni de știință români avea chiar relații personale dintre cele mai bune, cunoscându-le îndeaproape preocupările, casa, locul de muncă, așa cum au fost V.Babeș, D.Brândza, Gr.Stefănescu, P.Poni ș.a.[275]

O serie de materiale ale revistei se ocupă direct sau indirect de activitatea unor muzee și grădini botanice, ca cele din București, Iași, Sibiu etc. Apoi, în paginile revistei este relevată, în măsură diferită, activitatea științifică ce se desfășura în cadrul universităților din București, Iași, Cluj, cât și din străinătate. Nu scapă nici publicarea de informații cu privire la viața și activitatea unor animatori ai științei, dintre care amintim doar pe cunoscutul om politic român, Vasile Adamachi.

Propunându-și în mod direct și răspândirea științei în rândul maselor largi de oameni, revista propagă, de cele mai multe ori indirect însă, și ateismul, prin explicarea științifică, în paralel cu cea biblică, a fenomenelor din natură, apoi, prin popularizarea vieții și activității unor oameni de știință declarați dușmani ai religiei, ca Victor Babeș, Ch. Darwin și alții și, uneori chiar prin materiale, care și astăzi sunt de mare actualitate, ca cele referitoare la mișcarea corpurilor cerești, formarea sistemului solar, a Pământului, a continentelor, originea vieții și a omului, evoluția lumii organice în general și mai rar, dar totuși meritoriu și deosebit de semnificativ pentru spiritul vremii, materiale de combatere directă a Bibliei.[276]

S-a insistat în mai multe rânduri asupra bogăției și varietății materialului istoriografic publicat în revista „Familia", material capabil să ofere, la o privire de ansamblu, o imagine cuprinzătoare a fenomenului

[275] *Ibidem*, p. 572.
[276] *Idem*.

istoriografic românesc, prin aceasta înțelegând și integrarea acestuia în istoriografia generală europeană din a doua jumătate a veacului trecut. Se poate afirma chiar că realizările „Familiei” în această direcție nu au fost egalate în epocă de nici una dintre celelalte publicații culturale românești transilvănene.

Alături de prezentarea pe larg a activității unor istorici români, de popularizare în amănunt a operelor lor, fie ele sinteze importante sau studii de mai mică amploare, un loc aparte îl ocupă în paginile revistei lui Iosif Vulcan semnalarea prezenței istoricilor români consacrați în contextul științific european. Cele afirmate cu privire la istoriografie pot fi, de altfel, extinse, ca idee, și de alte domenii, bogăția informației izvorând din interesul manifestat de „Familia” față de tot ce reprezenta la ora aceea România pe plan internațional și, dat fiind profilul revistei, în primul rând ca afirmare pe plan cultural-științific.

Perioada de apariție a „Familiei” se suprapune epocii de afirmare puternică a istoriografiei române pe plan european. Dobândirea autorității în materie a fost consacrată și prin alegerea istoricilor români ca membri ai unor prestigioase societăți științifice internaționale.[277]

Revista „Familia” s-a ocupat pe larg, în zeci de articole și note, de relevarea contribuției istoricilor noștri la sporirea prestigiului științei pe care o serveau în lume. Meritele „Familiei” privind evidențierea activității desfășurate în străinătate de istoricii români în ultimele trei decenii ale secolului al XIX-lea și de înregistrare a eforturilor și realizărilor istoriografiei noastre pentru situarea sa la nivel european, sunt remarcabile. „Familia” a fost, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea – una din revistele culturale românești care oferea publicului informații prompte si detailate asupra activității cercurilor științifice din jurul Academiei Române.[278]

După anii 1900 suntem martorii unor prefaceri economice, sociale și politice. În urma unei politici naționale intolerante și restrictive, relațiile

---

[277] Lucia Cornea, *Aspecte istoriografice în revista Familia. Istorici români în cadrul unor manifestări științifice internaționale* în Crisia XIV, Oradea, 1984. p.306.

[278] Lucia Cornea, *op.cit.,* p.308.

dintre guvernul de la Budapesta și naționalități devin tot mai încordate, reprezentanții politici ai românilor transilvăneni renunță la „pasivitate" și adoptă o atitudine politică combativă. În literatură apar alte idealuri, tendințe și curente. Grupările literare de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea tind spre a impune o ideologie literară precisă, iar disputele dintre ele aduc în viața literară o polarizare și confruntare de opinii ce pun pe scriitori în fața unor dileme fără precedent.[279]

La 27 mai/8 iunie 1904 se sărbătorește la Oradea jubileu de 40 de ani de la fondarea „Familiei". Cu prilejul acestei mari sărbători a neamului românesc, Vulcan scoate un număr jubiliar cu contribuția a 51 de colaboratori.[280] Așadar, momentul cel mai însemnat din ultima etapă a existenței Familiei este jubileul de 40 de ani, de la fondarea revistei, ceea ce dă prilej venerabilului jurnalist să facă bilanțul realizărilor, să evoce condițiile sociale și culturale pe care-l avusese în viața intelectuală a românilor din Ungaria. La sfârșitul anului 1903, pregătindu-se de jubileu, Vulcan scrie următoarele: „Pornită pe timpul când școli superioare românești de fete nu existau deloc, pentru o generație de femei din clasele noastre mai înalte, Familia le-a fost școala de limbă română, ea le-a dezvoltat gustul de citire, ea le-a introdus operele scriitorilor noștri de valoare... A scrie istoricul acestor 40 de ani ar fi poate unele momente interesante pentru fazele progresului nostru cultural. Lucrarea aceasta ar prezenta publicului un caleidoscop în care speranțe, visuri și iluzii se perindau cu dezamăgiri, descurajări și deprimări...Fie cât de modest succesul pe care „Familia" l-a obținut în presa periodică, fie cât de mic rezultatul ce a produs în promovarea culturii naționale, va fi având și ea un merit care întrece pe al tuturor celorlalte publicații românești de felul ei și anume acela că în 40 de ani a stat neclintit la postul său și astfel astăzi în toată presa românească este cea mai veche publicație periodică literară".[281]

---

[279] Gh. Petrușan, *op. cit.*, p.64.
[280] *Ibidem*, p.62.
[281] *Ibidem*, p. 61.

Deși „Familia" a fost sistată după 2 ani, în 1906, opera sa nu poate fi negată, căci „Familia" a înțeles să devină o revistă care, ieșind din localismul îngust al transilvănenilor s-a înălțat la rangul de revistă națională, influența ei asupra scriitorilor români fiind considerabilă. Ea a fost pepiniera de scriitori ai Ardealului și tot ea a fost creatoarea curentului de realism popular în granițele căruia va avea loc dezvoltarea ulterioară a literaturii din această provincie.[282]

Cu toate oscilațiile de concepte sesizate, cu toate neajunsurile unei producții literare de nivel în general scăzut, „Familia" reprezintă pentru întreaga jumătate a secolului al XIX-lea – un puternic imbold, un exemplu în primul rând de continuitate si rezistență. Revista lui Vulcan va exercita în toată această perioadă o serioasă influență asupra mișcării de presă din Transilvania. Majoritatea revistelor literare ce vor apărea în vremea „Familiei", până la sfârșitul secolului copiază formele revistei lui Vulcan.[283]

Vulcan a făcut din revista sa o tribună a tuturor românilor, un loc în care cititorii săi puteau găsi exprimate valorile românilor, dar și ale neamurilor înconjurătoare ale Europei, exprimate în cea mai curată, frumoasă și flexibilă limbă română.

Ultimii ani de apariție ai „Familiei" decad în ceea ce privește valoarea producțiilor tipărite. Autorii creațiilor originale în proză sau versuri formează o masă compactă, fără prea mari diferențieri de însemnătate; alături de cei amintiți în primii ani ai revistei apar nume care nu se ridică peste nivelul mediocrității. Însemnată este însă și contribuția femeilor la zestrea poetică a „Familiei": Lucreția Suciu, Elena din Ardeal, Elena Novac, Ecaterina Pitiș, Maria Ciobanu, Veronica Micle, Florentina Dan, Elena Lupan, Elena Sîntion etc.. Conform unui fenomen curios al vremii, „Familia" nu numai ca este o revistă dedicată în mare parte femeilor, dar chiar este în bună parte scrisă de femei.[284]

---

282 Mircea Popa., *op. cit.*, p.248.
283 Mircea Popa, Valentin Tașcu, *op.cit.,* p. 173.
284 *Ibidem*, p.170.

Pe lângă acestea se remarca însă și frecventa cultivare a tuturor personalităților literare ale celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. Printre acestea locul central îl ocupă Alecsandri, poetul cu cea mai puternică influență asupra cercurilor poetice transilvănene. La „Familia" vor fi prezenți mari scriitori ai epocii de aur din literatura română: Ion Creangă, Ioan Slavici, Al.Vlahuță, I.L.Caragiale, G.Coșbuc, D. Zamfirescu (Don Padil), Șt.O.Iosif, Al.Macedonski, Goga, Agârbiceanu.[285]

Timp de cinci decenii, Iosif Vulcan a muncit cu o hărnicie și stăruință uimitoare pentru ridicarea literaturii române. Critic obiectiv și, totodată, ucenic recunoscător, O.Goga nota, în 1937, cuvintele ce deveniseră celebre: „"Familia" e meritul de căpetenie, cărțile lui pot fi uitate, „Familia" nu se uită. Ea rămâne biletul de intrare permanentă a lui Iosif Vulcan în istoria literaturii noastre". [286]

Vulcan a fost un redactor foarte harnic și abil. A reușit să adune în jurul revistei „Familia" cele mai marcante condeie ale literaturii române contemporane. Fără să respingă însă niciodată, timp de patru decenii – încercările mai modeste. El își recrutează primii colaboratori dintre membrii „Societății de Lepturǎ" a liceelor din Oradea, Beiuș, Blaj și alte orașe din Transilvania. Mulți dintre acești colaboratori au fost elevi de liceu sau studenți, în cele mai multe cazuri, fără talent literar deosebit, totuși au fost primiți cu bucurie de către Iosif Vulcan, pentru ca numărul corespondenților să fie cât mai mare, ca el să aibă de unde să-și aleagă materialul cultural și literar necesar pentru revista sa.

Iosif Vulcan a fost însă, nu numai un simplu publicist sau proprietar de publicație care să se intereseze doar de succesul și prestigiul revistei sale, dar a fost conștient și de faptul că revista „Familia" trebuie sa devină centrul mișcării literare a românilor din Ardeal și Ungaria. El a îmbărbătat chiar și cele mai slabe încercări, dacă erau pătrunse de sentimentul resurecției naționale, ca și prin aceasta să contribuie la ridicarea poporului său și la dezvoltarea literaturii naționale, idei de care a fost condus în toată viața sa.

---

[285] *Ibidem*, p.171.
[286] Gh. Petrușan, *op. cit.*, p. 66.

Pe măsură ce numărul colaboratorilor se înmulțea, a făcut cu exigență selectarea materialului, străduindu-se să redacteze o revistă care să fie citită cu interes de către publicul său.

George Bacaloglu, redactorul revistei „Cele Trei Crișuri”, scria în articolul său, închinat lui Vulcan: „Printre bărbații care au ilustrat în timp, viața cărturărească a Ardealului, Iosif Vulcan are meritul lui, acela al unui propovăduitor și susținător de conștiință națională. Drept mărturie a luptelor nesfârșite, pe care le-a adus până la adânci bătrânețe, stau colecțiile ziarelor „Telegraful român” sau „Foaia pentru minte, inimă și literatură”, „Concordia” din Budapesta, sau „Aurora română”, care după fericita expresie a lui V. A. Urechia „ca la buna școală”, urma de aproape exemplul unor altor bărbați de seamă: Gh. Barițiu și profesorul A. Roman. Patruzeci de ani de la 1865 până la 1906 a condus Iosif Vulcan revista „Familia”.

A întreține pe acea vreme și cu propriile lui mijloace o astfel de revistă, nu înseamnă tocmai puțin; era într-o epocă de ignoranță ucigătoare pentru cultura națională. De la lupta prin ziaristică, de la acest stimulent imediat al conștiințelor, trebuia un organ care să mențină această conștiință pururea activă, un organ familiar care să completeze și să desăvârșească cultura românească a Ardealului. Timp de 40 de ani, flacăra vie a unei culturi și literaturi naționale a luminat viața românească de pretutindeni.

Alecsandri, Hașdeu, Tocilescu, Barițiu, Cipariu, Papiu Ilarian și mai presus, acel neîntrecut mânuitor al limbii: Eminescu, toți au trecut pe la revista lui Vulcan, au lăsat acolo pentru înțelegerea vremilor gând din gândul lor, suflet din sufletul lor, contribuind astfel la ridicarea nivelului cultural al națiunii.

Iosif Vulcan a fost un stimulent de energii și coordonator de talente. Prin acestea, prin uriașa-i putere de muncă, prin zelul neîntrecut cu care a stăruit în mișcarea de regenerare națională precum și prin lupta pentru curățirea limbii și armonizarea ei, Iosif Vulcan câștigă un merit în plus, ca traducător conștient ale fermecătoarelor noastre poezii populare și tot cel dintâi care a visat și luptat pentru înființarea unui mare teatru românesc în Ardeal.

De pe aceste meleaguri, azi pământ românesc, lângă graniță, în care a trăit și a stat o viață întreagă cu condeiul în mână Iosif Vulcan, din centrul de lumină din care s-a răspândit cuvântul „Familiei”, Reuniunea „Cele Trei Crișuri”, conștientă de datoria de a ține nestinsă flacăra conștiinței naționale și a culturii românești, slăvind figura și opera măreață a lui Iosif Vulcan, a luat inițiativa de a-l imortaliza în bronz, în orașul lui scump, Oradea-Mare. Revista „Cele Trei Crișuri” considerată, în raport cu „Familia”, o modestă încercare în aceleași tradiții, aduce prinosul de recunoștință și admirație amintirii aceluia al cărui ideal a stat mereu în gândul și preocuparea celor de la „Cele Trei Crișuri”.”[287]

Încă din primele săptămâni reușește să-și adune un număr însemnat de colaboratori, mai ales bihoreni, dintre care mulți au fost colegi de școală cu Vulcan, în rândul cărora se bucura de o oarecare simpatie, cunoscut ca literat talentat. Vulcan nu s-a mulțumit însă numai cu colaborarea bihorenilor sau a transilvănenilor. El s-a adresat către toți scriitorii și poeții români solicitându-le colaborarea la revista sa. Strădania lui în direcția aceasta n-a fost zadarnică, pentru că deja în primii ani de existență a „Familiei” se poate mândri, printre colaboratorii săi, cu numele lui Alecsandri, Bolintineanu, Eminescu, iar mai târziu cu D.Zamfirescu, Al.Vlahuță, Caragiale, Macedonski, Șt.O.Iosif ș.a.[288] După cum spunea și Teodor Neș în lucrarea sa *„Oameni din Bihor”*, Vulcan a „izbutit să adune în paginile revistei sale colaboratori din toate unghiurile pământului locuit de Români și să facă din „Familia” un organ de pulsație culturală la periferia românimei”.

Adevărul este că Iosif Vulcan a știut să adune în jurul său întreaga simțire culturală a epocii și să arunce „punți spre scriitorii din celelalte provincii românești realizând o unitate culturală trainică”. „Familia” lui Vulcan a încercat să creeze o literatură corespunzătoare liniei trasate de generațiile anterioare și drept urmare se va îndrepta spre un ideal clasicist.

[287] George Bacaloglu, *Aspectul cultural, apostolat național*, în „Cele Trei Crișuri”-anale culturale, an VIII, nr. 11-12, nov-dec, 1927, p. 171-172.

[288] Gh. Petrușan, *op. cit.*, p. 67.

„Familia" poate fi considerată o revistă, o epocă culturală, o activitate prestigioasă, multilaterală, foarte variată, o revistă ce a adunat în jurul ei, prin strădaniile întemeietorului său Iosif Vulcan, condeiele cele mai valoroase de pe întreg cuprinsul țării.

„Familia" a fost în acea vreme revista familiei românești din Transilvania în care oricare membru al familiei își putea satisface dorințele: bărbatul și femeia cultivată, de orice profesiune ar fi fost, femeia gospodină, mamă și soție, copiii de vârstă școlară.

Profilul și structura „Familiei", problematica cuprinsă, stilul pretențios uneori, familiar alteori, analitic sau narativ, prețios sau simplu mulțumea toate categoriile și toate vârstele.

Iubitorul de poezie își putea satisface pretențiile estetice și literare, patriotice și culturale prin mulțimea poeziilor publicate în paginile „Familia", în număr de 3437, nu numai din punct de vedere cantitativ dar și calitativ, deoarece „Familia" publică versuri ale marilor poeți români, peste granițele artificiale ale vremii, și versuri ale marilor poeți străini. În „Familia" semnează poezii: Mihai Eminescu, Vasile Alecsandri, Dimitrie Bolintineanu, Alexandru Macedonski, Veronica Micle etc dintre cei din România, Andrei Mureșanu, George Coșbuc, Petre Dulfu, Lucreția Suciu, Iosif Vulcan, etc., dintre ardeleni.

O revistă de cultură și literatură cum se pretindea a fi și cum a fost „Familia" se cuvenea să-și cultive cititorii și prin ceea ce a creat literatura universală mai de preț în curgerea vremii, din antichitatea greco-romană până în contemporaneitate. Se întâlnesc în paginile „Familia" nume ilustre ale literaturii universale – în traducere sau tălmăcire: Eschil, Ovidiu, Horațiu, Dante, Lamartine, Musset, Hugo, Schiller, Goethe, Heine, Pușkin, Byron, Arany etc.

Bogată este de asemenea proza scurtă (schițe, nuvele, amintiri, impresii) care ajunge la peste 1660 de titluri. Și în proză ca și în poezie, valorile scriitoricești românești sunt însoțite și îmbogățite cu valorile literaturii universale. Condeiele prestigioase din toate părțile locuite de români abundă. În fruntea lor la acest capitol stă neobositul Iosif Vulcan.

Alții îl acompaniază într-un cor armonios: Alecsandri, Barițiu, Caragiale, Chendi, Coșbuc, Delavrancea, Vlahuță, Zamfirescu etc. Corul este amplificat și întărit de chip superior de valorile universale cunoscute și recunoscute: Andersen, Cehov, Daudet, Diderot, Dickens, Goethe, Irving, Ibsen, Verne, Zola etc.

Educația, preocuparea foarte atentă a societății românești din Transilvania celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, educația patriotică, educația civică, educația familială etc., sunt teme prezente în „Familia" și în număr mare, peste 200.

Educația școlară împreună cu problema școlară în general sunt cuprinse într-o altă „pagină" sub titlul general de învățământ, acoperit de peste 100 de articole și studii, cele mai multe informative privitoare la viața școlară concretă.

Cultura materială și spirituală a poporului român a constituit teme predilecte tuturor revistelor vremii. Pentru frumusețea ei, pentru însemnătatea sa, pentru interesul cititorilor, pentru valoarea cultural-artistică și educativă „Familia" nu se dezminte. Dimpotrivă își onorează cu prisosință îndatoririle cultural-educative, prin numărul mare de studii și articole, culegeri și cronici, din toată țara. 882 de titluri cuprinde pagina de etnografie și folclor, onorate de nume, printre care al lui Alecsandri, Coșbuc, Vulcan, întregite de ale specialiștilor de prestigiu: At. Marienescu, I.Pop-Reteganul, P. Ispirescu etc.

Revista lui Iosif Vulcan a cunoscut diverse preocupări pedagogice. Acestea vizau multiple planuri: educația în spirit național, educația în familie, educația femeii și nu în ultimul rând răspândirea științei și culturii prin lectură în popor. Revista „Familia" s-a ocupat, pe lângă alte probleme literar-artistice, și de probleme cum sunt educația și instruirea copiilor și tinerilor prin lectură. Fiind totuși o revistă de tip enciclopedic, „Familia" a căutat să fie utilă tuturor vârstelor.

Remarcabilul pedagog, conducătorul revistei, a realizat că în condițiile epocii date, era imperios necesară lectura în limba română, având

în vedere că majoritatea tineretului român de vârstă școlară învață în școli străine.

Societățile culturale ale elevilor români, din mai toate școlile marilor orașe ardelene (Oradea, Cluj, Satu-Mare, Baia-Mare etc.) erau lipsite de material suficient de lectură în limba română. „Familia" lui Vulcan a avut numeroase preocupări legate de rolul cărții, al lecturii atât în educație, cât și în viața socială.

Având în vedere politica monarhiei austro-ungare, începând cu 1867, din ce în ce mai apăsătoare, și care urmărea deznaționalizarea gradată a popoarelor asuprite din marele imperiu al vremii, și fiind conștient de acest lucru și de faptul că un popor „piere" dacă își leapădă limba sa națională, Vulcan luptă pentru revista „Familia", în ideea de a nu fi suprimată apariția, așa cum se întâmplase, în acea vreme, cu multe alte reviste românești.

Astfel, revista s-a numărat printre cele mai citite reviste de la noi, revistă care nu a lipsit din căminele românilor de dincoace de Carpați și mai ales din bibliotecile „Societăților de lectură" ale elevilor și studenților români din Transilvania, Ungaria și Austria.

Prin presă, Vulcan a înțeles funcțiile cultural-educative ale acesteia, prin rolul său informativ cuprins în științe date. Presa are, de asemenea, valori formative, ce dezvoltă și stimulează deprinderile de lectură. Astfel, revista recomanda tipărirea de cărți de lectură în limba română, acoperind toate clasele: de la literatură, beletristică, artă, filosofie, pedagogie, până la știință și tehnică. Fenomenul lecturii elevilor în limba română devine o necesitate înțeleasă magistral de revista „Familia".

În articolul său *Despre gustul de lectură*, Archimendrescu St.G. arăta că: „La noi putem zice că nu mai este gustului de lectura serioase. Majoritatea românilor care știu ceti, nu se ocupă decât cu lectura romanelor puțin recomandabile și acelea chiar scrise în limba franceză, germană sau mai știu în care. Adevărul este c-o mare parte din romanurile traduse în românește n-au nici cuvinte românești. Cât despre romanurile originale și alte opere,

deși-n adevăr foarte puține, nici că-și dau osteneala să citească câteva pagini dintr-însele."[289]

De asemenea, cu ales simț psiho-pedagogic se mai arată că „a ceti și a avea gustu de cetire nu este un lucru așa de lesne precum ni se pare. E necesar, în acest scop, îndeplinirea a două condiții: exercițiu continuu de lectură și cărți scrise în limba poporului și pe acestea să se facă lectura și nu pe cărți clasice... . Lectura acelor cărți lasă pe cititor rece: trebuie să fie cineva literatu pentru ca să poată găsi plăcere și să poată trage un profit oarecare dintr-însele."

Se analizează apoi cauzele pentru care, la noi, la acea vreme, era slabă preocuparea pentru lectură în limba română: „Culpa că gustul de lectură serioasă nu este dezvoltat nu este a institutorilor și a profesorilor, ci a acelora cari au dreptul și datoria de a face să se încurageze pe autori și să introducă într-un mod obligatoriu acele cărți prin clase."

Revista „Familia" a ținut foarte mult la sensul formativ al lecturii: „A învăța cineva să citească este un bine ilusoriu și un dar periculos, dacă nu devine capabil a înțelege și a iubi numai lectura serioasă. Numai prin citirea serioasă și continuă, omul se poate feri de tentațiuni înșelătoare. Acela care citește mult și serios ajunge să deosebească prin sine însuși o carte care conține fapte și raționamente sănătoase de o altă carte vițioasă."[290]

Ideea strălucită, potrivit căreia cadrele didactice au rolul de bază în stimularea plăcerii și dragostei pentru lectură la elevi, stă scrisă în același articol: „Una din reformele cele mai urgenți, ce trebuie să se facă în școalele noastre, este să se deștepte gustul de lectură în elevi. Pentru acest scop trebuie ca institutorul să facă lectura în clase, pentru că este mult mai folositor ca în loc de a se pierde timpul cu dictarea, care lasă mintea în inactivitate, să se citească descripțiunea unui fenomen natural, un frumos fapt rezbelnicu sau o scenă familială de morală".

Părerile revistei despre puterea lecturii, adusă și în clasă de învățător sau profesor, se regăsesc și azi: „Când în mijlocul tăcerii generale, urmată de

---

[289] St.G. Arhimandrescu, *Despre gustul de lectură*, în „Familia", 1875, p. 68.
[290] *Ibidem*, p. 69.

un lung murmur de mirare sau de mulțămire, institutorul va pune cartea pe catedra sa, mai toți elevii vor urma volumul cu o privire de doru. Chiar și formatul și legătura cărții vor rămâne-n memoria fiecăruia și când din întâmplare vor vedea-o din nou, atunci inimile lor vor palpita de bucurie. Și care nu va fi oare bucuria elevului, cărui ca o recompensă pentru conduita și diligenția sa exemplară, învățătorul îi va împrumuta pentru o zi cartea de unde a extras aceea lectură. O favoare așa de rară ar face pe cei mai mulți dintre avuți să roage pe părinții lor s-o cumpere și să le-o dea ca daru. Lectura este un ciudat isvoru de plăcere, mai ales în etatea fragedă. Odată ce tânărul a căpătat gustul, stimulările și încuragerile vor fi abundinți".

Acțiunile revistei legate de educarea deprinderilor de lectură în școală, rămân viabile și azi: „Este de absolută necesitate ca fiecare școală primară rurală, urbană, gimnasială sau liceală să posede un oarecare număr de scrieri pe care elevii să le ia acasă și în ore de repaos să le cetească și recetească cu luare aminte și cându le înapoiază institutorului sau profesorului, să fie obigatoriu a resuma înțelesul, fie prin viu grai sau prin scrisu".

Noțiunea de lectură cuprindea tot ce este publicat, tipărit, nu se limita doar la carte: carte, lucrări, articole din presă etc.

Din acest articol reiese foarte clar și funcția educativă a bibliotecii școlare: „Școlile trebuie să aibă în biblioteca lor tot felul de cărți: de educație, de morală, de știință, de geografie, de călătorii și descoperiri de alte țări îndepărtate, de istorie națională precum și a celorlalte popoare...Numai așa se va deștepta gustul aventurilor, deja adormit în rasa noastră latină, numai așa copiii noștri vor ieși din ignoranța care ne face a fi așa de incapabili de a înțelege evenimentele cari au loc în jurul țării noastre. Științele naturale și fizice, artele mecanice etc, trebuie să împodobească cărțile noastre de lectură. Capitolele privitoare la imaginațiune și la poesia, asemenea nu trebuiesc uitate. O astfel de bibliotecă care nu ar trece peste o sută de volume, ar transforma în totul viața intelectuală a tinerilor noastre generații."[291]

---

[291] *Ibidem*, p. 68.

Încă din primele numere, întâlnim în paginile „Familiei”, articole referitoare la lectură. Se făcea apel la tineretul român, care studiase în școli străine.

Vulcan susținea, ceea ce numim azi, în pedagogie, autodidaxie, acțiunea de a te forma singur prin lectură și s-a străduit să asigure tineretul cu cărți de lectură.

Revista susținea că factorii chemați să contribuie la tipărirea de cărți erau: toți cei care aveau posibilități, și care erau obligați să ducă poporul la un nivel înalt de cultură și încuraja tipărirea cărților pentru a le asigura astfel celor interesați un fond apreciabil de cărți.

Totuși, traducerile din literatura altor popoare erau privite critic. Astfel, „Familia” nu recomanda chiar orice pentru lectura elevilor, ci numai acele creații care corespundeau din punct de vedere al calității limbii literare în care au fost traduse, cât și din punct de vedere al conținutului lor de idei, chiar dacă tendința era aceea de a procura lectura cu orice preț.

„Familia” s-a ocupat și de practica cititului, de activitatea de lectură a tinerilor, și nu numai. Iosif Vulcan a abordat în revista sa și problema scrisului. Două articole reprezentative pe această temă: *Cum scriem azi* și *Metoda de a vorbi și recita bine.* [292]

Prin acțiunile sale și implicit în paginile sale, „Familia” și-a orientat activitatea în multiple direcții: asigurarea elevilor și studenților români din instituțiile de învățământ cu cărți și articole în limba română; publicarea în paginile sale a versurilor și prozei, destinate tineretului; părinții sunt rugați să cumpere copiilor cărți în limba română; toate școlile să aibe o bibliotecă al cărui fond să fie de minimum 100 de volume; bazele deprinderilor cu lectura să se facă sub îndrumarea învățătorilor, aceștia avînd datoria de a îndruma elevii spre o lectură de calitate.

Datorită acțiunilor sale și a rolului său în promovarea lecturii, „Familia” se situează printre publicațiile românești, de după 1848, care s-a

---

[292] N.A. Bogdan, *Metoda de a vorbi și recita bine*, în „Familia”, 1886, p. 586-587, 596-598, 1887, p. 6, 18-19, 28-30, 41-42, 55-56; Radu Năsturel, *Cum scriem azi?*, în „Familia”, 1886, p. 461-462, 474-475, 488-489, 499-500.

ocupat serios de acest fenomen „lectura", care în fapt este un act instructiv-educativ complex.

Ideile transpuse de „Familia" în paginile sale, nu constituie un fenomen sporadic în domeniul cărții și al lecturii, implicit și al bibliotecii, ci ele sunt o continuare a activității începute, în secolul al XVIII-lea, de iluminismul transilvănean.

Lectura și cartea apar în paginile „Familiei" în toate secțiunile acesteia. Peste tot sunt anunțate lucrări ce urmează să apară, traduceri din scriitori celebri, poezii scrise de poeți foarte cunoscuți, toate acestea subliniind interesul revistei pentru carte și lectură, interes, pe care de a lungul apariției sale a încercat să-l transmită și publicului cititor. De a lungul anilor, „Familia" a chemat la lectură, la cultură, la respectul pentru carte, pentru literatură, poezie, critică etc. Revista „Familia", împreună cu colectivul său redacțional au dat dovada întotdeauna de respect față de cititorii săi informându-i eficient, ori de câte ori era nevoie.[293]

Astfel, revista „Familia" nu a fost numai o lectură de bună educație", ea a făcut mult mai mult, directorul ei reușind să o transforme într-un organ literar de seamă pentru vremea lui. Strângând în paginile sale scriitori renumiți și mai puțin renumiți, „Familia" a devenit una dintre cele mai citite reviste din Transilvania.

„Marele merit a lui Iosif Vulcan este chiar în oferirea acestui scris românesc cititorilor, vreme de aproape o jumătate de veac. Continuitatea acestei opere, continua și regulata apariție a revistei, a fost una dintre cele mai valoroase contribuții făcute vieții românești din Ardeal, culturale și naționale, sute de familii românești au abonat revista din tată în fiu.

Această continuitate a apariției a fost cel mai prețios element din contribuția culturală și națională a revistei de la Oradea-Mare, a păstrat o masă de cititori statornici, indiferent că citeau o producție literară inferioară din punct de vedere artistic; principalul e că citirea românească a devenit o tradiție în multe din familiile noastre.

---

[293] Vezi *Anexa 3*, p. 193

Iosif Vulcan a știut să dea pentru acele vremuri o potrivită revistă de familie: ilustrată, variată, cu rubrici pentru diferite trebuințe, cu informații și cronici. E singura revistă pentru familie, care a putut trăi atâția ani la noi, de amândouă laturile Carpaților.

„Familia" n-a slujit nici unui ideal estetic, decât aceluia a scrisului românesc. A scrisului bun, întrucât îl putea avea, a celui mediocru întrucât era moral. Eminescu a publicat în coloanele revistei unele dintre cele dintâi versuri ale sale. Și n-a fost scriitor ardelean, dintre cei buni, care să nu fi colaborat la „Familia". Dar revista de la Oradea-Mare a avut și un noroc deosebit. Redactorul ei fiind ales membru al Academiei Române, a adus colaborarea multor scriitori de peste Carpați. Epoca de înflorire a „Familiei" în ultimele două decenii urmau cu regularitate după întoarcerea bătrânului publicist de la ședințele Academiei; venea cu geanta plină de manuscrise datorate scriitorilor români consacrați.

Norocul revistei, a fost și norocul cititorilor ei și a culturii naționale de dincoace de Carpați. Contactul cu producția adevărat literară. Cizelarea gustului artistic, cunoașterea sufletului și a simțirei românești de pretutindenea.

În acest fel, Iosif Vulcan a deschis coloanele aproape tuturor începătorilor. În „Familia" întâlnim, sub versuri și proză, nume care au rămas pentru totdeauna înmormântate. Publica astfel de producții chiar alătura de materialul superior literar pe care îl aducea în geantă de la colaboratorii săi din Regat. N-a voit, ori n-a putut să facă o selecțiune literară. Poate că dragostea lui nemărginită pentru scrisul românesc l-a făcut să rămână la vechea lozincă a lui Eliade: „Scrieți băieți, oricum!" Sau poate că-și cunoștea și cititorii și știa că pentru unii sunt mai plăcute începuturile nereușite. Și voia să aibă cititori.

Când a simțit ca nu-i mai putea avea, când educația, dată în parte și de revista lui, a ridicat cititori cu alte pretenții, când Luceafărul începe să-și deschidă drum sigur, bătrânul publicist a închis fără supărare, paginile revistei și a dorit spor la muncă noii generații.

Întreaga muncă culturală a lui Iosif Vulcan, pornea de la granițele de vest ale românismului, și reușise să aibă cititori în regiunile cele mai înstrăinate. Vom înțelege în întregime însemnătatea apostolatului său cultural de aproape o jumătate de veac, apostolat care în ochii lui a fost național în primul rând, ca și al cărturarilor ardeleni, înaintași ai lui."[294]

Vulcan a fost una din marile valori culturale românești din a doua jumătate a secolului al XIX -lea. O personalitate laborioasă, niciodată obosit, cu năzuințe frumoase care l-au înnobilat, cu inițiative și realizări remarcabile, cu o activitate fructuoasă și cu un rol pozitiv în viața culturală, socială și națională a epocii sale, unul din acei harnici și modești precursori ai marilor realizări.

Gazetar, editor, scriitor, animator cultural, Iosif Vulcan a fost pentru Transilvania ceea ce, în alte condiții istorice, au reprezentat I. Heliade Rădulescu pentru Muntenia și Gheorghe Asachi pentru Moldova. Activitatea lui, desfășurată pe parcursul a aproape cincizeci de ani, a pornit din aceeași preocupare, comună de altfel marilor luptători din epocile de întemeiere a culturilor naționale. Pentru activitatea pe care a desfășurat-o Vulcan a fost unul din oamenii de cultură cei mai iubiți și stimați în epocă.

Activitatea sa acoperă arii întinse de preocupări și este lungă, de aproape o jumătate de veac. Însemnătatea activităților sale crește considerabil dacă ținem seama de condițiile în care s-a desfășurat și de obiectivele pe care le-a urmărit. Vulcan a desfășurat o bogată activitate culturală, socială și națională de ale cărei roade au beneficiat nu numai contemporanii săi, ci și generațiile următoare.

Revista sa, „Familia", nu a creat un curent, nu a format scriitori, nu a dat directive, ci a fost, o tribună liberă pentru toți cei care doreau să scrie. Revista a contribuit într-o mare măsură la întărirea nucleului vieții sociale și naționale a românilor care este familia; toți membrii ei găseau câte ceva în această foaie care să le satisfacă așteptările, curiozitatea, gusturile, căci „Familia" n-a fost numai o revistă literară, ci una socială, de informații

[294] George Bacaloglu, *Aspectul cultural, apostolat național*, în „Cele Trei Crișuri"-anale culturale, an VIII, nr. 11-12, nov-dec, 1927, p. 172.

variate și de curiozități. „Familia" a fost buletinul tuturor acțiunilor cultural-literare și social economice care urmăreau să apere, să conserve și să cultive naționalitatea românilor.

Meritele „Familiei" trebuie căutate în educația multilaterală pe care a intenționat-o și a realizat-o în acțiunea de fortificare a familiei românești, a conștiinței naționale, de cultivare a unor sentimente nobile, de unificare spirituală și politică a românilor de pe cele două versante al Carpaților.

„Familia" a fost o revistă a tuturor românilor; redactorul ei nu a făcut niciodată discriminare regională a scriitorilor, ci a militat permanent pentru unitatea prin cultură a tuturor românilor, contribuind puternic la realizarea unității politice a poporului român, unitate care a avut în Iosif Vulcan un precursor și un susținător ca puțini alții.

II.4.2. Carte și lectură în alte reviste literare din Transilvania

Desigur că, problema cărții și a lecturii o regăsim și în alte reviste apărute în majoritatea așezărilor culturale din Transilvania, atât înainte, cât și după Unire.

Astfel, „Foaie pentru minte, inimă și literatură", apare pentru prima dată la 1 ianuarie 1838, fiind întemeiată de George Bariț, la Brașov. La început poartă titlul de „Foaie literară" până în iulie 1838, când este înlocuit cu „Foaie pentru minte, inimă și literatură", păstrat până la sfârșitul apariției sale, 1865, după 28 de ani de existență.

Brașovul era un mare centru de circulație, la intersecția curentelor înnoitoare. Superioritatea acestuia s-a datorat strânselor lui legături social-economice cu Principatele și apropierii geografice de ele, ce favorizau mult comunitatea de cultură. Dar, pe lângă toate acestea, Brașovul a mai avut norocul să aibă parte de un personaj, care, deși venit din alte locuri, a izbutit în mod deplin să-și încorporeze năzuințele sale. Persoana potrivită, la locul potrivit a fost George Bariț, un om cu o minte lucidă, cuprinzătoare, doritor de afirmare, foarte ambițios și cu o mare putere de muncă. Și-a început activitatea sa cu „dăscălia", unde a activat zece ani, dar pasiunea vieții sale a

rămas publicistica. De aceea se spune că lui, și nu altuia i-a fost dat să întemeieze și să conducă presa din Transilvania.

Bariț a avut un puternic simț al actualității; a ținut o strînsă legătură cu burghezia locală și a înțeles că puterea acesteia se datora legăturilor pe care le avea cu Transilvania, și mai ales cu regiunea Brașovului, cu Principatele. A militat necontenit pentru un schimb economic cât mai activ între Principate, promovând în mod substanțial unitatea cultural românească.

A avut preocupări numeroase și variate, printre care și cel de bibliograf și bibliolog, chiar dacă această activitate este puțin cunoscută, cea de jurnalist primând.

Ca bibliograf, Bariț promova noile scrieri care apăreau, la început mai modeste, mai apoi iau amploare. Se prezintă sub titluri asemănătoare sau înrudite *Literatură, Literar, Înștiințare de cărți* etc. După 1840 începe să folosească termenul *Bibliografie*[295]. Indicațiile pe care le dă în „Foaie pentru minte, inimă și literatură" sunt sumare și adesea incomplete, aceasta nefiind o problemă în acele vremuri pentru că existau puține publicații românești, așadar nu se creau confuzii, și nici nevoia de documentare nu era așa de mare. Deși, aceste informații despre noile tipărituri, erau date în grabă, ele au făcut un mare serviciu populației.

În unele situații, Bariț a încercat, pe lângă semnalarea cărților, să dea și amănunte despre ele, să-și îndrume cititorii, făcând astfel, bibliografie analitică și critică în același timp. Numeroase mențiuni ale revistei despre noile apariții se reduc la titlurile lor. Se menționează anunțuri individuale, mici liste de tipărituri, cataloage întregi de cărți, editate de librarii din București și Iași.

Dările de seamă și recenziile lui Bariț reprezintă o altă grupă de contribuții bibliografice, care aveau un caracter mai personal, remarcându-se printr-un conținut mai bogat și prin observațiile mai pătrunzătoare.

---

[295] George Em. Marica, *George Bariț – Bibliograf și bibliolog*, în *Biblioteca și Învățământul*, Biblioteca Centrală Universitară, Cluj-Napoca, p. 841-850.

S-a axat mai mult pe promovarea publicațiilor de ordin didactic și istoric, care slujeau cu folos cauza poporului român, astfel între reclamele făcute publicațiilor întâlnim: *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, de Petru Maior, I. Rusu cu manualul său de geografie, *Icoana Pământului*; urmează publicațiile lui Heliade, Bălcescu, Vasici, Laurian.

După revoluție, preocupările bibliografice ale lui Bariț sunt mai reduse. El nu mai este redactor șef al foilor brașovene și, pentru că se reintroduce cenzura de dinainte de 1845, puține din publicațiile muntene și moldovene ajung la cunoștința ardelenilor.[296]

Bariț a fost preocupat și de probleme bibliologice. Dă informații diverse despre diferite biblioteci românești, articole de popularizare a acestora, atenția sa îndreptându-se în special asupra formării gustului pentru lectură a poporului său, a difuzării/circulației cât mai largi a publicațiilor românești și a promovării presei ardelene.

Orizontul lui Bariț a fost mai larg, putem spune european. A întreprins, în acest sens numeroase călătorii mari, ajungând până în Franța. A îmbrățișat de la început aspirațiile generoase ale ideologiei iluministe. În acest sens educarea, „iluminarea" maselor a fost o prioritate pentru Bariț, militând puternic pentru aceasta.

Astfel, în articolele sale, apărute în paginile revistei pe care o conducea, încearcă să arate mijloacele cele mai bune ce pot promova instruirea în deprinderea gustului pentru lectură: *Niște paralele pentru literatură* [297], un articol despre bibliotecile și tipăriturile la francezi și germani. Face o comparație între acestea și numărul mic de cărți și cititori la români; în *Lectura unui om tinăr. Sau cetirea fără cumpăt și fără folos*[298], Bariț subliniază folosul lecturii și modul în care trebuie citită o carte; *Gustul de citit la români*[299], consideră ca acesta lipsește în rândul românilor; *Cărți, cititori*[300] prezintă

[296] *Ibidem,* p. 842.

[297] G. Bariț, *Niște paralele pentru literatură*, în „Foaie pentru minte...", nr. 2, p. 13-14.

[298] G. Bariț, *Lectura unui om tinăr. Sau cetirea fără cumpăt și fără folos,* în „Foaie pentru minte...", nr. 1, p. 4-7, nr. 2, p. 13-16, nr.4, p. 25-29.

[299] G. Bariț, *Gustul de citit la români*, în „Foaie pentru minte..." an X, nr. 10, 1847, p. 84.

[300] G. Bariț, *Cărți, cititori,* în „Foaie pentru minte...", an VI, nr. 51, 1843, p. 404-408.

problema publicațiilor românești, la acea vreme, și cauzele răspândirii lor reduse: carența școlii, necunoașterea limbii, lipsa de publicitate și prețul, amintind în final câteva măsuri de îndreptare ce se impun; în *Literatură. Cărți. Jurnale* [301], Bariț face un mic comentariu referitor la faptul că nu vând și nu se citesc publicațiile românești.

Pe lângă Bariț, mai semnează articole de acest gen în paginile revistei mulți alți susținători ai ideii de educare a maselor prin carte, lectură, biblioteci, și anume: J. Many, *Cea dintâi bibliotecă de obște și cel dintâi bibliotecariu* [302], Patrichie Popescu, Ghenadie Popescu, *Rugare către publicul românesc pentru biblioteca Institutului clerical din Arad* [303], R.H., *O privire asupra lecturei între noi* [304], *Un discurs* [305](o notă împotriva disprețului față de cărți), *Un proiect de mult dorit*[306] etc.

Bariț a desfășurat o muncă de informare bibliografică a cititorilor săi și în cadrul revistei „Transilvania" (de la 1868-1889) și în „Observatorul" (1878-1885), unde militează pentru extinderea lecturii în limba maternă, în zone cât mai largi.[307] Acum crește și numărul tipăriturilor românești, cu ajutorul cărora se poate promova cauza național-culturală, lucru care îl face pe George Bariț să observe că: „Românii au ce să citească în limba lor, atât lucruri serioase, cât și distractive, numai să vrea".[308]

Deși, restricțiile de dinainte dispăruseră, referitor la importul de cărți, totuși cartea românească de peste munți nu ajungea ușor în mâna cititorilor ardeleni, astfel că Bariț se simte dator să rămână pe mai departe un

---

[301] G. Bariț, *Literatură. Cărți. Jurnale,* în „Foaie pentru minte...", an XXII, nr. 2, 1859, p. 16.

[302] Many, J., *Cea dintâi bibliotecă de obște și cel dintâi bibliotecariu,* în „Foaie pentru minte...", an V, nr. 39, 1842, p. 312, nr. 40, p. 313-315.

[303] Patrichie Popescu și Ghenadie Popescu, *Rugare către publicul românesc pentru biblioteca Institutului clerical din Arad,* în „Foaie pentru minte...", an III, nr. 19, 1840, p. 149-150.

[304] Patrichie Popescu și Ghenadie Popescu, *O privire asupra lecturei între noi,* în „Foaie pentru minte...",an VIII, nr.22, 1845, p. 173-174.

[305] Patrichie Popescu și Ghenadie Popescu, *Un discurs,* în „Foaie pentru minte...", an IX, nr. 27, 1846, p. 216.

[306] Patrichie Popescu și Ghenadie Popescu, *Un proiect de mult dorit,* în „Foaie pentru minte...",an IX, nr. 31, an 1846, p. 246-247.

[307] George Em. Marica, *op. cit*., p.845.

[308] George Bariț, *Scrieri bibliografice*, în „Observatorul", 3, nr. 72, 1880, p. 280.

intermediar, care să semnaleze în continuare noile apariții naționale de peste hotare. Referințele despre acestea încep acum să fie mai cuprinzătoare, dând amănunte mai complete și mai exacte despre operele recomandate.

Problema circulației cărților, așa cum am văzut, se numără printre preocupările marelui cărturar și mai ales a promovării gustului pentru lectură a românilor, care lăsa încă de dorit. Bariț a îndemnat mereu poporul român, în paginile „foilor" pe care le-a scos, de-a lungul vieții sale, să citească mai mult[309], și să-și susțină publicațiile lor, achiziționându-le.

Revista „Transilvania" – organ al „Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român" (Astra) – a apărut sub acest titlu în anul 1868 și reprezintă cea mai completă cronică contemporană a strădaniilor românești de dincoace de Carpați pentru ridicarea culturală a maselor.

Susținând ideea revoluționarilor români de la 1848, de a câștiga prin cultură ceea ce nu s-a putut câștiga prin luptă, Astra (1861) a însemnat o expresie a luptei de eliberare națională și socială. Susținută doar din cotizații și din donații, oferite de către membrii săi (ajunși în 1912 la 14.000), Astra a promovat prin mijloacele proprii o activitate rodnică, caracterizată prin înființarea și susținerea de școli și de biblioteci populare; acordarea de burse pentru elevi și studenți; prin organizarea de conferințe, prelegeri, de cursuri practice, de expoziții; prin editarea și răspândirea de publicații foarte valoroase pentru popor; prin încercări stăruitoare pentru realizarea de cooperative sătești, precum și prin lupta susținută împotriva analfabetismului și pentru purificarea și unificarea limbii etc.

Revista „Transilvania" a fost oglinda tuturor acestor năzuințe și strădanii, adunând și comprimând în paginile ei un adevărat tezaur de materiale pentru cunoașterea și înțelegerea istoriei culturii poporului român din cea de a doua jumătate a secolului al XIX–lea și începutul secolului al XX-lea. În aceeași ordine de idei am semnalat câteva articole legate de problema cărții și a promovării ei în paginile revistei: Bariț nu uită de o

[309] George Bariț, *Bibliografia*, în „Transilvania", 8, nr.12, 1875, p.146; *Bibliografia. Lectura. Biblioteca*, în „Transilvania", 12, nr.1-2, 1886, p. 14 .

preocupare a sa, aceea a problemei bibliotecilor, publicând date despre ele: *Biblioteci europene*[310], *Bibliotecile mănăstirilor secularizate din Roma*[311], cea mai mare atenție acordându-i-o Bibliotecii Astrei[312], ținând la curent cititorii cu situația ei. *Biblioteca Bruckenthal*[313] prezintă câteva date sumare referitoare la colecțiile de cărți ale bibliotecii; *Biblioteca veche a bisericii Sf. Nicolae din Brașov*[314], de Lacea, C., ne oferă date importante legate de istoricul bibliotecii, liste de cărți rare existente sau pierdute; *Biblioteci pedagogice*[315], un articol ce prezintă cele 30 de biblioteci de specialitate ale învățătorilor ortodocși din Transilvania; *Biblioteca poporală a Asociațiunii*[316] (Astra), de Tăslăuanu, Oct. C., prezintă un istoric al bibliotecii și câteva propuneri de îmbunătățire a activității ei; *Biblioteca „poporală" a Asociațiunii*[317], un articol ce face socotelile publicației pe anul 1913, arătând problemele cu care s-a confruntat de-a lungul anului, ieșind în final cu un deficit de peste 500 coroane; articolul *Biblioteca poporală a Asociațiunii se va sista pe anul 1915*[318] anunță, precum spune și titlul, sistarea activității bibliotecii din cauza războiului; apoi un articol din timpul războiului *Biblioteca poporală a Asociațiunii*[319] ne spune despre contribuțiile care au fost făcute pentru retipărirea unor cărți și despre cărțile dăruite soldaților din spitale și de pe fronturi. În acest sens apare si articolul informativ *Cărți distribuite soldaților răniți și bolnavi* (de către Astra)[320], trei ani la rând.

---

310 George Bariț, *Biblioteci europene*, în „Transilvania", 3, nr.5, 1870, p. 62.

311 George Bariț, *Bibliotecile mănăstirilor secularizate din Roma*, în „Transilvania", 6, nr. 10, 1873, p. 119; „Transilvania", nr. 23, p. 275; „Transilvania", 4, nr. 10, 1868, p. 230.

312 George Bariț, *Catalog alfabetic*, în „Transilvania", 12, nr. 9-10-23-24, 1881; 13, nr.11-12, 1882 și George Bariț, *Regulament despre modul întrebuințării bibliotecii asociației transilvănene*, în „Transilvania", 2, nr. 23, 1896, p. 271-278.

313 *Biblioteca Bruckenthal*, în „Transilvania", 1896, p. 43.

314 C. Lacea, *Biblioteca veche a bisericii Sf. Nicolae din Brașov*, în „Transilvania", 1909, p. 100-105.

315 *Biblioteci pedagogice*, în „Transilvania", 1914, p. 107.

316 Oct. C. Tăslăuanu, *Biblioteca poporală a Asociațiunii*, în „Transilvania", 1912, p. 409-413.

317 *Biblioteca „poporală" a Asociațiunii*, în „Transilvania", 1914, p. 159.

318 *Biblioteca poporală a Asociațiunii se va sista pe anul 1915*, în „Transilvania", 1914, p. 510.

319 *Biblioteca poporală a Asociațiunii*, în „Transilvania", 1917, p. 93, 95, 173, 174-175.

320 *Cărți distribuite soldaților răniți și bolnavi*, în „Transilvania", 1914, p. 509; 1915, p. 92; 1916, p. 80-81.

Este semnalată și *Prima bibliotecă ambulantă a Asociațiunii transilvane*[321] la Feldioara, unde se dau si câteva instrucțiuni de organizare și funcționare. Despre bibliotecile populare apar mai multe articole care evidențiază necesitatea înființării acestora, regulamente de înființare, nevoia de carte, de lectură și implicit de educare a populației: *Proiect de regulament pentru înființarea și administrarea bibliotecilor poporale pe teritoriul Asociațiunii*[322], *Bibliotecile populare*[323], în legătură cu stabilirea unui regulament pentru bibliotecile populare și alcătuirea unor liste de publicații ce vor putea fi cumpărate pentru aceste biblioteci etc.

Toate aceste articole nu au făcut altceva decât să trateze problemele legate de preocupările Astrei, și anume: cartea, lectura și biblioteca. Acestea au fost considerate priorități în activitățile de educare a populației și cărora Astra, prin organul său de presă, „Transilvania”, le-a acordat întâietate.

În vechiul centru cultural Sibiu își reia activitatea revista „Transilvania”, la 1 decembrie 1919. Publicația oficială a Astrei trece de-a lungul existenței sale prin transformări care, fie o ridică la nivelul unei reviste literare, fie o coboară la funcția unui buletin de informație tehnică. Cu un asemenea profil, revista își reia apariția după Unire iar, după câțiva ani, va urma linia unei reviste de cultură.

Problema cărții și a promovării acesteia, cât și interesul pentru înființarea de biblioteci, în vederea ridicării maselor la un nivel înalt de culturalizare, nu au lipsit din paginile revistei în perioada interbelică. Articole precum: *Biblioteca publică*[324] prezintă prima bibliotecă publică din Brașov; *Folosirea bibliotecilor*[325] discută problema bibliotecilor sătești și a cărților poporale; Ion Agârbiceanu semnează si el un articol intitulat *Cartea*

---

321 *Prima bibliotecă ambulantă a Asociațiunii transilvane* în „Transilvania”, 1896, p. 82-86.

322 *Proiect de regulament pentru înființarea și administrarea bibliotecilor poporale pe teritoriul Asociațiunii*, în „Transilvania”, 1899, p. 22-24.

323 *Bibliotecile populare*, în „Transilvania”, 1899, p. 64.

324 Alex. Bogdan, *Biblioteca publică,* în „Transilvania”, 1926, p. 199-200.

325 *Folosirea bibliotecilor,* în „Transilvania”, 1928, p. 832-834.

și Biblioteca poporală[326] iar Al. Dima în *Cartea și foloasele ei*[327] tratează importanța cărții în mediul rural și nevoia de biblioteci în viața oamenilor.

Revista „Luceafărul" (1902-1920) s-a născut din dorința unor studenți grupați în Societatea „Petru Maior" din capitala Ungariei, într-o epocă de mari prefaceri economice și de puternice frământări social-politice, care prefigurează perspectiva realizării unității politice, o parte din problemele și preocupările societății găsindu-și loc în paginile acestei reviste.

Viața literară era dominată mai ales de începători. Literatura, puțină câtă se făcea, trăia din cultivarea temelor și formelor literare depășite. Revista „Luceafărul" își începe apariția în iulie 1902, în Budapesta, sub conducerea unui comitet de redacție alcătuit din Alexandru Ciura, șef redactor, Aurel Paul Bănuț, editor și redactor responsabil, Octavian Goga, Ion Lupaș, Ion Montani, Dionisie Stoica, Ion Lăpedatu, Vasile E. Moldovan, Sebastian Stanca și George Zăria, membri.

Pentru o perioadă de doi ani, „Luceafărul" își păstrează caracterul de revistă a tinerimii. Îmbunătățirile continuă sub raportul conținutului și al prezentării grafice, prin sporirea colaboratorilor, la cei mai vechi adăugându-se pe rând, St.O.Iosif, Duiliu Zamfirescu, I.A.Bassarabescu, Mihail Sadoveanu, Ion Ciocârlan etc., ca și preocuparea de a aborda problemele esențiale ale actualității culturale transformă revista într-o valoroasă publicație literară.

Până la strămutarea sa la Sibiu, la 15 octombrie 1906, revista trece prin momente de prosperitate. Calitatea materialului publicat, caracterul viu al articolelor revistei, ținuta grafică excelentă, stimulează interesul pentru cititorii români de pretutindeni pentru „Luceafărul". Perioada sibiană din viața revistei se caracterizează prin stabilitate.

Revista avea următoarele rubrici: o rubrică rezervată beletristicii, dări de seamă, cronici (religie-biserică, educație-școală, filozofie, istorie, literatură, artă, viață culturală din străinătate, științe, științe naturale, cronică bucureșteană, politică, economie, însemnări), poșta redacției, bibliografie.

---

326 Ion Agârbiceanu, *Cartea și Biblioteca poporală,* în „Transilvania", 1933, p. 42-48.

327 Al. Dima, *Cartea și foloasele ei,* în „Transilvania", 1935, p. 71-74.

Publicația se înscrie pe linia celor mai valoroase tradiții culturale ardelene din secolul al XIX-lea. La fel ca și „Familia”, „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, „Transilvania” în perioada interbelică acțiunea lor în favoarea cărții a fost continuată de noile reviste apărute: „Gând românesc”, „Cosînzeana”. Revista „Luceafărul” s-a străduit neîncetat, în acest sens, să stimuleze forțele creatoare locale în direcția dezvoltării culturii și literaturii naționale, a căutat să contribuie la opera de educare a cititorilor prin lectură.

„Luceafărul” și-a desfășurat activitatea pe mai multe planuri, unul din acestea fiind interesul pe care-l acordă păturilor sociale în propășirea culturală. Astfel, va încerca, pe de o parte, să stabilească mijloacele cele mai potrivite pentru educarea culturală națională a țărănimii (școli, biblioteci), pe de altă parte va căuta să câștige cărturărimea și să se pregătească pentru acțiunea de culturalizare a păturii țărănești. Programul revistei este aproape identic cu planurile preconizate de Astra, prelegeri și conferințe pentru popor, publicarea colecției „Biblioteca poporală”, elaborarea de abecedare pentru analfabeți, organizarea de școli poporale etc.

Destinată în primul rând intelectualilor ardeleni, ale căror cerințe culturale depășeau pe cele ale țărănimii, e firesc ca în paginile ei, problemele culturii naționale să fie dezbătute la un alt nivel și în strânsă legătură cu caracterul literar și artistic pe care publicația îl avea.

În ceea ce privește stimularea lecturii în paginile revistei, aceasta se realiza sistematic prin articolele sale familiarizându-l pe cititorul ardelean cu tot ceea ce însemna carte, bibliotecă, lectură. Astfel, cititorul ajunge să cunoască atât operele autohtone, dar și operele reprezentative ale literaturii universale.

Prin întreaga sa existență, revista transilvăneană a reușit să aducă o contribuție importantă la propășirea literaturii și educației naționale.

„Cosînzeana” apare la Orăștie între 1911-1915, în prima serie. Reprezintă o mărturie elocventă a efervescenței activității politico-culturale a românilor de pretutindeni. Ea venea, se pare, să umple un gol adânc, resimțit de presa ardeleană. Redactorul șef al publicației este Sebastian Bornemisa, iar colaboratorii cresc în număr în fiecare an. Revista, prin programul său,

continuă tradiția venerabilei „Familii" de a se deschide larg scriitorilor de peste munți, al căror număr devine, cu timpul, tot mai numeros.

Pe lângă poezia și proza întâlnită în paginile revistei întâlnim teatrul, istoria și critica literară, traduceri, învățământul, presa, arta, probleme sociale, politice și istorice. În 1926 revista își încetează activitatea. Câteva din articolele sale tratează probleme precum presa vremii, școala, cartea, lectura. Astfel în articolul *Reglementarea unui uriaș năbădăios*[328] Sebastian Bornemisa realizează o caracterizare a presei vremii asemănate cu un „uriaș năbădăios" care necesită o reglementare rapidă. Considerată a fi „certată" cu bunul simț, după 1848, presa românească s-a dezvoltat decenii întregi într-un mediu social necizelat, căutând să fie „o agendă cât mai fidelă a realităților și preocupărilor sociale".

Acuză lipsa unor conducători ai presei care să-i imprime o moralitate și care să fie critici în ceea ce privește pe cei prezenți în paginile ei. Vocabularul a degenerat de multe ori, iar lipsa de autocritică, care se imprimă tuturor celor care scriau în paginile presei. „Lipsit aproape cu desăvârșire de calitățile unui om bine crescut, acest năbădăios puternic și temut își dă ghes, trântit pe trecători la pământ și acoperă de grave insulte pe toți cei ce-i stau în cale și nu se pleacă capriciile și mai cu seamă moravurilor lui impregnate de un bizantinism pervers. Firește, nu se miră nimeni, că între astfel de împrejurări presa românească nu este astăzi acea formidabilă putere îndrumătoare, pe care presa în general o reprezintă în viața socială a altor popoare...". „Am putea spune, că ea a devenit imună și nu mai poate nici insulta, oricât de tare ar fi versul ei și nici îndruma, oricât ar vrea să-și iee acest rol în serios". Cum să se reglementeze? Ideea autorului: „... o barieră severă la poarta presei, ca să nu mai poată intra în ea aventurierii, toți pirații și toți asasinii simțului național și moral! Noi nu vedem alt mijloc mai bun pentru a reglementa presa și a-i ridica nivelul decât impunând norme severe de selecționare pentru toți slujitorii ei". Astfel, „în locul uriașului năbădăios de astăzi, vom avea atunci un uriaș disciplinat, ale

[328] Sebastian Bornemisa, *Reglementarea unui uriaș năbădăios* în „Cosînzeana. Revista ilustrată", An IX, nr. 18, 1925, Cluj, p. 242.

cărui forțe și calității morale vor conlucra la înălțarea și întărirea neamului, iar nu la slăbirea temeliilor sale".

Tot Sebastian Bornemisa, în *Presa ardelenească de azi și de mâine*[329] continuă ideea că presa nu mai e ceea ce a fost. Valoarea acesteia a scăzut dramatic, numind presa vremii „anemică", având în vedere lipsa celor care odinioară semnau articole spectaculoase, pline de idei inovatoare, pline de esență. „Aceasta e presa, care e [re]chiemată să reprezinte frământările mari sociale, culturale, politice și economice ale unei duble provincii românești...". Până când se înțelege necesitatea reînvierii presei de altă dată „...până atunci zadarnică va fi truda unora și a altora, zadarnice cheltuielile uriașe, care se fac totuși, dar se fac fără nicio recompensă, căci nu se va putea creia ceea ce trebuie totuși să existe în aceste părți ale României mari: o puternică presă culturală și politică, care să oglindească în coloanele ei sufletul bogat al stăpânitorului și nu anemica înfățișare a sclavului de ieri!"

Tot presa este în centrul atenției și în articolul *În lumina realității*[330]. Sebastian Bornemisa prezintă situația presei românești de după Unire „presa culturală și politică românească a noilor provincii duce o titanică luptă pentru existența sa mizerabilă și anemică..." .

Este pusă în discuție și neputința unor publicații care au fost „silite să plece drapelul cu rușine, după câteva numere de apariție, spre nenorocul acestui neam...". În consecință, autorul concluzionează ironic: „aceasta a fost răsplata publicațiilor românești din aceste ținuturi, pentru că au luptat decenii de-a rândul pentru afirmarea drepturilor naționale pe acest pământ...".

În articolul său intitulat *Reviste ardelene*[331] Olimpiu Boitoș, observă că după război numărul revistelor ce apar în diferite părți ale țării, crește. Articolul subliniază o constatare, și anume: o inegalitate de producție între

---

329 Sebastian Bornemisa, *Presa ardelenească de azi și de mâine*, în „Cosînzeana. Revista ilustrată", anul IX, nr. 5, 1925, p. 58.

330 Sebastian Bornemisa, *În lumina realității*, în „Cosînzeana. Revista ilustrată", anul VIII, 1924, nr. 8, p. 86.

331 Olimpiu Boitoș, *Reviste ardelene*, în „Cosînzeana. Revista ilustrată", anul IX, nr. 23-24, 1925, p. 332-333.

acestea. Dincolo de Carpați apar tot mai multe reviste bune și prea puține dincoace de munți. Aici le putem număra „pe degetele dela mână", iar valoarea lor e discutabilă. Din păcate motivul pentru care nu avem reviste, „nu este că nu avem scriitori, ci faptul cu avem cititori".

Un alt articol interesant este *Un obstacol cultural: hârtia*[332] semnat de Sebastian Bornemisa prezintă situația hârtiei. Prețul hârtiei este exagerat, spune articolul, astfel Academia Română nu poate satisface necesitățile culturale, adică să tipărească o mie de exemplare din volumele sale „...de mult în țara noastră cultura a ajuns apanajul celor bogați și masa mulțimii dornică de lumină nu-și poate satisface necesitățile sale culturale, decât cu cele mai mari și simțitoare jertfe. Hârtia a ajuns articol de lux, mai scumpă decât zahărul și dacă consumul ei este totuș atât de mare, este un indiciu, că cele 14 milioane de Români se zbat cu desperare, ca să se smulgă din neștiință și din întunerec."

După decenii de nepăsare culturală, de lipsa totală de interes pentru cărți și lectura lor, „astăzi avem o perioadă de înflorire, de tumultoasă năvală în domeniul vast și etern variat al tiparului". Acum toată lumea vrea să citească: meseriașii, funcționarii, elevii de liceu, profesorii, militarii. Se observă un interes aparte pentru lectură, pentru cărți, presă. Această plăcere este însă interzisă de prețul hârtiei care este exagerat. Și acest lucru nu este justificat, decât „de pofta nesățioasă de câștiguri ilicite a unui trust venal". Ca soluție este dată „trecerea hârtiei în categoria articolelor de primă necesitate. Astfel, subliniază autorul, va crește tirajul și cartea românească va înceta să mai fie un articol de lux."

I. Olimpiu Stefanovici-Svenk, profesor de limbă engleză, publicist, în articolul său *O simbioză: Școala și tipografia*[333] constată că „în cercul meseriei mele de profesor....dacă profesorii și învățătorii nu citesc e pentru că ei sunt așa de plecați pământului, de poverile apăsătoare ale vieții zilnice." Trebuie

---

[332] Sebastian Bornemisa, *Un obstacol cultural: hârtia*, în „Cosînzeana. Revistă ilustrată", An IX, nr. 10, 1925, p. 138.

[333] I. Olimpiu Stefanovici-Svenk, *O simbioză: Școala și tipografia*, în „Cosînzeana. Revista ilustrată" bilunară, an VII, nr. 22-23, 1923, p. 326-327.

avută grijă de ei, pentru că „ei fac din copiii și tineretul cătunelor și marilor orașe pe cititorii cu râvnă ai cărților și revistelor...” Școala este la fel de importantă: „ea e cea dintâi care face din carte un tovarăș nedespărțit pentru toate clipele vieții omenirei civilizate”. Profesorii sunt cei considerați „răspânditori ai gustului pentru iscusita măestrie a lecturii”, astfel, ei trebuie să fie apreciați din toate punctele de vedere și motivați financiar.

Dintre articolele care tratează subiectul cărții, lecturii după Unire sunt numeroase în paginile revistei. Astfel, articolul *„Nebunii iubirii de cărți”*[334] subliniază iubirea imensă a unor oameni pentru carte, încât sunt în stare de sacrificiu. „Cetitul face cu timpul pe om să îndrăgească cartea așa de mult, că să-i pară casa goală dacă îi lipsește din ea cartea cutare, foarte iubită de el. Ca și cum i-ar lipsi un copil ori un alt membru al familiei...”. „Antonius Urcens, profesorul de filologie classică dela universitatea din Bologna, a nebunit când, din o greșeală a lui, i-a ars frumoasa bibliotecă ce avea....Lui Iacob Riemann din Ermesleben, când i-a ars la 1710 biblioteca, s-a zmintit de minte și spunea la toată lumea, că aceea a fost bătaie de la Dumnezeu, că își avea mai dragă casa cu cărțile lui, biblioteca și decât casa lui Dumnezeu...”.[335]

O altă revistă, care se numără printre cele care și-au arătat un interes susținut față de problema cărții și a lecturii a fost „Gând românesc”. De momentul apariției sale se leagă momentul de renaștere și emancipare culturală parcurs de Transilvania după Unire. Revista, cu o durată de apariție relativ scurtă (1933-1940) se situează valoric alături de „Foaia pentru minte, inimă și literatură”, „Transilvania”, „Familia” și „Luceafărul”, periodice care au exercitat o influență decisivă asupra problemei cărții și a interesului pentru lectură a românilor.

Nu putem încheia acest capitol fără să nu amintim și de revista „Cele Trei Crișuri” care apare la Oradea, la 15 aprilie 1920 fiind una dintre cele mai reprezentative reviste de cultură bihorene din perioada interbelică. Printre colaboratorii revistei s-au numărat oameni de cultură și de litere, istorici ca

---

[334] *Nebunii iubirii de cărți*, în „Cosînzeana. Revistă ilustrată săptămânală”, an III, nr. 42, Orăștie, 1913, p.616-617.

[335] *Ibidem*, p. 617.

Nicolae Iorga, Ion Lupaș, Gh. Bogdan-Duică, Marin Ștefănescu, Vladimir Ghidionescu, Sextil Pușcariu, Eugeniu Pușcariu etc.

În 1922 își schimbă formatul, conține mai multe pagini și cunoaște un număr mare de noi colaboratori.

Revista conține traduceri, găzduiește noi talente, poeți, prozatori, inițiind și promovând ideea apropierii româno-maghiare, lucru salutat și de scriitorii de la publicația „Nepkelet".

De asemenea, pentru a realiza o comunicare și o colaborare eficientă, cu județele învecinate, „Cele Trei Crișuri", inserează în paginile ei o serie de rubrici: „Cronica sătmăreană", „Scrisori bănățene, maramureșene, craiovene, sălăjene și chiar bucureștene" etc.

În 1923, revista Reuniunii dă naștere altei reviste „Cele Trei Crișuri pentru popor".

În același an, apar din nou probleme legate de tipografie. Astfel, revista va apărea la „sediul provizoriu" din București, și nu de la Oradea. În această perioadă revista cunoaște o remarcabilă evoluție. În paginile ei vom regăsi poeți de seamă ai momentului: Al. Macedonski, Aron Cotruș, Emil Isac, Lucian Blaga, Ion Pillat, dar și alți poeți ai vremii: M. Codreanu, Horia Furtună, George Murnu, Ion Valerian, Zaharia Stancu. Nici proza nu este uitată: Ion Agârbiceanu, Septimiu Popa, Ion Dragoslav ș.a. De asemenea găsim numere închinate unor personalități sau evenimente marcante din istoria României: Iosif Vulcan, N. Grigorescu, M. Eminescu, Gh. Dima etc.

Ceea ce i se poate imputa este faptul că revista nu a „întreținut" o cronică literară clară, cum o făceau majoritatea publicațiilor de cultură ale vremii.

Totuși, revista a arătat un interes problemelor de cultură generală publicând articole de istorie, filosofie, teatru și artă. Astfel, un număr interesant este cel dedicat problemelor culturii, din anul 1928, cu colaborarea lui C. Rădulescu-Motru, M. Dragomirescu, Eugeniu Speranția și Ovid. Densușianu.

Chiar dacă conținutul articolelor, cronicilor ori recenziilor din paginile revistei nu a atins un nivel nici pe departe asemănător celui atins de alte reviste ale vremii, totuși Reuniunea „Cele Trei Crișuri" și revista pe care o edita au înțeles importanța propagandei culturale. Astfel, au înființat numeroase biblioteci sătești la granița de vest, au întemeiat societăți culturale în diverse orașe de pe graniță, o revistă pentru popor și au promovat cultivarea limbii române, arătând un viu interes și pentru românii de peste hotare, mai ales pentru cei din sudul Dunării.

Revista este împânzită de fotografii având astfel o atracție puternică la publicul cititor, fiind plăcută privirii.

România interbelică cunoaște o mare diversificare a periodicelor culturale. Apar acum reviste cu preocupări din lumea didactică, militară, economică. „Cele Trei Crișuri" se numără printre acestea, dovedind o preocupare constantă pentru școală, învățământ, carte, lectură, biblioteci etc.

Nenumărate articole din paginile revistei dezbat problema învățământului românesc, condițiile materiale ale școlii, și ale cadrelor didactice, fundamentarea teoretică, aplicarea practică etc. În opinia semnatarilor acestor articole, școala joacă un rol de „primă vioară" în întărirea conștiinței naționale; misiunea acesteia și a dascălilor fiind nobilă. Revista „Cele Trei Crișuri" dovedește o preocupare în ceea ce privește manualele școlare, solicitând cărți bine alcătuite, adaptate cu înțelegerea deplină la mintea copilului, tipărite îngrijit.

Cu toate că nu a fost o publicație de specialitate pedagogică și neavând un supliment cu acest profil, revista a manifestat o atenție deosebită față de preocupările școlii, prin articolele de teorie didactică și studiile de psihologie pedagogică, o perfectă valabilitate în cele mai importante puncte ale sale.

Popularizând activitatea susținută a învățătorilor și profesorilor din județ, ea a integrat mișcarea pedagogică din întreaga țară pentru realizarea unui învățământ democratic și profund umanist.

Bineînțeles că nu au lipsit nici criticile la adresa revistei din partea altor publicații ale vremii. De amintit că revista nu a colaborat foarte bine cu revista „Familia”, de altfel principala revistă a orașului la acea vreme.

În ultimii ani de apariție se poate constata o evoluție descendentă a revistei. Până la 1930 se putea observa un oarecare entuziasm, colaborările le putem considera acceptabile, mai ales cele de interes cultural general și cele de propagandă culturală.

Dar odată cu transformarea revistei într-o publicație de tip „anale culturale”, lucru întâmplat la 1928, interesul pentru ea scade simțitor, având în vedere că numerele tematice abordau un stil mult prea festivist, iar după 1941, în timpul apariției la București, revista prezintă o tot mai mică importanță.

În ansamblu, revista „Cele Trei Crișuri” a constituit o formă elocventă în felul ei, de propagandă culturală, fiind scrisă pe înțelesul tuturor.

Conținutul acestor reviste deși sensibil diferențiate în raport cu timpul în care au fost formulate, s-au realizat pe un principiu comun, izvorât din nevoia de actualizare a literaturii transilvănene, de educare a poporului prin scrierile lor, prin susținerea importanței cărții și a bibliotecilor în viața românilor.

CAPITOLUL III.

Biblioteci bihorene. Instituții de culturalizare și promovare a cărții și a lecturii publice

În capitolul introductiv am încercat să prezint o scurtă trecere în revistă a principalelor evenimente care au definit viața politică a Imperiului Austro – Ungar, în raport cu interesele de afirmare națională a românilor ardeleni, urmând să analizez în capitolul de față impactul acestora în universul cultural al etniei noastre. Concret, voi încerca să surprind formele de manifestare ale intelectualității române, și mă voi referi aici la instituțiile de culturalizare și la instituțiile de învățământ, adică la formatorii profilului moral al națiunii, în fața presiunilor exercitate de către administrație. Pentru că, în urma analizei mărturiilor scrise, poate fi foarte ușor sesizat un raport de cauzalitate stabilit între acțiunile dictate de către guvernanți și reacția personalităților bihorene implicate în procesul de luminare a neamului nostru.

În secolul al XVIII-lea au fost înființate importante biblioteci particulare, dar secolul al XIX-lea, mai ales a doua jumătate a acestuia, a însemnat o creștere remarcabilă a numărului bibliotecilor înființate în Bihor. Ele se constituie în intermediari între carte, lectură și cititori, iubitorii de carte și puncte de reper în cadrul societăților literare din Oradea sau Beiuș, dar și în cadrul așezămintelor școlare urbane și rurale. Constituindu-se în noi instrumente de culturalizare, aceste biblioteci asigurau circulația cărții, și de asemenea prin intermediul lor erau binevenite informațiile din publicațiile timpului, deosebit de valoroase și adesea unice.

Apariția și creșterea numărului de biblioteci românești din Transilvania pe parcursul secolului al XIX-lea este corelată în primul rând cu dezvoltarea învățământului.

Nevoile instrucției au impus constituirea fondurilor de carte în cadrul școlilor, în primul rând la nivelul învățământului mediu.

Biblioteca este văzută ca un spațiu dinamic răspunzând unei nevoi sociale majore, nevoia de informare. Bibliotecile erau orientate spre achiziția de carte și lectura, în primul rând, a publicațiilor românești. Deși înființate la început în cadrul școlilor, acestea s-au deschis spre întreaga comunitate românească din localitatea unde funcționau.

Dezvoltarea bibliotecilor din zona Bihorului urmează firul istoriei culturii românești. În linii mari, în istoria bibliotecilor distingem două etape, și anume: prima se situează între secolul al XIV-lea până după al doilea Război Mondial, numărându-se puține biblioteci și acestea cu un caracter închis. În etapa a doua, se simte un avânt deosebit și pe tărâm cultural.

Județul Bihor a avut în trecut biblioteci vestite pentru bogăția și raritatea colecțiilor lor, dar datorită vieții lor zbuciumate și a nenorocirilor suferite de populație în decursul veacurilor, cât și lipsei de interes din partea asupritorilor nu ni s-a păstrat niciuna din culegerile de cărți și manuscrise strânse cu pasiune și trudă.

Transilvania nu cunoștea la acea vreme o dezvoltare a bibliotecilor, datorită regimului asupritor.

Tot în același stadiu se aflau bibliotecile școlare. Românii din Transilvania, lipsiți de drepturi politice, au școli mult mai târziu. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, după Unirea bisericii ortodoxe din Ardeal cu biserica catolică, se înființează la Blaj un seminar pe lângă care, în 1747, se creează și o bibliotecă, care primește mai târziu donații din partea lui Timotei Cipariu. Biblioteca de la Blaj, care a funcționat până în zilele noastre, devine centrul activității culturale a românilor din Transilvania. Aici activează, printre alții, corifeii Școlii Ardelene, care promovează un curent progresist.

Sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea se caracterizează prin avântul economic al păturilor burgheze, al negustorilor în special, dar și al industriei, mai ales a celei manufacturiere.

În noile condiții social-economice crește interesul pentru carte. Demn de reținut este faptul că cercul celor care prețuiesc cartea se lărgește.

În rândurile cărturarilor, ca și al unor cercuri mai largi de știutori de carte, apare din ce în ce mai mult ideea unor biblioteci publice. Astfel, pentru

început iau ființă cabinetele de lectură, pe lângă marile librării, al căror număr crește. Aceste cabinete dădeau spre consultare pe loc sau împrumutau cărți la domiciliu, în schimbul unei sume.[1]

În Transilvania întâlnim „reuniuni de lectură" sau „casine române" cu cabinete de lectură. În Bihor cele mai cunoscute și mai vechi sunt: Societatea de lectură din Oradea (1852-1875), Reuniunea culturală „Cele Trei Crișuri", Casina română din Beiuș (1871-1918), Societatea „Samuil Vulcan" din Beiuș (1862-1918), Astra[2] – Despărțămintele din Bihor[3].

Datorită condițiilor social-politice, aici se dezvoltă mai mult bibliotecile organizate de anumite categorii profesionale: învățătorești, preoțești.

Cu toată lipsa de interes și de sprijin din partea statului, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea se înființează atât în țară, cât și în Transilvania, câteva biblioteci publice, care desfășoară o intensă și bogată activitate în domeniul științei și culturii românești.

La începutul anilor 1900 începe să ia formă o importantă rețea de biblioteci prin intermediul căreia, cartea circulă spre utilizatori adică la popor, la cei din satele cele mai îndepărtate. Acest lucru s-a datorat Astrei, care prin intermediul despărțămintelor Societății, a reușit să facă din biblioteci, instrumente de o eficiență reală.

III.1. Biblioteci școlare. Biblioteci parohiale

Dacă preocuparea pentru înființarea unor biblioteci românești a fost până către sfârșitul secolului al XIX-lea[4] plasată pe un plan secund pe lista priorităților Bisericii Ortodoxe, odată cu intrarea în vigoare a legii învățământului, „Legea Trefort", la 22 mai 1879, clerul superior s-a văzut

---

[1] Viorel Faur, *Cultura română din Bihor. 1849-1918*, Oradea, Fundația Culturală: Cele Trei Crișuri, 1992, p. 34-38

[2] *Astra: 1861-1991. Asociația Transilvană pentru Literatura și Cultura Poporului Român: 130 de ani la înființare*, Sibiu, Biblioteca Astra, 1992

[3] Cel dintâi Despărțământ înființat, a fost cel din Beiuș, în 1898 și avea în subordine 3 cercuri administrative – Beiuș, Vașcău, Ceica.

[4] Gheorghe Buluță, *Scurtă istorie a bibliotecilor din România*, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 78.

confruntat cu pericolul deznaționalizării instituționale a populației pe care o păstorea. Pericolul era cu atât mai mare cu cât actul normativ în cauză se adresa elevilor din școlile elementare, cu alte cuvinte se încerca înstrăinarea copiilor tocmai în perioada de fundamentare a principalelor elemente definitorii ale identității lor. Ca atare, în ședința din 22 aprilie 1881, Sinodul Episcopiei Ortodoxe a Aradului a hotărât să cadă în sarcina Consistoriului, sarcina de a interveni imediat pentru înființarea „cât mai multor reuniuni de cântări și biblioteci prin comune și pre învățători să-i constrângă a participa numeroși la reuniuni. Iar pre viitor, când se aprobă statutele cutărei reuniuni, Consistoriul să întrerupă de acel înțeles că va trage la răspundere pre învățătorii cari nu vor lua parte la reuniunea ce-o constituiesc."[5]

Importanța transpunerii în viață a hotărârii se desprinde în mod vădit din partea finală a actului, în care Consistoriul era împuternicit să aplice sancțiuni celor care nu i se conformau. Un an mai târziu s-au și făcut primii pași către redactarea unor statute cadre, dar flexibile, în funcție de particularitățile locale ale fiecărei regiuni.

Prin „circulariul eparchial greco-oriental orădan" nr. 471 din 15/27 iulie, era din nou adusă în discuție problema „reuniunilor de cântări" și a bibliotecilor.[6] Sinodul eparhial întrunit la Arad hotărâse în cadrul ședinței a IV-a, desfășurată în același an, colaborarea cu Consistoriul din Oradea în vederea elaborării unui regulament referitor la înființarea celor două instituții „în uniformitate pentru întreaga dieceză."[7] În acest sens, episcopul diecezan Iosif Goldiș recomanda forului arădean întocmirea proiectului de statut și supunerea lui „spre aprețuire" forului din Oradea, urmând ca acesta să analizeze în termeni comparativi cu propriul proiect. Pe acest temei Consistoriul din Oradea avea libertatea de opțiune, așa după cum se sublinia în clauză înserată în finalul documentului: „Venerabilul Consistoriu din Oradea, prin

---

[5] Viorel Faur, *Contribuții la istoricul bibliotecilor românești în Crișana. 1830-1940*, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri", Oradea, 1995, p. 80.

[6] Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *Fond Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, dosar 156/1882-1883, f. 5.

[7] AN DJ Bh, dosar 156/1882-1883, f. 5.

acestea este poftitu să aleagă care-i va conveni mai bine, iar despre rezoluțiunea ce va lua este recercatu să ne încunoșcientieze fără amenare".[8]

Lucrurile trebuiau urgentate deoarece administrația maghiară trecuse la aplicarea celei de a doua „Legi Trefort" care se adresa acum învățământului secundar și era pornită să întreprindă acțiuni directe pentru aplicarea strictă a legislației școlare. Așa de pildă, la 6 mai 1883, Nicolae Zigre, locțiitorul vicarului episcopal, aducea la cunoștință protopopiatelor că Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice a retras din circulație „nu numai edițiunea a doua, ci și edițiunea prima din „Legendariulu" de I. Papiu" și că este hotărât să-i pedepsească pe învățătorii care nu se conformează.[9] Corespondența era adresată protopopului din Peștiș, căruia i se subordona Tractul Aleșdului, zonă unde se pare că aveau o mare circulație cărțile românești vizate de cenzură. Pas cu pas, cărțile românești urmau să fie retrase din uzul școlar spre a fi înlocuite cu cele oficiale maghiare.

Un prim statut de organizare și funcționare a bibliotecilor rurale a fost înserat în conținutul unui act mai larg de înființare a „Reuniunei Învățătorilor de la Școalele Poporale" în 1883. Conform statutului, scopul „reuniunei" era acela de „promovare a educațiunei și instrucțiunei poporale și cultivarea științelor referitoare la educațiunea și instrucțiunea poporală", printre mijloacele utile atingerii acestui deziderat fiind nominalizate „biblioteca centrală și bibliotecile din despărțămintele sale protopopești".[10] Fiecare despărțământ protopopesc funcționa sub directa îngrijire a unui comitet alcătuit dintr-un notar, un „cassariu" (casier), un bibliotecar și un controlor. Importanța acordată bibliotecilor apare subliniată pe parcursul întregului conținut al „statutelor". În acest sens,

[8] *Ibidem*, f. 2.

[9] AN DJ Bh, *Fond protopopiatul Ortodox Beiuș*, dosar 27/1882, f. 76.

[10] AN DJ Bh, *Fond Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, dosar 162 a/ 1882-1883, f. 31, în art. 3 din „Statutele Reuniunei învățătorilor de la școalele poporale greco-ortodoxe române confesionale de sub jurisdicțiunea Consistoriului greco-ortodox român din Oradea-Mare".

adunarea generală verifica deopotrivă întreaga activitate a comitetului, a controlorului și a casierului, cât și pe cea a bibliotecarului, care era numit de drept membru al comitetului.[11] Printre „agendele" comitetului, înțelegându-se prin acest termen evidențele scrise ale acestuia, figura și cea referitoare la „starea bibliotecilor" școlare.

Tot aici erau enumerate și atribuțiile ce cădeau în sarcina bibliotecarului, anume, „îngrijește biblioteca, înregistrează opurile și face posibilă împrumutarea acelora".[12] El era responsabil material, alături de casier, pentru eventualele pagube aduse patrimoniului bibliotecii.[13]

Discuțiile purtate la Sinodul eparhial ținut în 1882 nu au rămas fără ecou. Consistoriul a hotărât începerea demersurilor pentru înființarea unor „reuniuni de cantori și bibliotece", ca organisme de propagare a culturii în mediul rural. În întâmpinarea acestei inițiative, pe parcursul anului, Protopopiatul Beiușului a organizat o serie de conferințe „învățătoresci" spre a-i consulta pe dascălii din sate. Propunerea a fost primită cu entuziasm de întregul corp didactic, care – relatează protopopul – „sau angajatu atâtu ca corporațiune, câtu și individualmente învețietorii, că din partea loru vor nisui și voru pune în lucrare, cu intervenirea directoriloru locali și a comiteteloru respective parochiale, ca reuniunile de cantori și de biblioteca să se înființeze". Consistoriul a și transmis, în urma raportului, diferite proiecte de statut, lăsând liberul arbitru comunităților locale de a se orienta și a-și elabora propriile statute conform „împrejurărilor locale".[14]

---

[11] Ibidem, f.33, în art. 15 din „Statutele Reuniunei învățătorilor de la școalele poporale greco-ortodoxe române confesionale de sub jurisdicțiunea Conzistoriului greco-ortodox român din Oradea-Mare.

[12] Ibidem, f.33 – în art.17 din „Statutele Reuniunei învățătorilor de la școalele poporale greco-ortodoxe române confesionale de sub jurisdicțiunea Conzistoriului greco-ortodox român din Oradea-Mare.

[13] Ibidem, f.34 – în art.23 din „Statutele Reuniunei învățătorilor de la școalele poporale greco-ortodoxe române confesionale de sub jurisdicțiunea Conzistoriului greco-ortodox român din Oradea-Mare.

[14] AN DJ Bh, *Fond Protopopiatul Ortodox Beiuș*, dosar 27/1882, f.72-72V.

La corespondența purtată cu Consistoriul erau anexate și două modele de statut-cadru. Primul dintre acestea aveau următorul conținut:

„Pentru înființarea bibliotecilor școlare de la școalele greco-ortodoxe române din comuna N.

1. *Reuniunea poartă titlul „Reuniunea de cantori bisericesci și naționale din comuna N.;*
2. *Scopul reuniunei este: Desvoltarea semțiului moralu și naționalu prin cântările bisericesci și naționale;*
3. *Spre ajungerea acestui scopus, reuniunea va țienea ore regulate de deprindere în totă dumineca și sărbătoarea după amediezi, eară după ajungerea unei deprinderi suficiente, reuniunea va esecuta în coru cântările bisericesci în totă dumineca și sărbători, sub decursulu servițiului divin, ear în cântările naționale se va produce la anumite ocasiuni;*
4. *Reuniunea comunală stă sub supraveghiarea comitetului parochialu, eară tote reuniunile din inspectoratu stau sub inspecțiunea consistoriului gr[eco] or[todox] orădanu;*
5. *Membrii deobligați ai reuniunei sunt:*
   a) toți tenerii deobligați a cerceta școla de repetițiune;
   b) adulții benevoli de la 15-20 ani;
6. *Datorința membriloru este: A cerceta regulatu orele prefipte pentru țienerea cântăriloru și a participa la esecutarea loru;*
7. *Conducătorului reuniunei este: Învețietorulu, ear unde sunt mai mulți, învețietorulu celu mai teneru;*
8. *Pentru ca să se cerceteze orele regulatu, se vor porta protocolu în care se voru induce absențiele;*
9. *Membrii cari sunt fără scusă nu vor participa la orele prefipte de trei ori, una după alta, se voru pedepsi în o sumă banală de 50 cărițari [la] 1 florin, care sumă să se folosească spre înființarea bibliotecei școlare;*
10. *Pentru încasarea sumeloru de pedepse, comitetu parochialu va designa unii membrii din senulu seu;*
11. *Eventuala mortificare a acestoru statute se poate face numai cu consensulu venerabilului consistoriu eparchialu orădanu, compuse de Mihaiu Mărcuț m. Pr[eot] înveț[ător] or[todox] rom [ân], Elia Bochianu m. Pr[eot] înveț[ător] or[todox] rom [ân]".*[15]

[15] *Ibidem*, f. 73.

În continuare este redat conținutul celui de al doilea statut-cadru propus de către Consistoriu:

„Pentru înființarea bibliotecilor școlare de la școalele greco-ortodoxe române din comuna N.

1. *Bibliotecile șc[olare] se vor înființa în tote comunele bis[ericești] ort[odoxe] rom[âne] și vor porta titlul: Societatea de lectură a tinerimei și poporului ort[odox] rom[ân]din comuna N.;*
2. *Scopul societății de lectură este: Desvoltarea iubirei cătră școlă și învețăment și respective promovarea culturei poporale;*
3. *Societatea 'și va realisa scopul prin acea că va împărți cărți folositoare spre cetire între tenerime și popor, va coaduna poporul în dile de Domineci și serbetori în localitatea școalei, unde preotul și învețătorul le va ține vorbiri din ramurile sciințelor naturali și economice;*
4. *Membrii deobligați ai acestei societăți sunt: Toți copiii deobligați a cerceta școla de tote dilele și cea de repetițiune, însă a fi membru onorariu, nu e eschis neci un poporen;*
5. *Pentru ca să se potă procura cărți și jurnale pe seama bibliotecei, fieșcecare copil deobligat a cerceta școla de tote dilele și cea de repetițiune este îndatorat a solvi o tacsă anumită și anume:*
   a) *cei cu stare mai bună 8 crăițari la lună;*
   b) *cei cu stare mijlocie 6 crăițari la lună;*
   c) *cei mai săraci 4 crăițari pe lună;*
   d) *ear cei lipsiți de mijlocele materiale, cu totul vor fi primiți gratis*
   e) *în fine, membrii înscriși dintre popor, fără deosebire vor solvi la luna tacsa de 10 crăițari;*
6. *Înscrierile se pot face orișicând, însă cel înscris odată e îndatorat a solvi tacsa de membru cât durează un an scolastic;*
7. *Pentru încasarea tacselor de la membri se va alege un cassar dintre membrii înscriși;*
8. *Cassarul la finea fiecărei luni va raporta despre sumele incurse;*
9. *Dacă cutareva membru n-ar solvi tacsa regulat, cassarul e îndatorat a face cunoscut com[itetului] paroch[ial] care apoi va dispune ca cel restant în timp de trei dile să solvească;*
10. *Personelor care vor face donațiuni pe sama bibliotecei școlare, li se va aduce mulțămită pe cale jurnalistică;*
11. *Președintele acestei societăți este preotul local, ear unde sunt mai mulți, cel mai bătrân în serviț;*
12. *Biblioteca stă sub îngrijirea învețătorului, unde sunt doi seu mai mulți, ear girjirea se încredințează celui mai tiner;*
13. *Statutele aceste fiind întărite odată nu mai sufer nici o schimbare;*

Compuse de Mihaiu Mărcuț m. Pr[eot] înveț[ător] or[todox] rom[ân], Elia Bochianu m. Pr[eot] înveț[ător] or[todox] rom[ân]".[16]

[16] *Ibidem*, f. 74-74V.

Spre a contracara influența asociațiilor și societăților culturale românești, aflate într-o continuă creștere, va fi înființată la 18 august 1885 societatea EMKE pentru promovarea culturii maghiare în Transilvania. Aceasta se voia a fi un rival pe măsură în fața Astrei. Guvernarea spera că în acest fel va obține o echilibrare a raportului de forțe de pe tărâmul cultural din lumea satelor. [17]

Inițiativa nu era lipsită de sprijinul autorităților care depuneau diligență maximă în direcția deznaționalizării prin intermediul școlii. Concomitent cu derularea procesului de luminare a maselor promovat de Biserica Ortodoxă, s-au înmulțit și acțiunile administrației maghiare de frânare a activităților întreprinse de preoțime pentru trezirea sentimentului național al românilor. Înaltul Minister Ungar al Cultelor și Instrucțiunii Publice făcea cunoscut vicarului episcopal al Oradiei, Heroteu Beleșiu, că în urma informațiilor primite din teritoriu a decis să interzică predarea în școli a unor manuale, cum ar fi:

„1. Istoria universală, mai alesu Istoria națiunei românești și a Regatului Ungaria de Dr. Georgiu Popa, Aradu*;*

2. Geografia Ungariei și elemente din geografia generală de Dl. Nicolau Pop Brătianu, 1881;

3. Introducerea în geografia de Ioanu Tuducescu, Aradu, 1881*;*

4. Magyarorszag, Szervajdasag es Temesibansag, Erdely (Ungaria, Voievodinas sârbească și Banatul Timișoarei, Ardealul)

5. Schulwarandkarte von Europa (Atlas școlar despre Europa) de L. Holle Wolfenkatteln.

Toate aceste cărți conțineau informații care contraveneau doctrinei oficiale cultivate de minister în școli. Dacă primele trei puteau fi bănuite de lipsă de obiectivitate în prezentarea temelor abordate, autorii lor fiind români, celelalte erau suspectate tocmai datorită obiectivității lor, chiar dacă erau semnate de autori străini. Erau vizate în principal acele manuale care pomeneau despre originea și continuitatea românilor în Transilvania, cum a

---

[17] Gheorghe Buluță, *op.cit.*, p. 71.

fost de pildă istoria scrisă de Georgiu Pop ori cea a lui Toth, sau geografiile, inclusiv cea nemțească.

Decizia ministrului maghiar era însoțită și de un capitol ce conținea sancțiuni care urmau să se aplice dascălilor și preoților ce nu se conformau. De aceea vicarul Oradiei se adresa protoprezbiterului Peștișului, care coordona Tractul Aleșd și unde aveau cea mai mare circulație manualele citate, cu rugămintea de a emite urgent o circulară către parohiile din subordine spre a-i feri pe subalterni de rigorile legislației coercitive. Pentru a fi mai convingător, el citează din decizia oficială pasajul referitor la pedepse: „Cine întrebuințează o carte sau un instrument de învățiemântu ce este opritu de guvernu, acela să fie pedepsitu după împrejurare, cu gloabă până la 300 florini și cu închisoare până la 2 luni, sau chiar cu perderea oficiului".[18]

În schimb Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice din Ungaria recomanda școlilor „elementare poporale" românești achiziționarea unor manuale editate de tipografia Universității din Budapesta: *„Mapa montană și hidrografică a țierilor, Cartea manuală a Ungariei și Cartea Palestinei pentru școlari"*.[19]

Într-o societate sărăcită, cum era cea a românilor ardeleni în epoca respectivă, pierderea locului de muncă la stat nu era un lucru de neglijat, în cele mai multe cazuri acesta constituind singura sursă de subzistență a dascălilor de la sate. Nici perspectiva încasării unor amenzi nu era prea încântătoare, ca să nu mai pomenim de potențiala pedeapsă a închisorii care sancționa posibilele abateri de la linia trasată de minister. De aceea, corpul didactic și cel preoțesc a fost pus în situația de a găsi soluții alternative pentru a nu priva tineretul de contactul cu valorile naționale românești. Dacă manualele citate deveniseră indezirabile pentru uzul școlar, sentimentul național a continuat să fie cultivat prin intermediul literaturii beletristice, în speță poezii patriotice, doine și balade populare cu conținut istoric ce preamăreau faptele eroilor noștri etc. În cele din urmă și această formă de

[18] AN-DJBh, *Fond Parohia Ortodoxă Brusturi*, dosar 8/1885, f. 10.
[19] AN DJ Bh, *Fond Protopopiatul Ortodox Beiuș*, dosar 50/1893, f. 96.

camuflare a fost sesizată de către serviciile de informații maghiare care au contactat ierarhia Bisericii Ortodoxe.

O altă decizie, de natura celei dintâi, a fost emisă în iulie 1889. Erau acum interzise și cărțile beletristice:

1. *Dorulu românului*, colecțiune de cântece adunate și coordonate de N.D.Popescu (București);
2. *Arianu, sau culegere de cântece naționale alese*, arangiate de Hanu Dariu (Brașiovu);
3. *Cântece de irodi (irozi)* la Nascerea Domnului (Brașiovu);
4. *Amoru și Patrie*, poesie de Brutu Catore Horia (Turinu (Torino), 1889)

De data aceasta, nu numai că era prohibită citirea acestor cărți în școli, dar era pedepsită și păstrarea lor în bibliotecile școlare. Teodor Filip, protoprezbiterul Peștișului, îi ruga pe dascălii satelor românești să adune aceste volume și să le predea arhivei protopopiatului spre păstrare. O astfel de măsură avea darul de a le salva de la distrugere și de a înlătura suspiciunile autorităților în privința utilizării lor în școli.[20]

Ca instrument pentru continuarea activității de promovare a spiritului național era recomandată revista „Biserica și Școala", cu scopul de a suplini lipsa lucrărilor interzise.

În plină criză a raporturilor dintre români și administrația maghiară ca urmare a „Memorandumului", aceasta din urmă, prin „grija" „Ministerului de Culte" a redactat un catalog al principalelor lucrări ce trebuiau să figureze în bibliotecile școlare, sub forma unei recomandări adresate școlilor „poporale". Vicarului episcopal Iosif Goldiș i s-a trasat sarcina de a distribui tuturor oficiilor protoprezbiterale câte trei exemplare din acest material, urmând ca primul să fie păstrat în arhiva protoprezbiterală, al doilea în biblioteca despărțământului reuniunii învățătorești și al treilea la fiecare dintre școlile care dispuneau de bibliotecă.[21] Repartiția nu era întâmplătoare, ci era menită să înlăture

[20] AN-DJ Bh, *Fond Parohia Ortodoxă Brusturi*, dosar 8/1885, f. 23-32.

[21] AN DJ Bh, *Fond Parohia Ortodoxă Română Oradea*, dosar 268/1882-1883, f.166.

posibilele scuze întemeiate pe necunoașterea conținutului inventarului respectiv în eventualitatea sesizării nerespectării „recomandării".

În ciuda ingerințelor statului în viața școlilor românești, acțiunile de popularizare a cărților scrise de autori români a continuat. Despărțământul Reuniunii Învățătorilor din Tractul Beiușului a distribuit în luna iunie 1893 tuturor școlilor „poporale" din protopopiat *Istoria pedagogiei* scrisă de profesorul Petru Piposiu[22] și câte un exemplar din *Manualul curs practic de aritmetică*. [23] La fel au fost perpetuate și acțiunile de perfecționare a activităților extrașcolare. În protocolul „Congresului metropoliei ortodocse române din Ungaria și Transilvania" desfășurat în anul 1900, Dr. Borcianu a propus perfecționarea activității învățătorești în sensul unei conlucrări mai strânse cu biserica. De la început, el a solicitat întocmirea unor lucrări statistice mai ample, care să surprindă și starea bibliotecilor. În ce privește „reuniunile învățătorești", se avansa propunerea ca ele „să fie organizate astefeliu, ca lucrările întru perfecționarea în cele pedagogice și școlare să rămână în legătură cu biserica și autoritățile ei", dar se atrăgea atenția ca acestea să fie în armonie cu „prescrierile legilor statului".[24]

Un al doilea inamic al procesului de culturalizare a populației rurale, și nu numai, a fost sărăcia. Lipsa fondurilor bănești a grevat în cel mai înalt grad efortul de dotare a bibliotecilor sătești cu fondul livresc necesar. În urma Congresului bisericesc, mitropolitul Ioan Mețianu a cerut Consistoriului să înainteze un material cu propuneri formulate de preoții și învățătorii din subordine, în vederea identificării posibilelor surse de finanțare a bibliotecilor.[25]

După consultarea opiniilor formulate de către corpul învățătoresc român, Congresul a formulat un „conclus" referitor la identificarea surselor bănești utile înființării bibliotecilor. Alături de nominalizarea principalelor mijloace materiale, documentul puncta și acțiunile ce trebuiau întreprinse pentru buna reușită a acțiunilor. Se recomanda ca „pentru înființarea,

22 AN DJ Bh, *Fond Protopopiatul Ortodox Beiuș*, dosar 50/1893, f. 171.
23 AN DJ Bh, dosar 45/1893, f. 35.
24 AN DJ Bh, *Fond Parohia Ortodoxă Română Oradea*, dosar 287/1882-1883, f. 22.
25 *Ibidem*, f.19.

sporirea și consemnarea bibliotecii școlare din fiecare școală elementară confesională, învețietorul să fie îndătorat de la fiecare elev obligat la școală (...) a încasa la înscriere 50 de fileri (...) apoi, din sumele încasate, în coînțelegere cu Comitetul parochial, a procura cărți pentru biblioteca școlară". Tot învățătorul era împuternicit să organizeze și colectă în același scop. Fondul de carte trebuia inventariat anual, iar evidențele erau expediate Consistoriului. Inspectorii școlari erau obligați ca cel puțin o dată pe an să se deplaseze la parohii spre a „censura" biblioteca, exercitând în acest sens un control permanent pe linia râvnei depuse de subalterni.[26]

Protopopul Vasiliu Papp a comunicat Consistoriului, în septembrie 1904, că la „conferința învățătorească" din luna august s-a hotărât înființarea unei biblioteci centrale protopopești a „tractului Vașcăului", pentru dotarea căreia să fie folosiți banii din „pedepsele pentru absenți". [27]

La aceeași conferință, prezbiterul Toma Păcală a mai sugerat și alte surse de finanțare, printre care încasarea unor taxe pentru activitățile extrașcolare desfășurate de elevi. Astfel, de la școlarii „îmbrăcați la mort" câte 4 fileri, de la cei ce umblau cu „Steaua de Crăciun" ori cu crucea la „Apăbotează" câte 10 fileri. De asemenea, școlarii ai căror părinți „sunt în mai bună stare", adică mai bogați, urma să fie încasată lunar suma de 4 fileri.

La nivelul fiecărei comune, urmau să fie alocate din bugetul bisericesc câte 10 coroane, destinate să servească achiziției de cărți „folositoare și corespunzătoare pentru școlarii de toate zilele, pentru adulți și pentru poporeni, iar cărțile procurate să se pună la dispoziție (...) în Dumineci și sărbători". În felul acesta – considera autorul – „s-ar deștepta, pe de o parte dorul de cetit, iar pe de altă parte voia de contribuire pentru scopul îmbogățirei bibliotecelor școlare". [28]

Protopopul din Micherechiu a avansat la rândul său propunerea ca fiecare comună să colecteze 50 de coroane anual, din care preotul local să cumpere cărțile recomandate de Consistoriu.[29] Preotul Petru Șerb din Girișu

---

[26] *Ibidem*, f.8.
[27] *Ibidem*, f.10.
[28] *Ibidem*, f. 11.
[29] *Ibidem*, f. 12.

Negru a solicitat la „conferința învățătorească cercuală”, ținută la Miersig în iulie, repartizarea periodică a unor sume mai mici, pe întreg cursul anului, provenite din donații.[30]

Chiar și după identificarea posibilelor surse materiale utile înzestrării bibliotecilor, rezultatele nu au fost întotdeauna pe măsura așteptărilor. Societatea românească se afla încă într-o perioadă a „copilăriei” în ce privește perceperea eforturilor depuse de fruntașii în direcția luminării ei prin intermediul cărții. Așa după cum aminteam, la această stare de inerție se adaugă și mizeria cruntă în care se zbăteau majoritatea satelor noastre, ai căror locuitori erau interesați prioritar să-și asigure traiul familiilor lor. Nu puține au fost și cazurile în care cei chemați să întrețină și să cultive instituția bibliotecii s-au arătat neglijenți. Din aceste motive, ierarhia bisericească a revenit periodic cu instrucțiuni și norme menite să combată fenomenele negative înregistrate în teritoriu.

Pe ordinea de zi a Congresului bisericesc desfășurat în 1906 a figurat și problema redactării unui nou „conclus” privitor la „înființarea, aranjarea, îngrijirea și conservarea bibliotecilor parochiale”.[31] Odată elaborat, acest normativ urma să fie repartizat gratuit fiecărui oficiu protoprezbiterial și fiecărui oficiu parohial, fiind investit cu atributul de coordonare uniformă a activităților în domeniu. Fiecare „parochie organizată” era abilitată să organizeze câte o bibliotecă „pentru folosul școlarilor și a poporenilor din parochie, a adjusta și a îngrijii bine biblioteca (...) cu deosebire a purta grijă ca biblioteca să fie întrebuințată cu folos din partea poporenilor și a tinerimei școlare”.[32]

Textul normativului a ieșit de sub teascul tiparului în luna noiembrie, un număr de 250 de exemplare fiind destinate uzului Consistoriului orădean în vederea distribuirii lor în teritoriu, așa cum se hotărâse în ședința Consistoriului mitropolitan de la Sibiu.[33] Documentul venea în întâmpinarea proiectului „Legii Appony”, votată în anul următor, pe 19 martie 1907.

[30] *Ibidem*, f.13.
[31] *Ibidem*, f. 3.
[32] *Ibidem*, f. 4.
[33] *Ibidem*, f.6.

Acesta prevedea desființarea tuturor școlilor confesionale ale românilor, sârbilor și slovacilor din imperiu. Măsurile antiromânești dictate de administrația maghiară s-au materializat și prin Legea XLVI din 1908, care prevedea sistarea acordării oricărui „didactru pentru școalele poporale", alături de sistarea colectării celor 30 de fileri destinați pentru „fondul regnicolar de pensie învățătorească". Încă o dată se încerca blocarea oricăror fonduri bănești ce puteau fi utilizate pentru înzestrarea bibliotecilor românești. Guvernanții sperau ca prin aceste metode să orienteze școlărimea românească strict către izvoarele oficiale maghiare.

În aceste condiții Consistoriul a hotărât ca învățătorii să încaseze câte 50 de fileri de la fiecare elev, iar cu banii colectați să achiziționeze cărți pentru bibliotecile școlare, urmând ca la finele fiecărui an să înainteze câte un raport comitetului parohial cu privire la modul de cheltuire a respectivelor sume.[34]

În 8 mai 1908, vicarul episcopal Vasile Mangra s-a interesat, prin intermediul unei circulare înaintate protopopilor T. Păcală, A. Munteanu, V. Papp și M. Popovici[35], de modul în care a fost dus la îndeplinire ordinul privitor la înființarea bibliotecilor parohiale în protopopiatele pe care le păstoreau.

Nicolae Oiescu, protopopul cercului Mecherechiu, azi în Ungaria, se plângea de lipsa mijloacelor bănești necesare achiziționării cărților. Se reușise dotarea bibliotecilor numai în parohiile Berechiu, Cefa, Homorog și Mecherechiu, în vreme ce în celelalte sate – după relatarea autorului – „nici începutul nu s-au făcut, din cauza că nu dispunem de mijloace". După părerea sa principalul vinovat de această stare de lucruri ar fi fost „poporul" din comunele respective, care nu agrea ideea unor contribuții suplimentare îndreptate în direcția culturii. Parohul sublinia faptul că „dăruirile benevole le denegă, de reparțiare și de a augmenta acestu scopu din alte venite bisercesci nici nu voiescu a auzi".[36]

---

[34] AN DJ Bh, *Fond Parohia Ortodoxă Brusturi*, dosar 1/1908-1910, f.n.

[35] AN DJ Bh, *Fond Parohia Ortodoxă Română Oradea*, dosar 287/1882-1883, f. 1 – „Ordinul circular de sub nr. 400 din 1/14 martie 1907.

[36] *Ibidem*, f.2.

Rezultate frumoase s-au obținut totuși într-o serie de parohii din Tractul Beiușului, care i-au atras protopopului cuvinte de laudă din partea Vicariatului Oradiei. Acesta era felicitat pentru sârguința depusă și în același timp era încurajat să depună aceeași râvnă și pe mai departe pentru a evita îndepărtarea de carte a absolvenților școlii după terminarea instrucției lor. Tocmai sub acest aspect era subliniată importanța bibliotecii în viața culturală a satelor:

„Pentru a nu se reîntoarce la ignoranță acele elemente dintre credincioșii noștri, cari au trecut prin școala sătească și cu scopul de a dezvolta cunoștința de carte, s-a dat prilegi desfășurărei unei acțiuni culturale prin întemeierea bibliotecilor parohiale, ordonată prin circularul nostru cu nr. 400/45-1907, comunicându-se cu același ordin și conducerea altor biblioteci.

Rezultatele obținute prin aceste biblioteci, după cum se constată din rapoartele intrate la acest Conzistoriu, sunt foarte neînsemnate, ceea ce însă nu ar justifica lăsarea în părăsire, ci din contră impune căutarea mijloacelor care au să conducă la rezultate mai însemnate, la rezultate reale.

În vederea marelui interes și atât de multei simțitei trebuințe a luminării poporului nostru, acest Conzistoriu dispune a se desvolta în cadrele bibliotecilor parohiale, prin prevederea cu cărți de specialitate pentru învățător și cărți de popularizare a învățăturii și cunoștințelor folositoare pentru elevi, despre ce vei aviza comitetele parohiale și pe învățători, ca să se îngrijească de prevederea și desvoltarea bibliotecii parohiale în senzul arătat și în conziderarea normativului citat; iar despre dele efeptuite vei raporta în cadrele dispozițiunilor aceluiași normativ".[37]

Pentru a impulsiona înființarea bibliotecilor parohiale în cât mai multe localități, vicarul episcopal Roman Ciorogariu a redactat la 2 iulie 1908 o circulară adresată tuturor oficiilor parohiale. În nota de fundamentare a actului, acesta ținea să sublinieze că „Manualele singure nu sunt suficiente la instrucțiunea religioasă-morală, fără cărți auxiliare de lectură religioasă-morală, cum sunt biblia și bibliotecile de popularizare. Catihetul se va îngriji

[37] *Ibidem*, f.3

să se procure aceste cărți auxiliare pentru biblioteca școlară și să supravegheze lectura religioasă-morală a elevilor. Deolaltă cu lista manualelor vi se recomandă și cărțile auxiliare. N-ar fi însă complet sistemul de educație religioasă-morală a tinerimei dacă ne-am opri numai la instrucția în școala de toate zilele (...) drept aceea se insistă la înființarea bibliotecilor parochiale, în jurul cărora să se formeze cercul de lectură a adulților și conferințele".[38]

O altă principală piedică apărută în calea dezvoltării parohiale a fost nivelul ridicat de analfabetism ce afecta întreaga lume a satelor. Aspectul a fost în repetate rânduri subliniat în rapoartele venite de la parohii, în care era reiterată în permanență inutilitatea înființării acestor instituții într-o mare de neștiutori de carte. Așa se face că în urma analizării observațiilor de această natură, Consistoriul să elaboreze în anul 1911 un program de alfabetizare a populației adulte și ulterior antrenarea acestei categorii în șezători literare.[39]

Pentru atragerea unui număr cât mai mare de participanți s-a propus recompensarea cu premii a celor mai silitori, „de pildă abonament la *„Biblioteca poporală" a Asociațiunii"*- se sugerează în regulament.[40]

Întrucât rapoartele din parohiile Beiușului indicau o slabă dezvoltare a bibliotecilor tocmai din acest motiv, Consistoriul a trecut la studierea motivelor care au frânat procesul. O serie de preoți reclamau diverse priorități care susțineau amânarea achiziției de cărți, alții motivau cu sărăcia credincioșilor, iar alții indicau pur și simplu refuzul credincioșilor de a oferi bani pentru înzestrarea bibliotecilor.

Pe un ton cât se poate de ferm, Toma Păcală, protopop-aeseor al vicarului cerea în 1912 administratorului protopopesc al Beiușului, Dr. Victor Fildan, să introducă din oficiu în bugetul fiecărei parohii suma de 10 coroane necesare bibliotecilor, pentru a evita în felul acesta orice fel de deviere în situații penibile.[41]

---

38 AN DJ Bh, *Fond Parohia Ortodoxă Sânicolau Român*, dosar 26/1908, f.n.
39 AN DJ Bh, *Fond Protopopiatul Ortodox Beiuș*, dosar 150/1911-1912, f.400.
40 *Ibidem*, f.399.
41 AN DJ Bh, dosar 130/1912, f. 415.

După parcurgerea materialelor ilustrative pentru activitatea desfășurată de forurile ecleziastice pe parcursul celor trei decenii analizate aici, pot fi conturate o serie de trăsături care au caracterizat implicarea acestora în procesul de emancipare culturală a populației din Bihor. Esențială rămâne consecvența cu care ele s-au bătut pentru cauza națională. Dacă la început acțiunile demarate au fost mai stângace și nu s-au bucurat întotdeauna de cea mai largă audiență în sânul poporului de la sate, cu timpul acestea s-au perfecționat și au câștigat în consistență, reușind ca în pragul secolului XX să înregistreze și o serie de rezultate pozitive. Meritul este cu atât mai mare, cu cât, subliniem încă o dată, între nivelul de culturalizare a fruntașilor români și oamenii pe care erau chemați să-i instruiască se deschidea o prăpastie marcată în primul rând de înaltul grad de analfabetism atins de societatea rurală, alimentat și de sărăcia cruntă în care se zbăteau majoritatea românilor.

Sugestiv mi s-a părut, pentru zugrăvirea epocii și a efortului clerului nostru, „Apelul Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român" lansat în anul 1912:

Apel [42]

Cel dintâi așezământ cultural al poporului românesc din Ungaria, „Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român", în curs de o jumătate de veac a lucrat din răsputeri pentru înaintarea culturală a poporului nostru și astăzi se poate mândri cu frumoase fapte împlinite, dintre care amintim numai pe cele mai însemnate. De 42 de ani publică revista „Transilvania", în care apar studii și cercetări prețioase din domeniul științei și literaturii. [Această revistă se trimite gratuit tuturor membrilor fondatori (cu taxă de 400 coroane) pe viață (cu taxă de 200 coroane) și activi sau ordinari (cu taxă de 10 coroane pe an) ai „Asociațiunii"]. De 26 de ani susține în Sibiu o școală civilă de fete cu internat, care e cercetată în fiecare an cam de 100 eleve din toate părțile locuite de Români. De 7 ani a clădit „Muzeul istoric și etnografic", în care se adună cu sârguință toate dovezile privitoare la trecutul și etnografia poporului nostru. Din fundațiunile ce le administrează, împarte în fiecare an mai multe burse (stipendii) tinerilor care urmează la meserii, la școalele secundare și superioare. Pe lîngă acestea, prin despărțămintele sale, în număr de 72, care cuprind aproape întreg teritoriul locuit de Românii din Ungaria, se îngrijește de educația economică și culturală a poporului, aranjând prelegeri, conferințe, șezători literare, cursuri de analfabeți și expoziții și

[42] *Ibidem*, f. 394-396.

înființând tot felul de însoțiri, de reuniuni și de biblioteci. În timpul din urmă a început să se preocupe intensiv de organizarea economică a țărănimii prin înființarea de tovarășii.

Numai din această schițare fugitivă se poate convinge oricine că „Asociațiunea" desfășoară o activitate vrednică de luat în seamă și de cea mai mare însemnătate pentru înaintarea culturală a poporului românesc din Ungaria. Cu toate acestea, numărul cărturarilor care o sprijinesc în străduințele sale frumoase e încă mic. După o existență de 50 de ani, ea abia are cu totul 2.600 de membri, ceea ce e un lucru din cale afară de trist pentru felul cum înțelegem să ne sprijinim cultura națională!

Apăelăm deci la toți cărturarii noștri sa-și țină de o datorie și de o mândrie națională a se înscrie membri la „Asociațiune".

Cu cât se vor înscrie mai mulți membri, cu atât va putea lucra mai mult pentru înaintarea și întărirea culturală și economică a poporului nostru.

„Asociațiunea" în vremea din urmă și-a îndreptat atențiunea mai ales asupra educației poporului de la sate și a încercat toate mijloacele pentru a face și pe țărani să se înscrie membri. De aceea a hotărât ca de la 1 ianuarie 1911 să dea tuturor membrilor ajutători, care plătesc înainte taxa de 2 coroane pe an, 10 broșuri și un calendar. Broșurile din „Biblioteca poporală a Asociațiunii" pe 1912 au apărut regulat în fiecare lună, afară de lunile de vară, iulie, august, și s-au trimis împreuna cu „Calendarul" pe 1913 tuturor membrilor ajutători.

Această încercare a „Asociațiunii" a reușit peste așteptările tuturora. Cu ajutorul acestei „biblioteci poporale" instituțiunea noastră a reușit să aibă în anul 1911 aproape 11 mii, iar în 1912 aproape 12 mii de membri ajutători, dintre care cel mai mulți au fost țărani. Țăranii au dovedit deci și de astădată că sunt gata de jertfă, de câte ori venim cu gânduri curate ca să le sprijinim înaintarea culturală.

Comitetul central al „Asociațiunii" văzând cu câtă dragoste au primit țăranii „Biblioteca poporală" a hotărât continuarea ei și în anii viitori, în nădejdea că numărul abonaților la această Bibliotecă va crește mereu, înmulțindu-se astfel și numărul membrilor ajutători ai „Asociațiunii". Răspândirea acestei Biblioteci depinde foarte mult și de cărturarii de la sate, mai ales de preoți și învățători, care sunt datori să explice poporului scopurile „Asociațiunii" și să-l îndemne să plătescă taxa de membru ajutător în sumă de 2 coroane pe an, în schimbul căreia fiecare membru primește 10 broșuri și un calendar pe an. Experiența anilor trecuți ne-a arătat că expediția broșurilor la adresa fiecărui membru ajutător nu e practică, deoarece din vina poștelor și a primăriilor, foarte multe dintre broșuri nu ajung la destinație, așa că țăranii încep să-și piardă încrederea și să fie nemulțămiți. De aceea comitetul central a hotărât ca în viitor toate broșurile pentru membrii ajutători dintr-o comună să le trimeată la o singură adresă și anume la președintele agenturii „Asociațiunii", sau unde nu sunt agenturi, la adresa preotului sau învățătorului. De aceea rugăm pe toți cei ce se vor înscrie de membri ajutători pe anul 1913 să arate la ce adresă să se trimită broșurile dintr-o comună. Ca să se poată trimite însă broșurile la o singură adresă într-o comună, trebuie să fie cel puțin 30 de abonați la „Biblioteca poporală", altfel cheltuielile de poștă sunt așa de scumpe încât „Asociațiunea" nu le poate suporta.

Acum, după ce am reușit să înscriem atâția țărani ca membri ajutători ai „Asociațiunii", trebuie să mergem cu un pas mai departe și anume să-i organizăm. Aceasta o vom putea face înființând în fiecare comună în care se află cel puțin 4 membri de orice categorie (fundatori, pe viață, ordinari sau ajutători) câte o agentură a „Asociațiunii" și câte o bibliotecă poporală. Invităm deci pe cărturarii din comune să înceapă îndată după primirea acestui apel, înființarea de agenturi ale „Asociațiunii". Statutele „Asociațiunii" în 46 ***puncte*** *dispun următoarele: „În fiecare comună în care se află 4 membri cel puțin, de orice categorie, ai „Asociațiunii", se poate înființa o agentură în scopuri de a servi drept organ al „Asociațiunii", în nemijlocită atingere cu populațiunea respectivei comune. Agentura se constituie, alegându-și un președinte, un cassier și un notar, pe timp nedeterminat". Înființarea agenturii se aduce și la cunoștința comitetului cercual al despărțământului din care face parte comuna respectivă. Activitatea unei agenturi are să fie următoarea:*

1. *să aranjeze în fiecare Duminecă și în sărbători șezători culturale, în care preoții și învățătorii să țină prelegeri poporului, să le cetească bucăți potrivite; apoi să cânte cu corul școlarilor sau al adulților, să le facă declamații și reprezentații teatrale;*
2. *să țină în cursul iernii cursuri de analfabeți; pe preoții și învățătorii cei mai harnici „Asociațiunea" îi premiază; tuturor le trimite la cerere gratuit, Abecedarul de I. Bota;*
3. *să înființeze biblioteci sătești;*
4. *să înscrie membri la „Asociațiune" și să încasseze taxele și*
5. *despre întreaga activitate să facă în fiecare an un raport comitetului cercual al despărțământului de care ține agentura.*

O deosebită atenție trebuie să deie înființării bibliotecilor sătești. Îndată după înființarea agenturii, președintele să adreseze comitetului central o cerere, în urma căreia va primi gratuit cărți pentru înființarea unei biblioteci. Ca aceste biblioteci sătești să poată primi gratuit și în fiecare an cărți noi, comitetul central s-a gândit să înființeze un fond al bibliotecilor sătești, din venitul căruia să cumpere cărți și să le împartă gratuit. La acest fond trebuie să contribuie și țăranii, adică membri ajutători ai „Asociațiunii", căci bibliotecile sătești pentru ei se fac.

Invităm deci pe onorații colectori să atragă atențiunea membrilor ajutători, ca deodată cu taxa de 2 coroane, să contribuie cu cel puțin 10 fileri pentru fondul bibliotecilor sătești.

Invităm totodată și despărțămintele ca să cedeze fondului bibliotecilor sătești cele 20 % din taxele membrilor ajutători.

O nizuiță de căpetenie a agenturii trebuie să fie înscrierea de membri ajutători la „Asociațiune".

Fiecare membru ajutător, care plătește înainte taxa de 2 coroane pe 1913 va primi următoarele broșuri din „Biblioteca poporală a Asociațiunii":

În ianuarie: nr. 23. Viața unei mame credincioase, (cu 1 chip) de Dr. Ion Lupaș,

În februarie: nr. 24. Leonard și Gertruda, cartea I (cu 1 chip) de Pestalozzi, tălmăcită de V. Gr. Borgovanu,

În martie: nr. 25. Isprăvile lui Păcală, partea a II – a de P. Dulfu,

În aprilie: nr. 26. Cum să trăim? Povețe doctorești, partea a II-a de Dr. A. Dobrescu, medic,

În maiu: nr. 27. Leonard și Gertruda, cartea a II-a de Pestalozzi, tălmăcită de V. Gr. Borgovanu,

În iunie: nr. 28. Cântece din bătrâni, cartea a II-a de V. Alecsandri,

În septembrie: nr. 29. Povestiri din vieața țăranilor, cartea a II-a de I. Pop Reteganul,

În octombrie: nr. 30. Îngrășarea sau gunoirea pământului, de Aurel Cosciuc, conferențiarul agronomic al „Asociațiunii",

În noiembrie: nr. 31. Arghir și Elena de I. Barac,

În decembrie: nr. 32. Carte de rugăciuni și

nr. 33. Calendarul Asociațiunii pe 1914, întocmit de Octavian C. Tăslăuanu.

Acestea sunt broșurile pe care le vor primii membrii ajutători ai „Asociațiunii" în anul 1913 pentru taxa de 2 coroane.

Alăturăm la acest apel o listă pentru înscrierea membrilor ajutători și rugăm pe toți cărturarii și pe toți sprijinitorii culturei noastre să-și deie toată silința ca să înscrie cât mai mulți membri ajutători ai „Asociațiunii".

Listele pentru înscrierea membrilor, împreună cu sumele încassate să se trimită la adresa: Biroul Asociațiunii, Sibiiu (Nagyszeben), str. Șaguna nr. 6

Sibiiu, 3 Noemvrie 1912

Andreiu Bârseanu m.p.
Prezident

Oct. C. Tăslăuanu m.p.
secretar

Modul în care a fost percepută prezența bibliotecilor școlare de către populația din satele și orașele bihorene, poate fi analizat în funcție de reacțiile acesteia în raport cu inițiativele de înființare și organizare a lor, promovate de preoții din parohiile ortodoxe, dascăli sau intelectuali ai vremii. Astfel, rapoartele înaintate de preoții ortodocși ierarhiei Vicariatului Oradiei, pentru întreaga perioadă despre care vorbim, scot în evidență o gamă largă de reacții manifestate de către credincioși, mergând de la cele de respingere a ideii de constituire a unor astfel de așezăminte și până la atitudini de larg entuziasm.

Pentru o mai riguroasă descifrare a fenomenelor înregistrate și pentru o cât mai corectă apreciere a motivațiilor care au generat paleta de manifestări, în ecuație trebuie introduse toate elementele care au concurat la

conturarea atitudinilor sesizate pe marginea procesului de geneză a fondului livresc rural.

De început vom prezenta reacțiile negative ale populației, urmând să analizăm critic valabilitatea motivațiilor invocate în rapoartele, referindu-ne aici la cauze ținând de situația economică a localităților, dar și la cele de natură umană, izvorâte în cele mai multe cazuri din nepăsarea sau neglijența parohilor sau a mirenilor.

Așa de pildă, însuși debutul activității de organizare instituționalizată și sistematică a organismelor de emancipare culturală a țărănimii a cunoscut dificultăți. Transpunerea în viață a programului de înființare a „reuniunilor de cântări” și a bibliotecilor a demarat anevoios. Printre piedicile ivite numărându-se, după cum spuneam, și ignoranța de care au dat dovadă o serie de preoți. Raportul întocmit în iunie 1883 de către inspectorul Cercului Meziad, Elia Moga este edificator în acest sens. Acesta constata că „reuniuni de cântări și bibliotece, ca să fie înființatu în cutare parochie din acest inspectoratu, nici vorbă. Apoi cine le-ar fi înființia pe aici, că nici singuri preoții și învețietorii, cu puține escepțiune, nu șciu cântările, apoi bibliotecele, dacă li s-ar ținea prelegeri mai multe dzile, apoi vomu pricepe că ce suntem”.[43]

De vină era în acest caz, nu atât lipsa de cultură a poporului, cât slaba pregătire a celor chemați să-l păstorească. Nu trebuie să omitem însă din calcul faptul că acțiunea se găsea într-o fază de pionierat. Totuși, raportul este punctat și de o notă de optimism, enunțată în finalul corespondenței, unde inspectorul își exprima convingerea că printr-o activitate consecventă de lămurire a populației ar putea aduce și rezultatele scontate.

O primă testare a modului în care au fost aplicate în teritoriu hotărârile Sinodului a fost pusă în mișcare prin Ordinul 539. Ea s-a desfășurat sub forma unei anchete în vederea cunoașterii dotării bibliotecilor școlare. În martie 1883, învățătorul Popovici Gașpar din Tulca raporta că școala din localitate nu are bibliotecă, însă nu motiva cauza neînființării ei.[44]

---

[43] AN-DJBh, *Fond Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, dosar 158/1882-1883, f. 61V.

[44] AN DJ Bh, dosar 162/1882-1883, f. 98.

Aceeași situație era semnalată și de parohul din Gurbediu. Acesta suplinea și postul învățătorului, de unde se putea trage concluzia că era depășit de sarcinile ce-i reveneau prin cumulul de funcții îndeplinit.[45] Nici la școala din Tăut nu exista bibliotecă.[46]

Școala din Căușad avea în inventar numai șapte cărți, toate sub forma manualelor, compoziție ce nu argumenta ideea unui început de formare a bibliotecii: „Istorii biblice, unu catichismu, o gramatică română, una istorie naturală, Istoria patriei, Geografia și drepturile civile".[47] Școlile din Berechiu și Bicaciu erau dotate cu manuale, dar nu avea bibliotecă, iar cea din Batăr avea 40 de „cărți școlare" care serveau ca manuale.[48] În zonă, numai școala din Jaca avea bibliotecă. Cele mai multe dintre parohii invocau lipsa mijloacelor bănești necesare înzestrării bibliotecilor. Nu știm cât de veridică era o asemenea scuză, dacă luăm în calcul plasamentul tuturor acestor localități în câmpie, unde locuitorii beneficiau de surse de venit superioare altor zone ale județului.

Comparativ cu tractul Salontei, o stare de lucruri mai bună era înregistrată în zona Beiușului, în ciuda faptului că întregul areal se întindea peste o morfologie colinară, săracă în teren arabil, și ca atare vitregită de mijloace materiale. Aici existau biblioteci în Beiușele, Vașcău, Bărești[49], Criștior[50] și Hidiș[51]. Este posibil ca la succesul înregistrat în Tractul Beiușului să fi contribuit și prezența instituțiilor similare gestionate de Biserica Greco-Catolică, atât ca model cât și din spirit de concurență pozitivă.

Chiar dacă în anii care au urmat situația s-a mai ameliorat, numărul bibliotecilor crescând încetul cu încetul, amenințările venite din partea politicii de deznaționalizare dusă de guvernanți au condus la luarea unor măsuri de accelerare a ritmului de proliferare a bibliotecilor în mediul sătesc.

---

45 *Ibidem*, f.100.
46 *Ibidem*, f.102.
47 *Ibidem*, f. 101.
48 *Ibidem*, f. 204.
49 *Ibidem*, f. 217.
50 *Ibidem*, f. 218.
51 *Ibidem*, f. 213.

În 8 mai 1908, vicarul episcopal Vasile Mangra s-a interesat, prin intermediul unei circulare înaintate protopopilor T. Păcală, A. Munteanu, V. Papp și M. Popovici[52], de modul în care a fost dus la îndeplinire ordinul privitor la înființarea unor noi biblioteci parohiale. Nicolae Oiescu, protopopul cercului Mecherechiu se plângea de lipsa mijloacelor bănești necesare achiziționării cărților. Se reușise dotarea bibliotecilor numai în parohiile Berechiu, Cefa, Homorog și Mecherechiu, în vreme ce în celelalte sate – după relatarea autorului – „nici începutul nu s-au făcut, din cauza că nu dispunem de mijloace". După părerea sa, principalul vinovat de această stare de lucruri ar fi fost *„poporul"* din comunele respective, care nu agrea ideea unor contribuții suplimentare.

Situația pare paradoxală, parohiile din Tractul Mecherechiului fiind printre cele mai bogate din județ. Aici avem de a face cu un alt fenomen, care își va face simțită prezența și mai târziu, anume tendința de apropiere a românilor din câteva sate de cultura maghiară. Este lesne de observat că s-au constituit biblioteci aproape exclusiv în satele care gravitau în jurul comunei Cefa, important centru economic românesc al protopopiatului, în vreme ce satele din jurul reședinței protopopiale, și am nominaliza aici Jaca, Apateul, Ugre, Săcal etc., toate astăzi în Ungaria, erau racordate la rețeaua economică ungurească, mai apropiată. Grație acestui status-quo, locuitorii lor nu vedeau necesară perpetuarea expresă a identității lor prin cultura livrescă. Vom vedea mai târziu că nici întrebuințarea limbii române nu li se va mai părea utilă.

Din aceeași zonă, protopopul Andrei Horvath informa Consistoriul în 1912, că întâmpină dificultăți în acțiunea de înființare a unor biblioteci, întrucât – subliniază acesta – „afacerea bibliotecilor fiind un lucru nou, numai cu greu înaintează".[53]

Mai dificilă era situația în comuna Săcal, unde preotul sesiza că tineretul era „copleșit de duhul maghiarizării [și] n-are voie să citească în românește", după care adaugă că „nici în ungurește". Din aceste motive el

---

[52] AN DJ Bh, *Fond Parohia Ortodoxă Română Oradea*, dosar 287/1882-1883, f. 1 – „Ordinul circular de sub nr.400 din 1/14 martie 1907".

[53] *Ibidem*, f.24 .

susținea ideea extinderii bibliotecii, care până la acel moment servise numai trebuințelor parohiei.[54]

Preotul Georgiu Pintea din parohia Mezopeterd (azi în Ungaria) comunica Consistoriului că în localitate sunt numeroși știutori de carte, iar tineretul este chiar pasionat de citit. Cu toate că erau români, nu știau citi în limba maternă datorită lipsei de interes manifestat de învățători, care „nu propune nici scriere, nici cetirea română”. Din această pricină n-a fost posibilă constituirea bibliotecii.[55] Nici preotul din comuna Darvaș (azi în Ungaria) nu izbutise înființarea bibliotecii, în ciuda numărului mare de știutori de carte, din pricina nivelului ridicat de maghiarizare a populației românești. „Tineretul – spunea acesta- cetește gazete și novele unguresti din biblioteca comunală și din biblioteca Casinei țărănești”.[56] Din păcate nu se putea prognoza o îndreptare a stării de lucruri, deoarece, se spune în raport, „tineretul, care limba maicei sale n-o pricepe, nare lipsă de bibliotecă românească, astfel bibliotecă școlară cu cărți românești scrise, a se înființa e superfluă”.

Fenomenul maghiarizării nu era prezent însă numai în flancul vestic al județului, ci își făcuse simțită prezența și spre interior. În comuna Hidișel populația se afla foarte aproape de maghiarizarea completă. „Întreg poporul este nesciuitor de carte – relata preotul Florian Hajoleu – afară de o cîțiva copii care sciu ceti, dar numai unguresce, pentru că învață în școala de stat, unde nu le este permis a învăța limba română, afară de istoria biblică și cathechism, dar numai [și acelea] în două ore pe septemână. În ultimii șase ani numai – se plângea preotul – „abia am în școală 5-7 copii cari cetesc și în limba română (...) ceea ce merge foarte greu”, după care accentua asupra faptului că „biblioteca școlară este dar tote [cărțile] sunt unguresci de cetit [dar] nu le cetește nimenea”.[57]

Ioan Beșan, preotul din comuna Sârbi, pe lângă faptul că „pruncii șciu numai unguresce”, semnala și atitudinea negativă a epitropului, care refuza

---

54 *Ibidem*, f. 25.
55 *Ibidem*, f. 70.
56 *Ibidem*, f. 72.
57 *Ibidem*, f.51.

să aloce suma de 10 coroane de la buget, chiar dacă aceasta era destinată expres pentru procurarea cărților.[58]

Cele mai penibile situații au fost generate de atitudinile negative afișate tocmai de cei care trebuiau să aducă cultura în casele țăranilor. În Suiug nu s-a putut înființa biblioteca din cauza nepăsării învățătorilor care s-au perindat pe la școala din sat. Preotul Mihai Caba sublinia faptul că toți aceștia aveau „închinări spre patima beției”, cu toate că „șapte dintre copiii cari sciu ceti mai bine, au mare plăcere de a ceti cărți românesci”.[59] Preotul din Făncica, Gheorghe Petroviciu, a raportat Consistoriului în ianuarie 1913 că nu a reușit achiziționarea cărților necesare bibliotecii în ciuda faptului că învățătorul a încasat câte 50 de fileri de la fiecare elev, acesta neputând justifica scopul în care a cheltuit banii.[60]

Protoprezbiterul Tractului Tileagd, Alexandru Munteanu, descoperise că în parohiile păstorite de el banii alocați bibliotecilor fuseseră utilizați în alte scopuri. „Mă voiu convinge și pe mai departe – spunea el în raportul transmis Consistoriului – câte și ce fel de cărți s-au procurat. Aceasta se va putea urma temeinic cu prilejul vizitărilor școlare și a examenului din anul curent”.[61]

În Săldăbagiu, preotul Anton Bica era certat cu învățătorul Cosma în așa măsură încât nu mai comunicau între dânșii. Situația trena negativ asupra inițiativei de îmbogățire a bibliotecii locale.[62] Preotul din Criștior a reproșat eșecul învățătorilor care nu și-au dat interesul pentru organizarea bibliotecii. Cu sprijinul sătenilor adunase 10 coroane pentru dotarea bibliotecii, însă fără nici un rezultat.[63] În Lelești au fost adunați banii, dar nu exista școala.[64]

Știrile din tractul Beliului scoteau la lumină faptul că bibliotecile figurau într-un plan secund al listelor de priorități ale parohiilor, sau reaua-

[58] *Ibidem*, f. 79.
[59] *Ibidem*, f. 80.
[60] *Ibidem*, f. 29.
[61] *Ibidem*, f. 287.
[62] *Ibidem*, f.30.
[63] *Ibidem*, f.112.
[64] *Ibidem*, f. 1230.

voință a mirenilor. Protopopul Petru Sârb din Giriș a întocmit o dare de seamă asupra situației bibliotecilor din jurisdicția sa, care cuprindea 15 „comune bisericești". Se reușise organizarea bibliotecilor numai în satele Cheșa, Chișlaca, Girișu Negru și Petid. În celelalte localități populația nu-și achita contribuția, fie din cauza sărăciei, fie din nepăsare și tot mai des „constrânsă numai de execuție". Și așa, odată colectați, banii erau dirijați către asigurarea salariilor învățătorilor.[65]

Parohia din Agriș reușise să cumpere numai trei cărți în cursul anului[66] *„Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul de Nicolae Bălcescu, Povestiri din copilărie de Boureanu și Triumful crucii – povestiri creștine de Caion"*. Parohia din Archiș avusese norocul să primească 22 de cărți de la „asociațiune".[67] Preotul Georgiu Molnariu din Beliu motiva neputința înființării bibliotecii pe seama cheltuielilor mari ocazionale de edificarea școlii confesionale, lucrare care absorbise toate fondurile bănești.[68] Satele Botfeiu și Socaciu nu beneficiaseră de cele 10 coroane destinate bibliotecilor.[69]

O situație similară raporta și preotul Ivan Cosman, care alocase toți banii în reparația școlii din Cărăsău[70] și cel din Rohani, Zaharie Moga, cu ridicarea bisericii.[71]

La toate acestea se adaugă adesea și rea-voință manifestată de credincioși. Revenind cu un nou raport în februarie 1914, Petru Sârb descria tensiunea ce domnea în diferite comune din pricina colectării banilor pentru biblioteci. „Din oficiu preoții nu cutează a face reparații și a lua în buget suma din cestiune, pentru mânia poporului – relata acesta – căci încasându-se (...) și-ar descărca furia lor chiar și asupra bisericei strămoșești". Pentru argumentarea celor prezentate, protopopul a oferit ca exemplu momentul colectării unor sume pentru ajutorarea orfanilor, când populația a refuzat să

[65] *Ibidem*, f.84 .
[66] *Ibidem*, f. 85.
[67] *Ibidem*, f. 86.
[68] *Ibidem*, f.87.
[69] *Ibidem*, f.88.
[70] *Ibidem*, f.90.
[71] *Ibidem*, f. 97.

doneze cei 6 fileri pretinși, amenințând că „își lasă legea" .[72] Preotul din Păușa reclama lipsa de apetit a mirenilor pentru citit. De „mai multe ori – spunea el – am cercat și îmbiatu cu cetirea bibliotecii pe cetitorii noștri, carii mi-au luat în nume de rău, zicându-mi – că ce le mai trebuie lor „povești" căci de poveste suntu ei". Din această pricină, nici n-a mai considerat necesar să sporească zestrea bibliotecii.[73]

Preotul din Săldăbagiu adăuga alături de dificultățile alimentate de conflictul avut cu învățătorul satului și pe cele generate de lipsa de interes a populației pentru lectură. După cum relatează, oamenii invocă diverse pretexte pentru a ocoli cititul. În corespondența cu Consistoriul, preotul se plângea că „voie de cetit, atât bătrânii cât și tineretul nu are; ziua zic că umblă la lucru, vara, seara se culcă; iarna, iar, ziua la lucru, seara pe la babe, sau cum e zicala – pe la șezătoare-, apoi duminica la joc (danț), apoi la birt."[74]

În coordonate asemănătoare se încadra și descrierea făcută de Alesandru Mărcușiu, preotul din Margine. „E foarte greu – spunea parohul – a putea satisface cu deosebire, cum e și aici la noi [unde] cârciuma satului [e] vecină cu casa parohială; în tot momentul convin cu bețivii (...) nu pot închide birtul nici la un caz, nici chiar duminica, apoi în sărbători cu atât mai vârtos; m-am luptat, am bătut la toate ușile, zadarnică mi-a fost strădania".[75] După cum reiese din inventarul bibliotecii, anexat corespondenței, preotul și învățătorul comunei și-au dat sârguința a o dota cu un număr cât mai mare de opere. Aceasta dispunea de două fonduri de carte, cel școlar, cu 38 de lucrări și „biblioteca tineretului și diverse" cu 24 de lucrări.[76]

Am rezervat cea de a doua parte a analizei prezentării factorilor economici care au trenat procesul de evoluție a bibliotecilor sătești. Dacă în cazul celor de natură umană, soluționarea pozitivă a situațiilor nu reprezenta o dificultate, în cazul celor economici rezolvarea necesita implicarea autorităților, în sensul adoptării unor proiecte de eliminare a sărăciei. Este

---

[72] *Ibidem*, f. 142.
[73] *Ibidem*, f.26.
[74] *Ibidem*, f. 31.
[75] *Ibidem*, f.39.
[76] *Ibidem*, f. 40-41.

posibil ca tocmai menținerea unui standard de viață scăzut în zonele compacte românești să fi reprezentat unul dintre punctele strategiei politicii de maghiarizare. Lipsa acută de fonduri bănești din partea populației din aceste locuri atrăgea după sine neputința edificării școlilor confesionale românești și bibliotecilor care le însoțeau, în consecință analfabetismul. Ori o asemenea vacanță intra în conflict cu prevederile legii învățământului, care automat reclama concursul statutului pentru înființarea unor școli cu predare în limba maghiară.

Acest punct de vedere este confirmat de realitățile zugrăvite în rapoartele trimise de parohii pe adresa Consistoriului. Preotul Georgiu Popoviciu din parohia Ciuhoi nu dispunea de spațiu pentru găzduirea unei biblioteci, fiindcă în sat nu exista școală confesională, ci numai de stat. Aici exista o bibliotecă bogată înființată de către autorități, dar „în abandonație" întrucât nimeni nu o frecventa. În finalul corespondenței, parohul mărturisea că nu vede nici o cale de reușită: „dacă am voi noi să ne câștigăm bibliotecă română, n-avem loc unde să ne adunăm pentru cetirea acelora, și ori și cât ne zdrobim capul, nu se poate".[77]

Culmea este că până și în Oradea erau semnalate cazuri de acest gen, așa cum reiese din raportul înaintat de V. Popovici, preotul parohiei „Oradea-oraș".[78] Aceeași stare de lucruri putea fi întâlnită în satul Iteu. „Despre bibliotecă școlară nici nu putea fi vorba, deoarece – așa după cum relata preotul (preotul Georgiu Serbu) – fiind poporul îngreuit, dimpreună cu Biserica, nu am putut procura [cărți] fiind unul de tot slab și neroditor poporul, fiind disperat, nu cetește".[79]

Preotul Teodor Pop din Rontău raporta că nu a reușit să înființeze biblioteca în comună „cu toată bunăvoința și stăruința, precum și capacitatea parohienilor".[80] Parohia din Buntești nu a putut da curs indicațiilor primite de la Consistoriu deoarece populația nu alocase nici un ban pentru

[77] *Ibidem*, f.71.
[78] *Ibidem*, f. 50.
[79] *Ibidem*, f.49.
[80] *Ibidem*, f.44.

bibliotecă, din cauza sărăciei.[81] La fel stăteau lucrurile în localitatea Vărzarii de Sus[82], Cociuba, Pietroasa[83] și Chișcău, în aceasta din urmă cu tot efortul de a se colecta cele 5 coroane destinate bibliotecii.[84] Tot așa în comunele Gurani[85], Hinchiriș[86], Lazuri de Beiuș[87], Lunca-Hotar[88], Mierag [89], Poiana[90], Poienii de Sus[91], Rieni-Sudrigiu[92], Săliște de Vașcău[93], Sohodol[94], Vașcău[95], Șebiș[96], valea Neagră. Preotul din Valea Neagră încerca să explice superiorului său că solicitarea sumei de 10 coroane de la mireni „ar aduce cu sine o neplăcere în popor".[97] Nici parohia din comuna Câmp nu a avut mai mulți sorți de izbândă. În localitate numai câțiva tineri erau știutori de carte, dar și aceștia erau absenți aproape întreg anul, fiind plecați la „lucru de stângeni"- exploatarea forestieră.[98] În parohiile din Ștei, Seghiște și Hârșești nu existau știutori de carte.[99]

În Bucuroaia nu s-a putut înființa biblioteca din lipsa banilor necesari achiziționării cărților și a numărului mare de analfabeți.[100] Ioan Pop, preotul din cresuia și-a dat toată silința pentru strângerea celor 10 coroane necesare bibliotecii. În acest sens a ridicat problema și a supus-o discuției sinodului parochial, dar fără succes, deoarece – spune el – „bugetul nice cum nu e în

---

[81] *Ibidem*, f. 106
[82] *Ibidem*, f.109.
[83] *Ibidem*, f.111.
[84] *Ibidem*, f.110.
[85] *Ibidem*, f. 117.
[86] *Ibidem*, f. 118.
[87] *Ibidem*, f.119.
[88] *Ibidem*, 121.
[89] *Ibidem*, f. 122.
[90] *Ibidem*, f.123.
[91] *Ibidem*, f.124.
[92] *Ibidem*, f.125.
[93] *Ibidem*, f. 126.
[94] *Ibidem*, f.131.
[95] *Ibidem*, f. 133.
[96] *Ibidem*, f. 128.
[97] *Ibidem*, f. 132.
[98] *Ibidem*, f. 108.
[99] *Ibidem*, f. 129.
[100] *Ibidem*, f. 69.

stare să poată suporta și acea sarcină, fiind poporul tare seracu, iar pe de altă parte, în sat nu știe nimeni ceti".[101]

Preotul din Dușești, Leotin Popovici, se confrunta cu aceeași situație. Atât comitetul parohial cât și cel sinodal se opuseseră inițiativei de a colecta sumele necesare bibliotecii. Pus în fața refuzului, preotul reclama că nu poate „lucra contra deciziunilor acestor corporații".[102] Stări de lucruri identice puteau fi înregistrate în parohiile Coșdeni[103], Josani-Gurbești-Goila[104], Roșia[105] și Săucani[106].

Cornel Tempelean, preotul din Drăgoteni era amărât că nu putuse strânge banii pentru bibliotecă și că la cursurile de alfabetizare nu se prezentase nici un sătean.[107] Preotul din Sitani, Ioan Christea, motiva la rândul său sărăcia în care se zbăteau mirenii și ca atare și parohia. El considera efortul financiar prea mare și de aceea declara că „să ne înființăm bibliotecă parochială nu vom împrumuta din lada bisericii". Cu alte cuvinte, prioritare erau cheltuielile legate de buna desfășurare a activităților legate de cult.[108] Sărăcia era și mai cruntă în satul Nanhidișel (Hidișelu de Dobrești). „În anul 1913 nu s-au putut înființa [bibliotecă] – relata preotul – nici cele 10 coroane ce au fost preliminate nu s-au putut încassa de la credincioși, fiindcă la noi tot anul au bântuit o miserie nemaipomenită", după care încerca să justifice inoportunitatea efortului, „97% [dintre săteni] sunt analfabeți. La cine să înființăm?"[109] Preotul din Rotărești deplângea și el lipsurile materiale ale țărănimii din sat, alimentate de recoltele slabe înregistrate de doi ani ca urmare a secetei ce a bântuit regiunea. „Credincioșii, - spunea el – în urma recoltei slabe a acestor 2 ani din urmă, nici să audă nu au voit de așa ceva".[110]

---

[101] *Ibidem*, f.154.
[102] *Ibidem*, f.155.
[103] *Ibidem*, f. 159.
[104] *Ibidem*, f. 161.
[105] *Ibidem*, f. 168.
[106] *Ibidem*, f. 169.
[107] *Ibidem*, f. 158.
[108] *Ibidem*, f. 164.
[109] *Ibidem*, f. 165.
[110] *Ibidem*, f. 166.

Credincioșii din parohia Corbești se chinuiau să-și ridice o biserică nouă, „avem trebuință de tot filerul ca să ne putem rădica biserica deocamdată”, spunea preotul Vasiliu în raportul către protopopiat.[111] Nici preotul Alexandru Popovici din Beliu nu a reușit să achiziționeze vreo carte în anul 1912 deoarece recolta fusese foarte slabă și ca atare țăranii nu au putut să-și achite spesele destinate acestui scop.[112]

În ciuda dificultăților cu care au fost confruntați în parohiile peste care păstoreau, o serie de preoți au reușit să-și îndeplinească cu succes misiunea de a înființa biblioteci confesionale. Exemplul lor este încă o dovadă a veridicității zicalei populare care spune că „omul sființește locul”. Nu mai puțin adevărat este și faptul că aceste succese au fost înregistrate în comunele bogate, în special în cele de câmpie, care dispuneau de pământ roditor, principalul capital economic al lumii rurale. Așa era Parohia din Sânicolau Român, care făcea parte din categoria celor avute, satul fiind așezat în Câmpia Oradiei, foarte roditoare. În plus oamenii se îndeletniceau cu grădinăritul, activitate care le aducea importante foloase. Chiar dacă în anul 1907 nu se putuse înființa biblioteca, credincioșii având cheltuieli mari cu ridicarea casei parohiale, în anul următor cumpăraseră și dăruiseră mai multe volume pentru înzestrarea ei. Printre ele era amintită o „evanghelie-lux în preț de 180 coroane”. De asemenea, a fost colectată și suma de 10 coroane, utilizată pentru abonamente la „foaia oficioasă – Biserica și școala”.[113]

În august 1909 Toma Păcală înștiința Consistoriul că pe parcursul anului a depus eforturi pentru înființarea unor noi biblioteci, precum și pentru sporirea patrimoniului livresc a celor deja existente, în ciuda „anului vitreg”. Erau nominalizate bibliotecile parohiilor din Mierlău, Oradea și Vecheed, azi în Ungaria, care-și reușiseră achiziționarea mai multor cărți.[114] O situație mai bună putea fi întâlnită în comuna Varviz, unde biblioteca parohială dispunea de 50 de cărți „alese conform gradului de pricepere al

[111] *Ibidem*, f. 167.
[112] *Ibidem*, f.99.
[113] AN DJ Bh, *Fond Parohia Ortodoxă Sânicolau Român*, dosar 26/1908 f.n.
[114] An DJ Bh, *Fond Parohia Ortodoxă Română Oradea*, dosar 287/1882-1183, f. 23.

copiilor" și o parte din „biblioteca poporală a Tribunei din Sibiu". Preotul Ioan Popa aprecia faptul că peste 30 de tineri citiseră deja toate cărțile.[115]

În satul Ciutelec funcționa o școală încă de prin 1850-1851, despre care se spunea la 1859, că se află într-o stare bună. În 1885 se construiește un nou local al școlii confesionale din Ciutelec, după cum se consemnează și în *Schematismul* din 1909.[116]Cunoaște o existență îndelungată, iar după 1918 devine școală de stat.

Dintre cărțile vechi de ritual de la Ciutelec amintim: *Evanghelia*, București, 1723; *Liturghier*, Blaj, 1870; *Triod*, București, 1891; *Euhologhion*, Blaj, 1893; *Pentecostar*, București, nu se cunoaște anul. În filiala Bogei[117] întâlnim: *Kiriacodromionul*, București, 1632; *Evanghelie*, 1746; *Octoih*, Blaj, 1760; *Molitfelnic* (fragment); *Strastnic* (fragment), *Evhologhion* (fragment), *Apostol* (fragment), *Pentecostar*, 1768; *Triod*, 1771, în Blaj; *Liturghier*, 1862, Sibiu; *Molitfelnic*, Arad, 1874, ultima carte apărută cu caractere cirilice care s-a păstrat în biblioteca din Ciutelec; *Apostol*, Sibiu, 1900, *Ceaslov*, Sibiu, 1901; *Evanghelie*, Sibiu, 1907; *Octoihul Mic*, Sibiu, 1908.[118]

În posesia bisericii ortodoxe de la Voivozi se află un *Octoih mărit*[119], tipărit la București, în 1720. În satul Chiribiș se găsesc asemenea cărți vechi tipărite în Blaj, Sibiu sau București. Multe din aceste cărți vechi, de la Ciutelec și Bogei au fost predate la centrul eparhial din Oradea, în vederea organizării unui muzeu bisericesc.

În câteva dintre vechile biserici ortodoxe se regăsesc unele cărți de cult tipărite în centre unite. Astfel, la biserica din Chiribiș, care a rămas ortodoxă, se găsesc cărți tipărite la Blaj. În biserica din Ciutelec și Popești sunt cărți tipărite la Sibiu sau București. Aceasta dovedește că parohiile Ciutelec și Popești, deși s-au unit cu Roma, totuși legăturile lor cu vechile centre ortodoxe din Bihor nu a încetat.

---

[115] *Ibidem*, f. 27.

[116] Ioan Marin Mălinaș, *Satul și biserica din Ciutelec-Bihor. File de monografie*, Oradea, Editura Mihai Eminescu, 1997, p. 82.

[117] *Ibidem*, p. 84.

[118] *Ibidem*, p. 83-86.

[119] *Ibidem*, p.86.

În Satu-Barbă, preotul Alexandru Drimba reușise și el să constituie un fond de carte ce conținea 51 de lucrări.[120] Parohul era fericit că tineretul începuse să manifeste interes pentru citit, în special - spune el - „pentru cărțile populare și instructive, cu deosebire cărți de conținut literar”. Pe parcursul anului 28 de copii frecventaseră biblioteca. În schimb, în filiala Spurcani situația era mai dificilă. Nu s-a putut organiza o bibliotecă datorită efortului financiar depus de mireni în vederea zidirii „casei bisericești” și a noii școli.[121]

Rezultatele pozitive au fost înregistrate și în comuna Girișu de Criș. Preotul Romul Mangra anunța cu bucurie că 12 credincioși frecventau periodic biblioteca parohială.[122] Apetitul pentru citit al oamenilor a sporit după ce parohul a popularizat lucrarea „Călăuza creștinului”, citind pasaje din carte în mai multe duminici, după terminarea liturghiei „poporului adunat la Sfânta biserică (...) lucruri folositoare și trebuință pentru fieștecarele creștin, ca să le știe”. Corespondența este redactată într-un ton optimist, preotul amintind că este în așteptarea unui pachet de 30 de cărți comandate la Librăria Deicezană din Arad, la recomandarea Consistoriului mitropolitan.[123] Preotul din comuna Chiraleu reușise înființarea bibliotecii cu sprijinul despărțământului Marghita al „Astrei”. Ea număra 62 de volume, iar învățătorul din satul vecin Bogeiu izbutise să convingă tineretul asupra necesității lecturii.[124] Câteva rezultate bune au fost înregistrate și în „comunele bisericești” ale tractului Beliu, aflate sub ascultarea protopopului Petru Sârb din Girișu Negru. Biblioteca din Cheșa dispunea de 13 lucrări[125], cea din Chișlaca de 27 de lucrări. Preotul Simeon Leucuța era fericit că ultima dintre acestea, „Ruga de la Chișeteu” fusese învățată și cîntată de către opt coriști a doua zi de Rusalii.[126] Majoritatea cărților făceau parte din colecțiile recomandate de către „asociațiune” sau Consistoriu, respectiv „Biblioteca

---

[120] AN DJ Bh, *Fond Parohia Ortodoxă Română Oradea*, dosar 287/1882-1183, f.45.
[121] Idem.
[122] *Ibidem*, f. 48.
[123] *Ibidem*, f.47.
[124] *Ibidem*, f.78.
[125] *Ibidem*, f.91.
[126] *Ibidem*, f. 92.

Universală", „Biblioteca pentru toți" și „Biblioteca teatrală". Girișenii achiziționaseră în cursul anului 1912 șapte noi cărți[127], iar parohia din Petid cumpăraseră 12 volume noi.[128]

O situație fericită se putea întâlnită în Apateul Românesc (azi în Ungaria). Biblioteca „parohială-școlară" sporise cu 49 de „cărticele" care completau zestrea de 164 „dăraburi de cărți cari sunt cetite și pontate[129] (preferate) de tineret cu plăcere".[130] Biblioteca din Vekerd (azi în Ungaria) prezenta o stare de lucruri și mai bună. Aici existau două secțiuni, „biblioteca parohială" cu 10 lucrări și „biblioteca școlară" cu 36 de lucrări.[131] Preotul Demeter Hașaș se mândrea cu faptul că în cursul anului 1912 nu mai puțin de 32 de tineri frecventaseră biblioteca și citiseră 78 de cărți.

Printre parohiile de frunte se număra cea din Voievozi. Biblioteca de aici număra 145 de lucrări[132], iar în privința frecvenței cititorilor, preotul raporta cu mîndrie cifra de 52 de persoane care împrumutaseră 112 cărți. Succesul se datora efortului conjugat depus de către o serie de mecenați, cum ar fi Iosif Diamandi, care donase 10 coroane în scopul achiziționării unor noi lucrări și Vasile Stroiescu, care donase 21 de cărți, „Asociațiunii din Sibiu", care donase 30 de cărți și preotului local, George N., cu 10 cărți. De asemenea, Epitropia participase și ea cu 10 coroane în același scop.[133]

În comuna Diosig preotul Zaharie Moga reușise să pună bazele unei biblioteci românești după ce alocase anual câte zece coroane în acest scop. Populația românească din localitate era deprinsă cu gustul lecturii, dar din păcate luase contact numai cu literatura maghiară – după cum remarca parohul – „datorită mediului în care trăiește aici".[134] El nutrea speranța îmbogățirii fondului de carte românească pentru contrabalansarea procesului de maghiarizare, cu atât mai mult cu cât constata că existau foarte puțini

[127] *Ibidem*, f.94.
[128] *Ibidem*, f.96.
[129] *Ibidem*, f.54.
[130] AN-DJBh, *Fond Episcopia Ortodoxă Română Oradea,* dosar 287, f.53.
[131] AN-DJBh, *Fond Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, dosar 287, f.74 –biblioteca parohială.
[132] *Ibidem*, f.76.
[133] AN-DJBh, *Fond Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, dosar 287, f.75.
[134] *Ibidem*, f.65.

analfabeți. Biblioteca conținea 16 titluri, dintre care o parte în mai multe exemplare.[135]

Biblioteca parohiei din Alparea dispunea de 41 de cărți, care au fost citite de 20 de tineri, chiar dacă, după spusele preotului, erau puține „de interes poporal".[136] Destul de bogată era biblioteca Parohiei din Toboliu.[137] Cele 50 de lucrări erau editate sub egida „Bibliotecii poporale Minerva" și aveau un puternic caracter național. Preotul era mulțumit de frecvența cititorilor, dar nu și de comportamentul acestora, despre care spunea că „are voie de cetit, însă dacă duce din cărți nu le mai aduce până oi merge după ele".[138]

Eforturile Mitropoliei de a introduce metode noi de organizare a bibliotecilor au început să dea roade în anul 1913. Către sfârșitul anului Consistoriul orădean a cerut întocmirea unor dări de seamă, pentru a analiza modul în care au fost transpuse în viață recomandările sale. Preotul Traian Milea din Călugări cumpărase romanul „Quo Vadis Sienkievics" și lucrarea „Cuvântări la Sfântul botez, cununii și înmormântări de Petru Popa". Acesta se arăta dispus să facă și alte achiziții și cerea sfatul superiorilor săi în privința acelor „opuri care să le poată ceti și prin care că se poată recrea și întări sântul religios al parochienilor știutori de carte, cărora – sublinia el – nu le-ar cădea cu greu jertfa pentru biblioteca parochială".[139] Doritori de carte erau și credincioșii din Drăgănești, unde existau 25 de cititori. Ei primeau lunar broșuri de la „Asociațiune" și tot prin intermediul ei cumpăraseră 10 exemplare din lucrarea „Îngrășarea pământului" scrisă de A. Cosciuc.[140] Parohia din Săud avea banii adunați, dar nu primise dispoziție decât pentru cumpărarea „protocoalelor congresului și sinodului" nu și pentru cărți școlare.[141]

O situație lăudabilă putea fi întâlnită în satul Cusuiș, ai cărui locuitori alocaseră suma de 30 de coroane pentru îmbogățirea bibliotecii. Fondul de

---

[135] *Ibidem*, f.66.
[136] *Ibidem*, f. 67.
[137] *Ibidem*, f. 68.
[138] *Ibidem*, f.68.
[139] *Ibidem*, f. 107.
[140] *Ibidem*, f. 137.
[141] *Ibidem*, f. 126.

carte a mai fost suplimentat și printr-o donație făcută de preot, care dăruise 27 de cărți în valoare de 11 coroane și 60 de fileri.[142] Tot așa, preotul parohiei din Ferice, care în anul 1912 cumpărase cărți în valoare de 10 coroane și 3 fileri, iar un an mai târziu, în valoare de 4 coroane și 30 de fileri. De toate, avea în bibliotecă 44 de volume pentru care cheltuise 14 coroane și 33 de fileri.[143]

În martie 1914, vicarul protopopesc al Tractului Vașcău, Vasile Nicoruția, raporta că în parohiile aflate sub jurisdicția sa se înființaseră biblioteci numai în comunele Buntești, Criștior (pentru ambele școli), Cusuiș și Săud. În celelalte localități demersul nu putuse fi realizat datorită lipsei de bani.[144]

Dr. Fildan, administratorul protopopesc al Tractului Beiuș, comunica Consistoriul că distribuise la parohiile din subordine „îndrumările" prevăzute în protocolul sinodal și că demersul avusese ecou. Toți preoții se angajaseră să adune suma de 10 coroane necesare înzestrării bibliotecilor. El se arăta bucuros că nu fusese nevoit să recurgă la „a le aplica mijloacele coercitive recomandate de Venerabilul Conzistor" .[145]

După cum era și firesc, parohia orașului Beiuș înregistra o situație bună, comparativ cu satele plasei. Puterea economică a localității și-a pus amprenta și asupra conținutului bibliotecii care număra 60 de titluri.[146] Și parohia din Răbăgani a înregistrat rezultate pozitive. Preotul Elia Moga făcuse comandă pentru cele mai importante titluri indicate de Consistoriu[147] La Pocola, altă comună bogată, preotul Petru Pop realizase o bibliotecă ce număra 130 de volume. Bunăstarea mirenilor se reflecta și sub acest aspect, încât preotul și-a putut permite să dirijeze cele 10 coroane către sprijinirea „Asociațiunei".[148] Parohia din Mizieș, satul natal al episcopului Miron Romanul, nici nu utilizase fondul bănesc alocat, deoarece biblioteca fusese

---

[142] *Ibidem*, f.113-114.
[143] *Ibidem*, f.115.
[144] *Ibidem*, f.145.
[145] *Ibidem*, f.150.
[146] *Ibidem*, f.151.
[147] *Ibidem*, f.160.
[148] *Ibidem*, f.162.

înzestrată prin donațiile făcute de către „Asociațiune”. Aceasta număra 143 de volume. [149]

Trebuie să remarcăm că prezența unui mitropolit născut în părțile Beiușului a influențat benefic toate comunele vecine cu satul său de baștină, nu numai în privința dezvoltării școlilor și bibliotecilor de aici, ci și în mobilizarea populației în vederea edificării unor noi lăcașuri de cult în satele respective. Majoritatea bisericilor de aici sunt construite în perioada în care mitropolitul a păstorit destinele ortodocșilor transilvăneni.

III.2. Biblioteci publice

Trecem acum de la prezentarea succintă a rețelei de biblioteci școlare și parohiale înființate pe teritoriul județului Bihor la bibliotecile publice și la rolul lor în promovarea lecturii și a cărții printre locuitorii marilor orașe ale județului.

După cum am văzut, în perioada Școlii Ardelene și după, în Bihor începe o preocupare asiduă, aceea de a înființa biblioteci. La Beiuș, la liceul înființat în 1828, s-a organizat o bibliotecă ce servea elevilor și profesorilor, unde își lasă prin testament Samuil Vulcan, biblioteca personală. Nicolae Densușianu, în raportul depus la Academia Română din București, descrie sute de manuscrise și cărți românești vechi, găsite în biblioteca diecesană orădeană, pe când s-a oprit la Oradea, prin 1877. Toate acestea, se pare că au fost păstrate o perioadă în biblioteca de la Oradea, iar mai târziu au fost dispersate și li s-a pierdut urma.

Printre cititorii cărților aflate în bibliotecile oășenești se numărau meseriașii și funcționarii, preoți, elevi, studenți etc. Astfel, bibliotecile orășenești aveau un caracter public ce permitea accesul tuturor la carte, la informație.

Lectura publică ia amploare în Oradea, dar și în întreg județul Bihor, prin intermediul bibliotecilor, fie ele private sau publice. Sunt înființate

[149] *Ibidem*, f.163.

numeroase biblioteci pe lângă diferite societăți și asociații culturale, pe lângă librării, edituri, tipografii, atât în Oradea, cât și în județ.

Unele dintre acestea au practicat și împrumutul de carte printr-o taxă de lectură care reprezenta de fapt o garanție pentru restituirea publicațiilor împrumutate.

Printre cele care nu se numărau în această categorie, adică nu aplicau taxe pentru împrumutul publicațiilor, amintim: Biblioteca Revistei Familia (1880-1906), Biblioteca Societății „Szigligeti Ede", Biblioteca Societății de lectură a junimii orădene (1852-1875), Biblioteca Casinei române din Beiuș (1871), Biblioteca Liceului de băieți din Beiuș.

Pe la 1873 încep în Oradea preocupările unor intelectuali din instituții publice sau private, pentru înființarea unor biblioteci de tip comunitar, care să deservească nu o categorie anume de populație, cum de altfel erau la acea vreme, cea de la Academia de Drept sau Seminariile teologice, unde cititorii erau, în principal elevii și studenții, ci adresate tuturor categoriilor sociale.

Astfel, se înființează la 1873 Biblioteca Senatului Școlar al Oradiei; Biblioteca școlară comunală, la 1882, Biblioteca populară din cartierul Subcetate la 1897 și care avea peste 50 de cititori. Această bibliotecă s-a înființat din inițiativa Societății „Szigligeti" pentru populația din cartier. În 1903, numărându-se tot printre preocupările acestei societăți, ia ființă Bibliotecă populară din cartierul Orașul Nou și număra 700 de cărți. După numai un an, fondul de carte se triplează și ajunge pe la 2589 de volume.

O altă bibliotecă de cartier este Biblioteca populară de la Școala primară din cartierul român Olosig, înființată la 1905 cu aproximativ 400 de volume. Aceste biblioteci de cartier funcționau cu taxă de înscriere.[150]

Totuși, cea mai importantă bibliotecă este desigur Biblioteca publică a orașului Oradea, care merită o prezentare mult mai amănunțită, având în vedere importanța și rolul său cultural în viața socială a orașului.

Viața socială orădeană se dezvoltă după 1900, când, datorită creșterilor economice, orașul capătă o „configurație urbanistică".

---

[150] *GHID documentar al bibliotecilor din România*, București, 1970, 112 p.

Astfel, se simte nevoia înființării unei biblioteci publice. Printre inițiatori se număra Societatea culturală „Szigligeti" împreună cu Primăria. Pentru formarea sa se cumulează o parte din colecțiile bibliotecilor din cartiere și donații private și publice, astfel că se deschide prima *bibliotecă publică* din oraș la 23 septembrie 1911.

Fondul de documente al noii biblioteci era așezat în patru săli închiriate de către Primărie, într-un spațiu lângă noua clădire a teatrului.

Urmează un timp în care biblioteca nu funcționează, ci se reorganizează, primește donații și are loc fuziunea cu Biblioteca Învățătorilor de la Școala Comunală. Se mută apoi, în 1912 în clădirea din Strada Republicii (actual), unde are loc și deschiderea festivă. Biblioteca avea un regulament de funcționare și exista o comisie de coordonare formată din 22 de membri. Președinte era primarul Rimler Károly, biblioteca având un director supraveghetor și un singur salariat. Tot în 1912, spațiul de depozitare crește la șase săli, din care două săli de lectură pentru tineret; două depozite, o sală pentru seriale și o sală de lectură pentru adulți, o sală de împrumut și pentru cataloage. Astfel, apare al doilea post salariat, de custode.

Colecțiile de început, aproximativ 11.384 – cresc prin cumpărare, donații, ridicându-se în 1925 la 13.743, iar în 1916, la 15.831 volume.

Folosirea sălilor de lectură era gratuită, abonamentul anual pentru serviciul de împrumut era de 6 coroane, iar amenda pentru cititorii restanțieri era de 20 de coroane.

În perioada 1912-1920, numărul cititorilor cunoaște o fluctuație, o creștere la început și apoi o descreștere clară, și anume: în 1912 – erau înscriși 11.465 cititori, 1914 – 26.186 cititori, 1916 – 11.617 cititori, 1920 – 7620 cititori. În cazul cărților studiate la sala de lectură se resimte același lucru: 1912 – 11.824 volume, 1914 – 29.070, 1916 – 12.199, 1920 – 7880. Numărul cărților împrumutate la domiciliu crește în această perioadă de la 1.987 la peste 21.049.

În 1921, se adoptă, în ședința Consiliului municipal, Hotărârea 5381, care prevedea o echilibrare a conținutului colecțiilor bibliotecii, avînd în vedere că nu exista nici măcar o singură carte în limba română. În acest sens, se schițează formarea unui fond de carte în limba română care să fie pusă la

dispoziția locuitorilor orașului. Pe lângă fondurile alocate, se face un Apel pentru a se face donații; erau așteptați printre donatori: instituțiile și persoanele fizice.[151]

Comisia de coordonare a bibliotecii se completează cu reprezentanți români (28 de membri). Președinte este numit primarul orașului, Coriolan Bucica.[152]

Se are în vedere un spațiu mai mare, iar politica de dezvoltare a colecțiilor capătă o altă formă. În același an, biblioteca se mută în opt săli din clădirea Primăriei. Biblioteca va rămâne în acest spațiu până în anul 1940.

O personalitate de cultură europeană, dr. Virgil Pop, ocupă postul de director până la 1930. Acesta începe o înnoire a fondului de carte printr-o asiduă atragere de donații; se va forma atât un fond de carte românească, dar totodată continuă și achiziția de carte în limba maghiară. Primul pas în acest sens o face chiar el donând bibliotecii peste 600 de cărți din biblioteca personală. Urmează apoi alții care au răspuns apelului; numeroase persoane și instituții din toată țara, ministere din București, librării, Academia Română trimite 260 de cărți, Casa Școalelor trimite 900 de cărți, Liga culturală donează 100, Librăria Cartea Românească donează 329, Ministerul Agriculturii – 374.

Colecțiile se echilibrează astfel foarte repede, având în vedere limba maternă a populației țintă. În 1922 se redactează și editează catalogul bibliotecii în două volume. În paralel cu fondul de carte, s-a format și o colecție de periodice, prin 38 de abonamente la ziare și reviste din România.

Începând cu anul 1923 se deschide și secția de carte românească, dar apar, în același timp, chestiuni de separatism, din punct de vedere cultural, care din păcate vor avea repercusiuni și vor influența negativ activitatea bibliotecii.

Un exemplu covârșitor este cel al Societății „Szigligeti” care retrage din fondul bibliotecii peste 1700 de volume, cu care contribuise cu câțiva ani în urmă, de asemenea, „Reuniunea medicilor, farmaciștilor și naturaliștilor”

[151] Gh. Buluță, *op. cit.*, p. 121-124

[152] După război se instituie administrația românească în oraș.

din județul Bihor, de limba maghiară ia înapoi cele 1300 volume donate înainte de 1918, la întemeierea bibliotecii. În acest context, iau ființă în oraș, două biblioteci maghiare, care aveau taxe mult mai mici decât biblioteca publică a orașului.

De asemenea, Centrul romano-catolic, Societatea „Szigligeti”, Despărțământul orădean al Astrei, Reuniunea „Cele Trei Crișuri” înființează biblioteci care fac concurență bibliotecii publice din oraș. În perioada 1920-1950 crește numărul volumelor achiziționate atât în limba română, predominant, de altfel, dar continuă să crească și numărul cărților în limba maghiară.

După Dictatul de la Viena, din 30 august 1940, s-a început „curățarea” colecțiilor, s-au selectat și eliminat cărțile în limba română. A fost astfel eliminată colecția de presă românească, din păcate în întregime.

S-a trecut la o achiziție de carte maghiară, astfel încât la 1948, cartea românească era net inferioară ca număr cărții maghiare, niciun sfert din totalul fondului existent.

Urmează momente grele pentru biblioteca publică a orașului, aceasta fiind „devalizată”, mutată de câteva ori și va rămâne închisă până la sfârșitul anului 1951.

CAPITOLUL IV.

Societăți culturale bihorene (1848-1918) și rolul lor în promovarea cărții și a lecturii publice

Anii de dinaintea Revoluției de la 1848 au cunoscut încercări asidue în ceea ce privește înființarea de societăți culturale în Bihor. Se făceau eforturi imense pentru a înființa astfel de asociațiuni, având în vedere, posibilitățile oferite de acestea, de realizare a unui contact direct cu publicul, și de culturalizare a acestuia, prin intermediul bibliotecilor[1], prin intermediul cărților publicate sub egida și sub îndrumarea membrilor societăților, și nu în ultimul rând, prin toate celelalte activități progresiste întreprinse de membrii societăților respective.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Transilvania fenomenul asociaționist capătă amploare. Apar acum societăți culturale la toate nivelurile și în toate mediile sociale.

Activitatea lor în slujba idealului național includeau mijloace de răspândire a culturii, dintre cele mai diverse, printre care și biblioteca.

Cunoscând importante grupări de intelectuali, românii din orașele bihorene, Beiuș și Oradea, au militat pentru constituirea cât mai multor societăți de acest gen.

Această preocupare activă de a constitui societăți sau reuniuni culturale s-a numărat mereu activitățile intelectualilor bihoreni.

---

1 Înființate de aceste societăți.

În perioada 1850-1920, viața socială și spirituală a județului Bihor cunoaște o varietate deosebită, lucru dovedit de numărul mare de reuniuni, societăți și asociații înființate și grupate după diferite criterii.

Erau urmărite să nu-și depășească atribuțiile prevăzute în statute, chiar dacă aparent nu se sesiza acest lucru, și nu se întrezărea nicio restricție. În cazul în care se considera că activitățile desfășurate de ele lezau interesele statului, ele urmau să fie desființate sub orice formă. Unele societăți au supraviețuit o vreme mai îndelungată datorită faptului că au corespuns preocupărilor și interesului pe care le aveau membrii lor, și doar pentru că au fost capabile să evolueze o dată cu timpul. Scopul tuturor asociațiilor era: să educe, în primul rând, iar în al doilea rând, să ajute sau să distreze.[2]

În 1873 se înființează în Buda o societate a nobililor, „Nemes Kompania", care impunea purtarea costumului popular maghiar, tuturor membrilor săi, de asemenea cultivarea și vorbirea exclusivă a limbii maghiare.

Tot în acest an se înființează la Oradea Casina maghiară, care însă primea în mijlocul ei și tineretul școlar. Avea aceleași scopuri și funcționau cu aceleași condiții impuse membrilor.

Urmărind aceste acțiuni, nici românii nu s-au lăsat mai prejos și au început să ia măsuri în acest sens. Astfel, în 1844 ia ființă o societate de lectură a tineretului român de la Academia de Drept din Oradea și tot în același an se organizează o societate de lectură la Seminarul român unit, pentru elevii care urmau la liceul Premontreilor. Tinerii de la cele două școli țineau ședințe comune, au un cor și o orchestră.

Așa cum și în alte părți tineretul român se organizează sub o formă sau alta (Blaj, 1832; Viena, 1834; Arad 1857-1858, Societate de lectură care scoate almanahul „Muguri", iar studenții teologi arădeni editează revista „Curcubeul" (1861), urmată de „Floricele" (1863);Cluj, mijlocul secolului al XIX-lea).

Revoluția de la 1848 spulberă tot ce se realizase până atunci, iar seminarul din Oradea va fi ocupat de ostașii revoluției.

---

2 *Istoria orașului Oradea*, Oradea, Editura Cogito, 1995, p. 274.

Societatea de lectură a găsit un puternic răsunet în sufletul tuturor intelectualilor noștri din aceste părți și un imens sprijin material binevenit. Aceștia au dat bani, cărți prețioase, păstrate cu grijă în familie sau periodice.

După anul 1870, activitatea societății continuă până în 1875, dar ea nu mai are intensitatea și ritmul trecutului.

Dintre asociațiile și societățile bihorene cele mai renumite amintim: ***Societatea de lectură*** din Oradea, ***Societatea „Samuil Vulcan"*** din Beiuș, ***Casina Română*** din Beiuș, ***Societatea pentru înființarea unei școli secundare românești de fete*** din Oradea, ***Reuniunea de cântări „Hilaria"*** din Oradea, ***Reuniunile învățătorilor români***, ***Reuniunea culturală „Cele Trei Crișuri"***, ***Despărțămintele Astrei*** (Asociațiunea Transilvană pentru Literatura română și Cultura poporului Român) de la Beiuș, Oradea, Ceica, Marghita, Tinca, ș.a., Cercul civic, Cercul popular din Oradea – Velența și Oradea – Subcetate, ***Societatea de arheologie și istorie a comitatului Bihor***, ***Uniunea pentru educarea poporului din comitatul Bihor***, ***Asociația prietenilor muzicii din Oradea***, ***Societatea „Szigligeti"***, ***Holnap*** (Mâine)[3], ș.a..

Evident că, pe lângă acestea, cu siguranță, au mai funcționat și altele, dar care nu au făcut față timpurilor vitrege și nu au știut să-și mascheze, într-un fel sau altul, adevăratele intenții.

După 1918, în perioada interbelică, viața culturală a Bihorului a intrat într-o epocă de mari împliniri. Consolidarea acesteia s-a realizat în aceste părți de țară prin organizarea, așa cum am văzut, de asociații culturale, societăți, reuniuni, prin tipărirea de publicații și reviste, de cărți și ziare, etc.

IV.1. Societatea de lectură din Oradea (1852-1875)

Anul 1843 reprezintă momentul în care tinerii care învățau în școlile din Oradea, încearcă să înființeze o „societate de lectură". De-abia în 1852, ia ființă societatea – sub conducerea lui Alexandru Roman – viitor membru fondator al Academiei Române. Printre conducătorii Societății orădene se numără și profesorii de limbă și literatură română de la gimnaziul

---

[3] Societate literară de elită la Oradea.

premonstratens D. Pășcuțiu, D. Sfura și Iustin Popfiu, iar membri au fost studenți români de la Academia de Drept – elevii de la Preparandie și gimnaziul mai sus-amintit.

Dionisie Pășcuțiu este cel care a condus societatea între anii 1853-1858. La 1864 – la conducerea ei a venit – Iustin Popfiu, profesor de limba română. Iustin Popfiu fiind un spirit combativ și plin de energie, autor al câtorva lucrări de istorie literară, își dă toată silința în a-i restitui societății adevărata menire – aceea de a-i aduna pe toți elevii din oraș în jurul societății.

Activitatea societății între anii 1864-1871 se constituie într-o stare de fapt – în vederea stabilirii rolului jucat de societățile cu profil asemănător din monarhia austro-ungară în lupta pentru emanciparea spirituală a populației românești.[4]

Între 1872-1873, Iuliu Papfalvai – preia conducerea. Din 1874 – Fr. V. Olteanu - fost redactor la ziarul „Patria" – conduce societatea. Acesta din urmă însă încalcă în nenumărate rânduri prevederile statutelor și principiile democratice instaurate în viața societății.

Așadar, Societatea, sprijinită în permanență, atât materiale, cât și moral, de către intelectualitatea românească – Iosif-Pop Sălăgianu, Ioan Pop – publică 3 volume, și anume: *Versuinți Romani adecă culesiune versuaria din Foile Naciunale de la 1838 (Oradea, 1854), Diorile Bihorului. Almanac naciunal de la Soțietatea de Leptură a Junimei Romane studinte la Școlile orădene (Oradea, 1854), Fenice. Almanacu junimei romane studioase la Academia de Drepturi și archigimansiul din Oradea Mare (Oradea, 1867).*

Versuinți Romani adecă culesiune versuaria din Foile Naciunale de la 1838 (Oradea, 1854) – acest volum a fost editat mai ales în folosul elevilor români de la gimnaziu. Conține o antologie a poeziei românești apărute între anii 1838-1854.

Diorile Bihorului. Almanac naciunal de la Soțietatea de Leptură a Junimei Romane studinte la Școlile orădene (Oradea, 1854) – este prima lucrare ce includea versuri și creații în proză semnate de membrii și colaboratorii

[4] Viorel Faur, *Contribuții la istoricul bibliotecilor românești din Crișana (1830-1940),* Oradea, Fundația Cele Trei Crișuri, 1995, p. 78-80

Societății de lectură din Oradea. Putem spune că lucrarea secundă are o valoare mai mult documentară decât una estetică. În 1855 s-au făcut câteva demersuri pentru a se edita un al doilea volum literar al societății - dar încercările membrilor și-au văzut rezultatul doar peste mai bine de un deceniu.

Fenice. Almanacu junimei romane studioase la Academia de Drepturi și archigimansiul din Oradea Mare (Oradea, 1867)

Anunțarea apariției almanahului – s-a făcut în paginile revistei „Familia" – din 25 decembrie 1866. Editarea lui se realizează de-abia în anul 1867. Conținutul său se compune din un studiu despre istoria societății și trei nuvele. Proza din Fenice – reprezintă un adevărat progres față de cea din Diorile Bihorului.

Printre alte inițiative ale societății: scoaterea unor foi manuscrise, înființarea unui cabinet literar, care nu s-a putut realiza datorită lipsei unor posibilități materiale.

Una dintre activitățile de bază ale societății era constituirea unei biblioteci publice, accesibilă atât membrilor societății, cât și intelectualilor și tuturor locuitorilor din Oradea, doritori a-și îmbogăți și cultiva cunoștințele.

Așa cum spuneam, se dorea ca fondul de documente să fie accesibil pentru cei interesați să lectureze, nu doar la sediu, ci și la domiciliu, ceea ce însemna o circulație eficientă a fondului pe care biblioteca îl avea și care a fost în permanență completat. Biblioteca Societății de lectură din Oradea a fost prima bibliotecă publică românească din Oradea și una dintre cele mai vechi din Imperiul Habsburgic.[5]

Societatea orădeană, prin activitățile pe care le-a întreprins, și-a demonstrat capacitatea de a crea diverse mijloace de culturalizare, fiind sprijinită și de populația românească.

Încă de la început, în atenția membrilor a intrat presa. Astfel, procurarea acestora se făcea prin obținerea unor donații și prin prenumerare. Printre cei care au donat exemplare izolate din periodicele românești sau

5 Viorel Faur, *Contribuții la istoricul presei românești din Crișana*, în Crisia, 1986, p. 313.

colecții pe ani întregi se numără Ioan Alexi, Petru Pășcuțiu, Alexandru Roman, Iosif Vulcan și redactorii unora dintre acestea.

În bibliotecă s-au aflat 17 titluri de periodice românești, pe unul sau mai mulți ani[6] și anume: „Foaia pentru minte, inimă și literatură" (1838), „Gazeta Transilvaniei" (pe 1852-1853 și, probabil pe alți ani), „Telegraful Român" (1853), „Concordia" (1861-1867), „Familia" (1865-1867), „Umoristul" (1865-1866), „Foaia Societății Literare din Bucovina" (1864-1874), „Albina" (1867 și 1874), „Gura satului" (1867-1874), „Aurora Română" (1864), „Federațiunea", „Transilvania", „Orientul latin" și „Economul" (toate pe anul 1867), „Trompeta Carpaților" (1874). Pe lângă acestea, fără îndoială că se găseau și altele, mai ales că unele dintre ele erau primite gratuit la redacție, și se prezentau în colecții aproape complete.

Pentru o dezvoltare a fondului de documente, societatea aloca anual 60-70 de florini pentru achiziționarea de cărți. Multe dintre acestea însă, au fost și donate bibliotecii societății de către membrii și chiar de către sprijinitorii ei.[7]

Colecția de documente a bibliotecii număra după două decenii aproximativ 900 volume. Se pare că în momentul desființării societății, biblioteca acesteia cuprindea în jur de o mie de cărți, manuscrise și periodice, din care nu a mai rămas nici un exemplar cu însemne ale asociației din cauza intervenției organelor polițienești. Dispersarea cărților și manuscriselor, fără a se realiza în prealabil vreun document de evidență, a pus o piedică în calea cunoașterii exacte și complete a fondului bibliotecii societății orădene.

Totuși, realizarea importantă a societății o reprezintă biblioteca, ce se aliniază acelor mijloace care au contribuit la afirmarea culturală și spirituală a elevilor care studiau în școlile vremii, la o mai bună învățare a limbii materne; a asigurat contactul cu publicul cititor din oraș și împrejurimi, care nu numai că a avut un aport însemnat la constituirea și sporirea ei, dar a și putut apela la serviciile acesteia, împrumutând cărți la domiciliu. Biblioteca a fost un instrument deosebit de eficient de culturalizare utilizat de

---

[6] *Ibidem*, p.39.

[7] Donația era considerată o formă de completare a colecțiilor eficientă si sigură.

societatea orădeană. Aceasta, prin activitățile sale, a reprezentat interesele generale ale populației românești, răspunzând unor cerințe culturale, sociale și politice comune tuturor categoriilor sociale.

Prin biblioteca sa, societatea a avut o apreciabilă audiență publică, lucru ce o așază între asociațiile românești care au contribuit în mod efectiv la pregătirea tineretului, educarea acestuia în vederea realizării unor însemnate progrese culturale.

IV.2. Societatea „Samuil Vulcan" din Beiuș (1862-1918)

La fel ca intelectualii orădeni, cei din Beiuș, oraș de pe Crișul Negru și cu învățământul gimnazial din 1828, s-au gândit să întemeieze o societate culturală pentru toți locuitorii urbei, dar și pentru cei din împrejurimi.

Dat fiind faptul că autoritățile nu au fost încântate de idee și de aici și rezistența tacită a acestora, cei care au avut inițiativa, au optat pentru înființarea unei societăți a elevilor, cu statute care să-i asigure independență funcțională și urma să se afle sub conducerea celor mai capabili profesori.

În 1861 sunt înaintate autorităților statutele societății spre aprobare, conform legilor vremii. Însă, de abia în mai 1862, Teodor Chioreanul (Kövary) a reușit să obțină aprobarea, după a doua solicitare.

Comitetul de conducere al societății era compus din notarul ședințelor, notarul corespondențelor, secretarul, bibliotecarul, vicebibliotecarul, casierul, controlorul, toți aceștia fiind aleși prin vot secret, exclusiv din membrii ai societății.

Societatea primea în rândurile ei elevi din clasele V-VIII ale gimnaziului, pentru a câștiga o experiență mai bogată, iar programul societății trebuia realizat pe conținutul lecțiilor învățate în școală, care erau astfel completate. Se subînțelege faptul că nu tocmai așa au stat lucrurile, deoarece preocupările lor au depășit de nenumărate ori stadiul cerințelor școlare.

Mulți dintre cei care au făcut parte din comitetele societăților culturale ale tineretului român studios au devenit mai târziu membri activi

ai societății Astra și ai „Societății pentru crearea unui fond de teatru român în Ardeal”.

Societatea „Samuil Vulcan” a informat continuu publicul despre principalele sale manifestări, atât prin rapoartele anuale publicate în programele editate de gimnaziul beiușean, îndeosebi după 1875, cât și prin intermediul periodicelor românești din monarhia austro-ungară „Familia”, „Concordia”, „Albina”, „Federațiunea”, „Observatorul”, „Gazeta Transilvaniei”.

Printre alte forme de activitate se numără și spectacolele teatrale și muzicale. De asemenea, membrii societății și-au concentrat eforturile și în direcția întemeierii unei biblioteci. În funcția de bibliotecar s-au perindat între anii 1865-1915, 50 de elevi. Biblioteca a luat ființă datorită donațiilor de cărți și periodice în primul rând, de către intelectuali din Beiuș și alte localități, dar și a membrilor societății. Din fondurile realizate de societate s-au achiziționat câteva cărți și s-au făcut abonamente la publicațiile care nu i se trimiteau gratuit societății.

Constituirea unei biblioteci proprii exista printre ocupațiile societății literare, încă de la înființarea ei. Aceasta s-a datorat, mai ales, donațiilor primite de la intelectualii din Beiuș ca și din partea membrilor societății. Un mod ingenios de a obține sumele necesare procurării de cărți și periodice era realizarea manifestărilor publice[8] ale societății. Adunându-se astfel sume reprezentative, se puteau achiziționa atât carte, cât și periodice, să se realizeze anumite evenimente, să fie plătite persoanele care se ocupau de bibliotecă etc.

Făcând o incursiune în etapele acestei biblioteci putem afirma că biblioteca lui Samuil Vulcan, căci ea a stat la bazele bibliotecii societății, s-a constituit și îmbogățit de-a lungul întregii sale vieți, având ca început cărțile procurate pe când era student la Viena, fiind tot timpul deschis iubitorilor de carte, de lectură.

Din păcate, nu s-s păstrat o evidență a întregii colecții, având în vedere faptul că, potrivit legislației în vigoare, se făcea un inventar a

[8] Serate literar-artistice, reprezentații teatrale.

bunurilor. Există două cataloage[9] unul din jurul anului 1830 și al doilea din 1862 care nu sunt nici complete, nici exacte. Cel din 1830[10] a fost redactat de canceliști, cu multe greșeli însă. Totuși, acesta ar cuprinde aproximativ 1574 de volume, carte manuscrisă și tipărită.

Catalogul din 1862 intitulat: „*Cathalogus Librorum in Bibliotheca Excelentissimi ac Reverendissimi Domini Episcopi Samuelis Vulcan reperibilium, praeterea adhuc pie in Domino defunctorum Episcoporum Illustrissimorum Dominorum Ignatii Darabant et Moysis Dragossy, quorum magna pars fuit nec numerista nec introducta in cathalogum, confectus anno 1862 per parochos Magno-Varadinenses Georgium Szekely et Michaelem Veghso*”.[11] Catalogul cuprinde biblioteca moștenită de la Samuil Vulcan și de la predecesorii săi, Moise Dragoș, Ignatie Darabant.

În ceea ce privește sursele de procurare a cărților, pentru cele românești era cunoscutul sistem al prenumerărilor sau al procurării directe de la autor sau de la tipografie. Pentru cărțile în limbi străine erau diverși „bibliopoli” (librari), dintre care cei mai des amintiți sunt Landerer de la Pesta și profesorul Falaczky din Oradea.

În ceea ce privește circulația cărții din biblioteca lui Samuil Vulcan, s-au păstrat două categorii de acte, *reversale* semnate de cei care au împrumutat cărți și tabele întocmite de Samuil Vulcan sau de canceliști cu restanțierii. Unde numele sau titlurile erau tăiate însemna că s-au restituit cărțile. Altele au rămas fără nicio mențiune, astfel că după ce Vulcan moare, foarte mulți cititori au primit adrese prin care li se solicita restituirea cărților.

Printre cei care rămăseseră restanți și care se numărau printre cititorii cărților lui Vulcan erau tineri, ucenici, soldați, studenți la cele două facultăți ale academiei orădene (filosofie și drept); învățători, cantori, sfeți, profesori din localitățile Oradea, Mocear, Sfârnaș, Vășad, Vintere, Borod, Tarcea, Nojorid etc. Și meseriașii se numără printre cei care au lecturat multe cărți

---

[9] Virgil Maxim, *Biblioteca lui Samuil Vulcan și cititorii săi*, în „Biblioteca și școala”, Oradea, Biblioteca Județeană Bihor, 1976, p. 205-228.

[10] Viorel Faur, *Cărțile românești din biblioteca iluministului orădean Samuil Vulcan*, în „Revista Bibliotecilor”, București, anul XXV, nr. 6, iunie, 1972, p. 350-353.

[11] Catalogul se păstrează la AEOEGC.

din biblioteca marelui erudit. Dintre aceia care au studiat și lecturat colecția de cărți îi amintim și pe preoții de la țară și din Oradea și tinerii care își făceau studiile la Seminarul Latin din Oradea.

Astfel, cartea din biblioteca lui Vulcan este citită în peste 50 de localități: Abrămuț, Bedeu, Borozel, Beiuș, Derna, Vadu Crișului, Oradea, Nojorid etc.

S-au împrumutat cărți atât cele în limba germană, latină, maghiară, slavă, precum și tot ceea ce exista în limba română.

Dintre minorități, germani și maghiari, care au primit cărți din bibliotecă în perioada 1807-1838 se află meseriași, profesori, medici, ofițeri, stăpâni de pământ etc.

Chiar dacă nu a fost o biblioteca publică, biblioteca lui Samuil Vulcan a fost deschisă tuturor celor care doreau să lectureze, să studieze. Observăm că, cartea românească era căutată și citită și că cititorii sunt din toate categoriile sociale indiferent de naționalitate sau de confesiune. Acest lucru este remarcabil, având în vedere că aceștia provin din toate categoriile sociale și pentru că înalții funcționari ai comitatului trebuiau să cunoască limba majorității populației se adresau tot timpul pentru gramatici românești tot lui Vulcan. După moartea sa, biblioteca a fost donată Liceului din Beiuș, care azi îi poartă numele, fiind folosită de membrii societății literare înființate în orașul de pe Crișul Negru.

Putem afirma că secolul al XIX-lea, în special a doua jumătate a acestuia, a marcat un salt impresionant în ceea ce privește întemeierea de biblioteci. Ele au fost considerate instrumente de culturalizare, folosite de societățile culturale, care le-au dat naștere, ca și așezăminte școlare urbane și rurale, fără să omitem însă și utilitatea lor didactică.

Au fost donate societății colecțiile anuale din următoarele ziare și reviste: „Trompeta Carpaților", „Românul", „Albina", „Concordia", „Foaia Societății din Bucovina", „Familia", „Gura satului", „Sionul românesc" și „Natura".

Societatea a cumpărat cărți românești, maghiare și germane. Ca și alți membri, președintele societății și directorul gimnaziului, Teodor Kovary donează bibliotecii numeroase cărți. Pe lângă strădaniile profesorilor școlii,

biblioteca, prin fondul său mare, a contribuit neîncetat la formarea conștiinței naționale a tineretului școlar.

Biblioteca societății a dat posibilitatea utilizatorilor săi de a lectura un număr mare de periodice și cărți, lucru care pentru acel timp, era o situație deosebită și de care au putut beneficia atât membrii societății de lectură cât și cadrele didactice ale școlii. Biblioteca a dispus de un fond de publicații care i-a conferit o valoare documentară și instructiv-educativă de necontestat, însă se constată, la un moment dat, o restrângere a numărului de reviste și periodice primit de societate, situație datorată interdicțiilor autorităților școlare care nu doreau ca tineretul să fie influențat de publicistica militantă.

Sala de lectură devine spațiul în care vehiculează idei, se dezbat evenimentele politice, articolul de presă și cartea contribuind la consolidarea solidarităților locale și naționale.

Chiar și în această latură a vieții culturale beiușene se simt consecințele politicii de deznaționalizare. Numărul publicațiilor scade simțitor, posibilitățile de informare asupra actualităților politice și culturale, a tineretului școlar reducându-se extrem de mult.

Biblioteca în următorii ani își completează colecțiile de periodice cu alte donații: „Federațiunea”, „Albina”, „Concordia”, „Familia”, „Gazeta Transilvaniei”, „Transilvania”, „Magazin istoric pentru Dacia”, „Amvonul”, „Umoristul”, „Convorbiri Literare”, „Ateneul Român”, etc.

Biblioteca s-a constituit și a crescut din aceste generoase donații al căror număr crește de-a lungul anilor. Fondurile bibliotecii au fost folosite pentru achiziționarea de lucrări de mare importanță, s-au făcut abonamente la periodicele care nu le parveneau gratuit și nu în ultimul rând din aceste fonduri se plătea pentru legarea cărților și a colecțiilor de periodice ale bibliotecii.

Astfel, la sfârșit de secol XIX, început de secol XX, o valoroasă bibliotecă capătă contur, fiind formată din peste 1000 de cărți și peste zeci de periodice. Putem afirma că prea puține erau bibliotecile unor societăți ale vremii care au dispus de un fond de documente atât de valoros, precum o făcea biblioteca societății Samuil Vulcan, care oferea posibilitatea de a lectura

un număr foarte mare de periodice, de carte, și de care au beneficiat atât membrii societății literare din Beiuș, precum și elevii și profesorii școlii.[12]

IV.3. Casina română din Beiuș (1871-1918)

La sfârșit de secol XIX – început de secol XX, casinele române (notă) au devenit factori dinamici ai vieții sociale și culturale. La începutul secolului al XIX-lea, Beiușul a devenit centru al culturii noastre, afirmându-se mai ales pe planul luptei politice și de emancipare spirituală.

Casina a fost concepută să asigure un suport în desfășurarea activității mercantile, motiv pentru care în bibliotecă, întotdeauna au avut o pondere mai mare periodicele față de fondul de carte.

Printre factorii culturali activi care au luat naștere, se numără: „Societatea Samuil Vulcan (1862), Casina română din Beiuș (1871), Despărțământul din Beiuș al Astrei (1898), și Reuniunea de cântări „Lyra" (1905). Acestea au desfășurat activități diverse, contribuind astfel la consolidarea unității culturale românești. Membrii Casinei au făcut eforturi extraordinare pentru a asigura condiții mai bune pentru desfășurarea activităților de emancipare culturală a populației românești.

Casina a colaborat cu celelalte societăți din oraș reușind să concentreze în jurul ei toate categoriile sociale, care și-au arătat în scurt timp interesul, prin participări la formele ei de activitate.

Constituirea de biblioteci a intrat și în sfera de interes a Casinei, lucru ce denotă dorința membrilor de a oferi multiple posibilități de culturalizare a unei populații izolate, pentru ridicarea căreia, statul dualist n-a făcut nimic. Dimpotrivă, s-au luat măsuri drastice în cea ce privește supravegherea, intervenindu-se astfel doar în sens distructiv.

În ceea ce privește creșterea și dezvoltarea colecțiilor bibliotecii, procurarea periodicelor s-a făcut, în mod frecvent, din fondurile proprii. În acest sens, o importantă sumă a fost destinată, în fiecare an, pentru abonarea

[12] Viorel Faur, *Istoricul bibliotecii societății literare Samuil Vulcan din Beiuș, 1862-1918*, în CRISIA, p. 157-171.

ziarelor și revistelor de dincoace de Carpați, precum și din România. Membrii Casinei puteau împrumuta pentru lectură numai o singură carte, cărțile urmând a fi împrumutate cititorilor exclusiv de către bibliotecar.

Între 1871-1918, în bibliotecă s-au aflat 70 de periodice.[13] Erau abonate publicațiile din Transilvania, Banat, Crișana, Bucovina și România. Lectura presei era asigurată, bineînțeles și altor cetățeni ai orașului și satelor din împrejurimi.

Asigurarea lecturii publicațiilor în sediul Casine – care dispunea de condiții optime în acest sens, oferea o informare promptă a românilor din sudul Bihorului în legătură cu evenimentele culturale și politice naționale.

Revistele de cultură, existente în bibliotecă, aveau un profil destul de variat: enciclopedic, cultural – literar, medical etc. Este de subliniat faptul că nu a existat o îngustare a interesului cititorilor și nici un act de exclusivism față de presa de limbă maghiară sau germană, care a fost prezentă în bibliotecă alături de cea românească. Nu putem spune însă că același interes viu l-au arătat membrii Casinei și față de cărți. Pe lîngă cele 70 de periodice s-au strâns însă și 200 de cărți, biblioteca reprezentând o formă de informare și educare a locuitorilor din sudul Bihorului. Scopul bibliotecii era „Dezvoltarea intelectuală prin cetire și conversare modestă, dezvoltarea și susținerea conțelegerei frățești".

Pentru folosirea bibliotecii s-au fixat câteva reguli. Astfel, numai bibliotecarul Casinei era autorizat să împrumute cărți și să primească cărțile ținând o evidență clară în acest sens. Putea fi împrumutată o singură carte pe un termen prestabilit, depășirea lui fiind penalizată cu o taxă de 5 creițari pe zi. În caz de distrugere a cărții era achitat prețul ei integral. S-au luat măsuri de prevenire în ceea ce privește păstrarea fondurilor și recuperarea valorii celor distruse sau pierdute.

Sala de lectură adăpostea colecții din unele publicații românești ale vremii. Acestea reprezentau serviciul de referințe și era interzisă scoaterea lor din bibliotecă.

---

[13] 51 în limba română, 15 limba maghiară și 4 în lb germană.

Casina română din Beiuș, prin activitățile sale a contribuit, fără doar și poate, la organizarea și dinamizarea vieții culturale și spirituale a Beiușului, a românilor din partea de sud a Bihorului. Alături de celelalte asociații culturale, Casina română din Beiuș a militat pentru o emancipare culturală și politică a populației românești din monarhia dualistă.

IV.4. Astra – Despărțămintele din Bihor

Înființarea la Sibiu, în anul 1861, a Astrei a adus cu sine o influență de necontestat și asupra populației din celelalte provincii românești asuprite de monarhia habsburgică.

Astra – creată în scopul de a susține vastul program cultural al Asociațiunii, ea a devenit în timp cea mai importantă bibliotecă, până la 1918, a românilor ardeleni, cu funcții de bibliotecă documentară.

În Bihor au funcționat câteva astfel de despărțăminte dintre care cele mai reprezentative, prin ceea ce au realizat, se numără Despărțământul din Beiuș și cel din Oradea. Cel dintâi Despărțământ înființat, a fost cel din Beiuș, în 1898 și avea în subordine 3 cercuri administrative – Beiuș, Vașcău, Ceica.[14]

În anul 1900 ia ființă cel de-al doilea Despărțământ, cel din Oradea, care, prin activitatea sa, în primii ani ai secolului al XX-lea, a stimulat inițiativele unor intelectuali de a înființa și alte filiale ale Astrei, în cât mai multe localități ale Crișanei.

În anii următori iau naștere alte trei Despărțăminte: la Ceica (1910), Marghita(1910), Tinca (1912). Prin înființarea acestora se dorea a se menține activ contactul cu locuitorii din acele sate.

Printre preocupările societății Astra întâlnim și înființarea de biblioteci. În sudul Bihorului, inițiativa pentru înființarea unei biblioteci, i-a aparținut despărțământului beiușean, care a avut un rol important în culturalizarea zonelor Vașcău, Ceica și Beiuș. Despărțământul a avut o contribuție notabilă în acest gen de activități, iar în ce privește dotarea și

[14] Cuprindeau peste 150 de așezări.

înzestrarea bibliotecilor cu cărți, se achiziționau cele care reprezentau un interes imediat pentru cititori.

Biblioteca Despărțământului din Beiuș deținea un fond de documente nu foarte mare, din punct de vedere al cantității, dar sub raport calitate, era constituit în special din cărți semnate de istorici și literați renumiți, oferindu-le astfel cititorilor lectură de cea mai bună calitate.

Bineînțeles că cei din conducerea Despărțământului beiușean nu s-au oprit aici. Expunându-se tratării dure a funcționarilor statului și depunând eforturi materiale maxime, despărțământul a înființat alte zeci de astfel de biblioteci. Ce urmăreau de fapt prin înființarea acestora? Doreau să asigure accesul la carte, la lectură și implicit la educația prin lectură, a cât mai multor locuitori din județ.

Direcțiile urmărite, în ceea ce privește acest mod de implementare a lecturii: o dezvoltare continuă a fondului de carte; realizarea de broșuri ce urmau să fie împărțite gratuit la săteni; un număr mai mare de biblioteci ambulante.

Primul Război Mondial a adus după sine o stagnare explicabilă a activității despărțământului, datorită faptului că mulți dintre membrii săi au fost mobilizați pe front. În momentul declanșării războiului, biblioteca dispunea de 884 de volume.[15]

Unirea de la 1918 a reprezentat crearea posibilității de integrare în viața culturală românească pentru toate provinciile țării. Astfel, începând cu 1919, viața culturală bihoreană se desfășura într-un climat adecvat, tinzând să se integreze în viața culturală a României întregite. Întrucât Astra a continuat să funcționeze și în perioada interbelică, vom face câteva referiri și la această perioadă.

La fel ca și în cazul altor orașe din nord-vestul Transilvaniei toate eforturile s-au îndreptat spre transformarea urbei de pe Crișul Repede, într-un centru cultural românesc puternic. Oameni de cultură, cadre didactice, intelectuali din alte părți ale României, s-au stabilit la Oradea, unii definitiv, alții pentru o perioadă de timp, mulți dintre ei aducând o contribuție

[15] Din care 601 la Beiuș, 130 la Pocola, și câte 51 la Feniș și Sânmartin.

importantă, alături de personalitățile locale, la dinamizarea vieții culturale a orașului si a întregului județ implicit.

În martie 1923, are loc adunarea de reorganizare a despărțământului din Oradea. Aurel Lazăr a fost ales director al despărțământului, sub conducerea sa, activitatea despărțământului debutând cu „prelegeri poporale" (conferințe) ținute, în special, în mediul rural, pentru țărani, dar și pentru meseriașii și intelectualii din Oradea. Conferințele urmăreau deșteptarea interesului populației față de carte, lectură, istorie etc.

În articolul *Dr. Aurel Lazăr*[16], colonelul Bacaloglu îi aduce un omagiu celui care a fost o personalitate distinctă a Ardealului: „Printre românii ardeleni care au luptat, neobosit, pentru unitatea neamului românesc, face parte, din primele rânduri, Dr. Aurel Lazăr de la Oradea Mare. Personalitate culturală distinsă, evocat cu mare trecere în părțile nordice ale Ardealului, Dr. Aurel Lazăr a fost și un mare patriot ale cărei acțiuni naționale s-au ilustrat mai ales în epoca tulbure de la 1918-1919, în urma căreia Ardealul s-a unit cu Patria Mamă. Dușman hotărât al unei apropieri româno-maghiare, ridicând mai presus idealul neamului său, decât interesul particular, fără să se lase intimidat de presiuni dintr-o parte sau alta, Dr. Aurel Lazăr și-a continuat drumul lui, și-a continuat tot timpul acțiunile lui bune pentru triumful cauzei și poporului românesc.

În 1918, în toiul luptelor naționale, cu toată prigoana factorilor de represiune maghiară, casa lui Aurel Lazăr a stat întotdeauna deschisă colaboratorilor lui la marea operă a Unirii. Aici se adunau personalitățile politice ale Ardealului, aici se luau hotărârile supreme pentru salvarea neamului, aici s-a hotărât în ședința din 12 octombrie 1918 desfacerea locului român de Ungaria, pășind pe calea demnității și suveranității sale, de aici s-a înălțat drapelul național cu mândrie și fără teamă, deși casa sa se afla peste drum de subprefectură, încă maghiară, de aici porneau ideile și faptele care au determinat, cât mai grabnic unirea săvârșită la Alba-Iulia la 1 Decembrie 1918. Pe atunci Dr. Aurel Lazăr era ministru al Ardealului în Consiliul Dirigent și membru în marele Sfat Național al Ardealului.

---

16 George Bacaloglu, *Dr. Aurel Lazăr*, în „Cele Trei Crișuri", An IX, nov-dec, 1928, p. 178.

De o modestie proprie marilor personalități, dr. Aurel Lazăr, n-a mai luat de atunci parte activă la conducerea țării, decât ca deputat, aproape în toate legislațiunile, deși ar putea corespunde cu mare succes oricărei grele misiuni cu care l-ar însărcina țara.

Reuniunea Cele Trei Crișuri aduce prinosul de omagiu lui Aurel Lazăr pentru lupta pe care a dus-o pentru salvarea românismului din Ardeal

În Bihorul înstrăinat, mereu sub influența Contelui Tisza și nefastului Mitropolit Mangra, figuri ca dr. Aurel Lazăr, alături de P.S.S. Episcop Roman Ciorogariu, Andrei Crișan, figuri peste care nu se poate trece și puținii alți frați, rămân pilde pentru generațiile viitoare, prin intransigența dârză ce au dus la menținerea neștirbită a sufletului românesc."

* * *

În perioada interbelică, dintre cele mai reprezentative societăți a fost Reuniunea „Cele Trei Crișuri", fiind înființată în 1919 și compusă din trei secțiuni: *„Salonul permanent de artă Crișul Alb", „Secțiunea de propagandă Crișul Negru"* și *„Secțiunea caselor naționale Crișul Negru".* Societatea s-a remarcat rapid în diverse domenii ale perioadei interbelice din partea de vest a țării. Multiplele inițiative întreprinse de societate, pot fi considerate drept forme moderne de progres și culturalizare corespunzătoare perioadei interbelice. Întemeierea de biblioteci a intrat în sfera de interes a societății încă de la începuturile ei. Astfel, în 1920, în Oradea, funcționa o importantă bibliotecă publică, rezultat al eforturilor membrilor Reuniunii „Cele Trei Crișuri". S-au făcut demersuri pentru a fi obținute gratuit cărți din partea cât mai multor autori, instituții sau a unor intelectuali, aceasta fiind principala modalitate de creștere a numărului de volume existente. După doi ani de muncă asiduă, fondul de documente număra peste 2500 de volume. În câțiva ani ajunge să numere peste 4000 de volume, fapt ce putea fi considerat un considerabil progres.

Principala preocupare a conducerii reuniunii și a membrilor colectivului redacțional al revistei „Cele Trei Crișuri" a fost procurarea de cărți și periodice pentru bibliotecă. Astfel, foarte mulți cetățeni au fost convinși să facă donații, acestea fiind mijloace eficiente de dezvoltare a

colecției bibliotecii. Pe lângă aceste donații erau efectuate și achiziții de cărți, astfel biblioteca publică a reuniunii orădene se îmbogățea cu noi cărți de cultură generală, literatură, istorie, sociologie etc. În cadrul bibliotecii existau trei secții ce cuprindeau cărți în limba română, franceză și italiană. Biblioteca punea la dispoziția cititorilor reviste și ziare românești și străine.

În primii ani de existență, biblioteca cunoaște o evoluție notabilă a fondului ei de carte și periodice, fiind vizitată și cercetată de un număr mare de utilizatori. În ceea ce privește biblioteca, strădaniile societății au fost orientate în trei direcții bine definite: realizarea unei propagande active în ceea ce privește scopul vizat; creșterea fondului de publicații al bibliotecii; asigurarea unui public cititor și crearea de condiții optime pentru funcționarea bibliotecii. Într-un final, toate aceste obiective au fost atinse atât datorită eforturilor depuse de membrii reuniunii, dar și datorită sprijinului necondiționat pe care i l-au dat numeroase persoane și edituri.

Reuniunea orădeană s-a preocupat de înființarea de biblioteci „populare" în așezările din vestul României. Atenția celor din conducerea reuniunii s-a îndreptat și spre locuitorii din așezările rurale, urmărindu-se, în acest sens, o concentrare a strădaniilor de emancipare a sătenilor, de luminare a lor. Astfel, s-au pus bazele unor „case de cetire", în satele unde au fost chemați membrii reuniunii. Acest gen de „case de cetire" au fost înființate în câteva localități din județ, cum ar fi: Tășad, Tulca etc., urmărindu-se apoi întemeierea de „biblioteci poporale" în satele bihorene.

Pe aproape întreaga regiune a graniței de vest, din Banat până în Maramureș, reuniunea a reușit să întemeieze un număr de peste 160 de biblioteci populare. Reuniunea „Cele Trei Crișuri" urmează cu deplin succes propaganda culturală la sate pe regiunea graniței. Anunță că s-au inaugurat în județul Satu-Mare alte două biblioteci sătești în comunele Boghiș și Doba, împreună cu membri ai „Legiunei române". În total Reuniunea numără 102 biblioteci sătești bine organizate pe județele de graniță[17].

---

[17] „Cele Trei Crișuri", An IX, nr.2, februarie 1928, rubrica Memento.

Aceasta a creat un număr impresionant de biblioteci populare, prin care reuniunea comunica și întreținea legături strânse cu locuitorii din sate și orașe.

Prin această implicare a sa în viața culturală, reuniunea orădeană a contribuit la întărirea unității noastre culturale, îndeplinindu-și astfel unul din obiectivele majore ale programului ei patriotic.

Reuniunea, prin șezători, conferințe, biblioteci și cămine sătești, a făcut să sporească în sânul „împestrițat" al unei populații cu alte vederi, prestigiul unei totale transformări a existenței ei naționale și culturale.

Despre activitatea Reuniunii scriau și organe de presă românești dintre cele mai remarcabile de la acea vreme. Universul, din București, scria: „În 1919, pe când, deși victorioasă, armata română nu izbutise încă să înăbușe prin stăpânirea ei influența educației maghiare ce apăsase vreme îndelungată românismul robit, o instituție culturală bazată pe un întreg program de activitate și hotărâtă de a-l realiza, s-a afirmat cu puterea unei necesități sociale și culturale românești. E vorba de instituția culturală „Cele Trei Crișuri", urmărind propaganda românească pe regiunile graniței de apus, în cultură, în artă, în viața socială, pretutindeni."

În articolul *Scrisori din Satu-Mare. Cu ocazia aniversării unui deceniu de la Unire*[18] A. Davidescu subliniază importanța existenței „instituției culturale" – Reuniunea „Cele Trei Crișuri" - în zona de vest a țării. „La 10 ani de la Unire, s-a ajuns în județ de la 63 de învățători români, la 486. Se pare că au fost necesari 10 ani pentru ca școlile să aibe o populație școlară de 17.981 de elevi. La fel și școlile secundare. De asemenea, s-au înființat trei școli secundare românești și au fost transformate alte trei din maghiare în românești. Au existat cursuri pentru adulți, iar profesorii care nu au reușit să-și însușească limba, au fost înlocuiți cu români tineri și entuziaști. Mai ales în orașul Satu-Mare, unde în 1918 abia se auzea vorbindu-se românește, treptat limba statului a fost introdusă peste tot și astfel ea și-a recâștigat drepturile ce i se cuvenea.

---

[18] A. Davidescu, *Mișcarea culturală pe granița de Apus*, în „Cele Trei Crișuri" – anale culturale, An IX, Număr închinat Ardealului și Banatului, cu ocazia împlinirii primului deceniu de la Unire, nov.-dec., 1928, Oradea, nr. 11-12, p. 186-187.

Pe măsură ce cultura românească căpăta putere în orașele aproape maghiarizate, pe măsură ce instituțiile românești luau locul celor maghiare, nici satele nu erau neglijate. Societățile culturale au ieșit ca din pământ. Intelectualii de aici, care suferiseră în timpul dominației, uniți cu cei veniți din România Liberă, au activat în toate direcțiile pentru împărțirea slovei și limbii românești. Pe lângă Astra, Ateneul popular și Liga culturală, meritul desigur îi revine și Reuniunii „Cele Trei Crișuri" care nu au încetat o clipă să se ocupe de satele și orașele noastre".

* * *

În condițiile regimului dualist, românii din monarhie au încercat, și în multe cazuri au reușit, să desfășoare o largă acțiune în direcția înființării de societăți de lectură și a societăților de cultură, urmărind cultivarea limbii și a istoriei naționale ca principale mijloace de dezvoltare a culturii naționale.

Pentru românii din Bihor, care au suportat secole de-a rândul dominația străină, accesul la carte a fost mult mai dificil, deși a existat o apetență reală pentru aceasta. Intelectualii români au conlucrat pentru întemeierea de biblioteci, în așezările mai importante din județ, cum au fost Oradea și Beiuș, dar și în localitățile rurale, unde era resimțită lipsa de carte și presă românească.

Bibliotecile societăților culturale înființate în județ, stăteau la dispoziția membrilor lor, și nu numai. Unele aveau caracter închis și erau, de cele mai multe ori, specializate pe anumite domenii. Dar, în cea mai mare parte, bibliotecile societăților au avut un fond considerabil de carte și presă pentru a satisface setea de cultură, de carte și lectură a românilor aflați pe teritoriul județului Bihor.

Societățile ofereau posibilități reale de comunicare și accesul nelimitat la carte, la informație. Din această cauză a existat o preocupare mereu activă pentru înființarea de societăți și reuniuni culturale, precum și înființarea de biblioteci în cadrul acestora, fiind extrem de utile propășirii culturale și naționale a românilor din vestul țării.

În localitățile bihorene, la sfârșitul secolului al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea, au existat preocupări culturale notabile – școli inferioare

și superioare, biblioteci, tipografii, spectacole muzicale și teatrale, precum și un public receptiv, conectat la marile curente europene de idei ale timpului. De-a lungul existenței lor, societățile culturale bihorene au acționat pentru atragerea intelectualității în munca de educație a maselor, în creația de valori spirituale și orientarea lor spre cei mulți și oprimați.

Bogata activitate desfășurată de societățile de cultură bihorene pentru răspândirea cărții, și implicit pentru dezvoltarea învățământului în limba română, prin toate acțiunile întreprinse, dovedește caracterul înaintat, progresist al acestor asociații, contribuind astfel la opera de redeșteptare națională a românilor, și la mobilizarea lor în lupta pentru libertate și unitate națională, cât și la cultivarea limbii și trezirea gustului de a citi.

CONCLUZII

Lucrarea surprinde, pe lângă o scurtă istorie a județului Bihor, momente și aspecte din istoria și evoluția cărții și a bibliotecii, subliniind totodată rolul acestora la dezvoltarea societății în perimetrul județului.

Capitolele care urmează tratează din punct de vedere istoric, social și cultural problema cărții și a presei românești din zona Bihorului. În ceea ce privește cartea, am urmărit să redăm câteva aspecte: o prezentare pe scurt a cărții vechi manuscrise, apoi rolul cărții tipărite, a circulației acesteia pe teritoriul de pe Crișuri.

Presa constituie un alt subiect tratat în lucrare, din prisma rolului său în promovarea cărții și a lecturii. Aceasta a reușit din plin la realizarea unei tradiții care a susținut, prin numeroasele sale articole privitoare la problema cărții și a lecturii, o formă eficientă de culturalizare a maselor.

Așa cum am văzut, pentru românii de dincoace de Carpați, care au suportat secole de-a rândul, dominația străină, accesul la carte a fost mult mai dificil. Totuși, dragostea pentru carte a dat oamenilor puterea de a înfrunta greutățile, le-a dat încredere în viață.

În acest sens, intelectualii români au conlucrat pentru întemeierea de biblioteci în așezările mai importante, cum au fost Oradea și Beiuș, dar și în localitățile rurale, unde era resimțită lipsa de carte românească. Astfel, înființarea și dotarea bibliotecilor școlare cu manuale și cu cărți utile procesului de instruire și educație, a constituit desigur o preocupare care a însemnat multă muncă și efort depus în acest sens, dar și satisfacții pe măsură. La fel s-a întâmplat și cu problema asigurării parohiilor cu cărțile de cult de care aveau nevoie. Ca atare, datorită efortului centralizat, susținut cu atâta consecvență de elita românească din Bihor, aceste biblioteci tind să aparțină procesului de emancipare națională, atunci când orice manifestare în plan cultural și politic a românilor a avut valoarea unui act de conștiință.

Prin reconstituirea istoricului societăților culturale din Bihor am încercat să evidențiez strădaniile permanente ale acestora, care au fost orientate în mai multe direcții, și anume: înființarea de biblioteci, realizarea unei publicități active, dezvoltarea și creșterea fondului de documente al bibliotecilor, atragerea publicului cititor prin orice metodă, și nu în ultimul rând, crearea de condiții optime pentru lectură.

Procurarea periodicelor s-a făcut în mod frecvent din fondurile proprii. Pentru obținerea fondurilor necesare au fost organizate diferite evenimente: întâlniri, dezbateri, baluri etc. ale căror beneficii au avut o destinație precisă: acoperirea cheltuielilor societăților și cumpărarea de cărți și publicații pentru colecțiile bibliotecilor.

Lectura publicațiilor în sediul societăților, acolo unde dispuneau de condiții propice în această direcție, facilita o informare promptă și exactă a românilor din Bihor în legătură cu evenimentele culturale și politice naționale, presa în special, fiind un mijloc accesibil și eficient de a intra în posesia unor informații care-i interesau, dar fiind considerat totodată și un instrument al luptei lor pentru afirmare culturală și drepturi politice. Cu ajutorul acestor biblioteci se realiza o „școală de educație” națională, iar prin colecțiilor lor de documente, acestea și-au adus contribuții însemnate la informarea și educarea locuitorilor din părțile crișene.

Putem afirma că toate acestea s-au realizat și datorită sprijinului primit din partea unui număr mare de persoane și edituri, expresie clară a sentimentelor de solidaritate națională.

Ca mijloc principal de diseminare a cărții și publicațiilor periodice, biblioteca, indiferent de tip: școlară, parohială, publică, particulară sau a societăților culturale, s-a dovedit a fi cel mai util mijloc de promovare a cărții și a lecturii în rândurile bihorenilor.

BIBLIOGRAFIE

ALEXANDRESCU, **Gr. M.**, *Despre literatură în genere*, în Familia, 1875, p. 568-569.

ANDREESCU, **Ana,** *Cartea românească veche 1508-1700*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2002, 354 p.

ANDREESCU, **Ana**, *Cartea românească în secolul al XVI-XVII*, București, Editura Integral, 1997, 174 p.

ANDEA, **Susana; ANDEA, Avram**, *Cartea românească veche din Transilvania în inventare bisericești*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1996, 211 p.

ANDEA, **Susana; ANDEA, Avram**, *Structuri transilvane în epoca Luminilor*, Cluj-Napoca, 1996, 185 p.

ANTONESCU, Nae, *Scriitori și reviste din perioada interbelică*, Iași, Editura Revistei „Convorbiri literare", 2001, 254 p.

ARCHIMANDRESCU, St. G., *Despre gustul de lectură*, în Familia, 1875, p. 68.

Astra: 1861-1991. Asociația Transilvană pentru Literatura și Cultura Poporului Român: 130 de ani de la înființare, Sibiu, Biblioteca Astra, 1992.

BABA, I., *Școala și învățământul în paginile Revistei „Cele Trei Crișuri" (1920-1927)*, în: CRISIA, p. 357.

BACALOGLU, George, *Presa din Ardeal*, în „Cele Trei Crișuri" - anale culturale, An IX, nov-dec, nr. 11-12,Oradea,1928, p. 181.

BACALOGLU, George, *Aspectul cultural, apostolat național*, în „Cele Trei Crișuri"-anale culturale, an VIII, nr. 11-12, nov-dec, 1927, p. 171-172.

BACALOGLU, George, *Dr. Aurel Lazăr*, în „Cele Trei Crișuri", An IX, nov-dec, 1928, p. 178.

BARIȚIU, George, *Niște paralele pentru literatură*, în „Foaie pentru minte...", nr. 2, p. 13-14.

BARIȚ, G., *Lectura unui om tinăr. Sau cetirea fără cumpăt și fără folos,* în „Foaie pentru minte...", nr. 1, p. 4-7, nr. 2, p. 13-16, nr.4, p. 25-29.

BARIȚ, G, *Gustul de citit la români,* în „Foaie pentru minte...” an X, nr. 10, 1847, p. 84.

BARIȚ, G., *Cărți, cititori,* în „Foaie pentru minte...”, an VI, nr. 51, 1843, p. 404-408.

BARIȚ, G., *Literatură. Cărți. Jurnale,* în „Foaie pentru minte...”, an XXII, nr. 2, 1859, p. 16.

BARIȚ, G., *Scrieri bibliografice*, în „Observatorul”, 3, nr. 72, 1880, p. 280.

BARIȚ, G., *Bibliografia*, în „Transilvania”, 8, nr.12, 1875, p. 146.

BARIȚ, G., *Bibliografia. Lectura. Biblioteca*, în „Transilvania”, 12, nr.1-2, 1886, p. 14.

BARIȚ, G., *Biblioteci europene*, în „Transilvania”, 3, nr.5, 1870, p. 62.

BARIȚ, G., *Bibliotecile mănăstirilor secularizate din Roma*, în „Transilvania”, 6, nr. 10, 1873, p. 119; „Transilvania”, nr. 23, p. 275; „Transilvania”, 4, nr. 10, 1868, p. 230.

BARIȚ, G., *Catalog alfabetic*, în „Transilvania”, 12, nr. 9-10-23-24, 1881; 13, nr.11-12, 1882

BARIȚ, G., *Regulament despre modul întrebuințării bibliotecii asociației transilvănene*, în „Transilvania”, 2, nr. 23, 1896, p. 271-278.

BĂRBULESCU, Mihai; **DELETANT**, Dennis; **HITCHINS**, Keith; **PAPACOSTEA**, Șerban; **POMPILIU**, Teodor, *Istoria României,* București, Corint, 2002, 496 p.

BĂRBULESCU, Mihai; **DELETANT**, Dennis; **HITCHINS**, Keith; **PAPACOSTEA**, Șerban; **POMPILIU**, Teodor, *Istoria României,* Ediție revăzută și adăugită, București, Corint, 2007.

BIANU, Ioan, *Catalogul manuscriptelor românești*, nr. 1-300, tom I, Edițiunea Academiei Române, București, Institutul de Arte Grafice Carol Gobl S-Sor Ioan St. Rasidescu, 1907, 746 p.

BIANU, Ioan, **CARACAȘ**, **R**., *Catalogul manuscriptelor românești*, nr. 301-728, tom II, Edițiunea Academiei Române, București, Librăriile SOCEC& Comp. Și C Sfetea, Leipzig, Otto Harrassowitz; Viena, Gerold&Comp., 1913, 667 p.

BIANU, Ioan; HODOȘ, Nerva, *Bibliografia Românească Veche (1508-1830),* tom I – 1508-1716, Edițiunea Academiei Române, Bucuresci, Stabilimentul Grafic, J.V. Socec, 1903, 571 p.

BIANU, Ioan; HODOȘ, Nerva, *Bibliografia Românească Veche (1508-1830)*, tom II - 1716-1808, Edițiunea Academiei Române, București, Ateliere SOCEC & Co., Societatea Anonimă, 1910, 570 p.

BIANU, Ioan; HODOȘ, Nerva; **SIMONESCU, Dan**, *Bibliografia Românească Veche (1508-1830)*, tom III – 1809-1830, Edițiunea Academiei Române, bucurești, Atelierele grafice SOCEC&Co., Societatea Anonimă, 1912-1936, 777 p.

***BIBLIOTECA** Municipiului Oradea*. Dare de seamă. 1969. Pentru uz intern, Oradea, 1970, 66 p. cu tabele. (Biblioteca Municipiului Oradea).

***BIBLIOTECA** Municipiului Oradea*. Dare de seamă anuală 1968. Oradea, 1963. 53 f. (Biblioteca Municipiului Oradea)

***BIBLIOTECA** regională Crișana*, Oradea. Dare de seamă pe anul 1967. (Oradea, 1968), 48 p. lito.

***BIBLIOTECA** și școala*. Simpozion. Oradea, 1976. Comunicări prezentate la Simpozionul din 28-29 martie 1976, Oradea, 1976, 228 p.

***BIBLIOGRAFIA** românească modernă* : 1831-1918**.** Vol. 1-4. Coord. gen. și pref. de dr. Gabriel Strempel. București : Ed. Științifică și Enciclopedică. Societatea de Științe Filologice din R. S. România (vol. 1-3); Ed. Academiei Române (vol.4), 1984-1996.

BIBLIOTECA NAȚIONALĂ A ROMÂNIEI. *Clasificarea zecimală universală*: ediție medie în limba română. Vol. 1-2. Ediție îngrijită de Georgeta Clinca. București, 1997-1998.

BIELTZ, **Lucia**, *Un document inedit referitor la marea reuniune „Cele Trei Crișuri" din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie*, în Crisia, 1987, XVIII, p. 353.

BLAGA, Mihoc, *Episcopul Samuil Vulcan (1758-1839) în serviciul emancipării românilor ortodocși*, în Școala Ardeleană și Oradea...., p. 72-87.

BOGDAN, **N.A.**, *Metoda de a vorbi și recita bine*, în „Familia", 1886, p. 586-587; 596-598.

BOLCA, **Vasile**, *Episcopul Samuil Vulcan*: *contribuții la ridicarea culturală a neamului.* Oradea, Editura Vestitorului, 1939, 111 p.

BOLCA, Vasile, *„Lepturiștii" din Oradea. Un capitol din viața culturală românească din Bihor. 1851-1875*, Sibiu, 1944, 51 p. (extras din „Transilvania", Anul 74, nr. 11-12, 1943 și anul 75, nr. 2, 1944).

BOLCA, Vasile, *Școala normală română unită din Oradea. 1784-1934*, Oradea, 1934.

BRADU, Ioan, *Contribuții culturale bihorene*, Oradea, 1974.

BREAZU, Ion, *Literatura Transilvaniei. Studii, articole, conferințe*, București, Editura Casa Școalelor, 1944.

BREAZU, Ion, *Studii de literatură română si comparată I*, Cluj, Editura Dacia, 1970.

BULUȚĂ, Gheorghe, *Bibliotecile românești de familie*. Colecția Constantin Pappia, în: „Biblioteca", XI, 2000, nr.6.

BULUȚĂ, Gheorghe, *Scurtă istorie a bibliotecilor din România*. București, Editura Enciclopedică, 2000.

BULUȚĂ, Gheorghe, *Scurtă istorie a editurilor românești*, București, 1996.

BUZAȘI, Ion, *Samuil Micu, scriitor religios*, în: Școala Ardeleană și Oradea, p. 31-42.

CARPENTIER, Jean, LEBRUM Francois, *Istoria Europei*, București, Editura Humanitas, 1917.

CATALOGUL alfabetic al Bibliotecei Publice a Municipiului Oradea-Mare. Tipografia Română Oradea- Mare, 1912.

CĂLINESCU, George. *Istoria literaturii române de la origini până în prezent,* Ediția a 2-a revăzută și adăugită, București, Minerva, 1982.

CÂMPEANU, Remus, *Oradea – Centru elitar și educațional în epoca luminilor*, în: Școala ardeleană și Oradea, Simpozion, Oradea, Logos 94, 2006 p. 16-31.

CÂNDEA, **Virgil**, *Les bibliothèques dans la République Populaire Roumanie*, București, 1962.

CÂNDEA, Virgil, *Mărturii românești peste hotare*, București, 1991.

CELE TREI CRIȘURI. *Revistă de cultură*, prima serie, nr. 1-12, 1920-1944.

CIUHANDU, Gh., *Vechi urme de cultură românească în Bihor*, în „Cele Trei Crișuri", nr. 11, 1921;

CIUHANDU, Gh., *Dieci și manuscrise vechi din Bihor*, în „Tribuna", nr. 46-52, Oradea, 1919

CORNEA, Lucia, *Aspecte istoriografice în revista Familia*, în Crisia, VIII, Oradea, 1977, p. 469.

CORNEA, Lucia, *Aspecte istoriografice în revista Familia. Istoria românilor în cadrul unor manifestări științifice internaționale*, în Crisia, XIV, Oradea, 1984., p. 306.

CORNEA, Lucia, *Repertoriul periodicelor românești editate în Bihor în perioada interbelică*, în Crisia XVII, 1987, p. 715-733.

CORNEA, Lucia, *Reuniunea culturală „Cele Trei Crișuri”*, în „Familia”, nr. 8, 1977.

CORNEA, Lucia; ȘTEFĂNESCU, B., *Școlile țărănești organizate de ASTRA bihoreană în perioada interbelică (1934-1940),* în Crisia, XII, 1982. p. 195-203.

COSÎNZEANA. *Indice bibliografic adnotat*. 1911-1915; 1922-1928. Coordonator Doina Curticeanu, Cluj-Napoca, 1985.

CRĂCIUN, **Ioachim**, *Cartea românească în Transilvania,* în „Scriptum”, 1, 1943, p. 40-46.

CRĂCIUN, Ioachim, *Biblioteci și ctitori români în trecut și azi*, Sibiu, 1940.

CRIȘAN, **Alexandru**, *Familia (1865-1906). Contribuții monografice,* Timișoara, Editura Facla, 1973, 224 p.

DEJEU, Petre, *Instituțiunile culturale din municipiul Oradea și județul Bihor*. București, 1937 vol.II, 1925-1937, 320 p.

DEJEU, Petre, *Monografia municipiului Oradea și județului Bihor 1919-1924* vol.1, Oradea: Transilvania, 1926. Așezămintele culturale din municipiul Oradea și județul Bihor, 336 p.

DENSUNȘIANU, **Nicolae**, *Cercetări istorice în arhivele și bibliotecile Ungariei și Transilvaniei: raport înaintat Academiei Române*, București, 1880, 12-24 p. (Academia Română. Memoriile Secțiunii istorice). Seria III, tom 1, mem.6).

DIMA-DRĂGAN, **Corneliu**, *Biblioteci umaniste românești*, București, Editura Litera, 1974.

DOMOKOȘ, S., *Tipografia din Buda. Contribuția ei la formarea științei și literaturii române din Transilvania la începutul secolului al XIX-lea*, Giula, 1994.

DRIMBA, Lucian, *Iosif Vulcan. Lucrări științifice*, Oradea, 1970.

DRIMBA, Lucian, *Iosif Vulcan,* București, Editura Minerva, 1974.

DUDAȘ, Florian, *Cartea veche românească în Bihor secolele XVI-XVII*, Oradea, 1977, 204 p.

DUDAȘ, Florian, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj, 1983.

DUDAȘ, Florian, *Cazania lui Varlaam în Transilvania. Studiu istoric și bibliologic,* Timișoara, Editura de Vest, 2005.

DUDAȘ, Florian, *Cărți românești din biblioteca lui Samuil Vulcan*, în Crisia, IX, 1979, p. 381-419.

DUDAȘ, Florian, *Contribuția cărturarilor români din Crișana la bibliografia românească în epoca luminilor (1710-1830)*, Oradea, 1986.

DUDAȘ, Florian, *Manuscrise românești medievale din Crișana*, Timișoara, Facla, 1986, 200 p.

DUDAȘ, Florian, *Vasile Sturze Moldoveanul: peregrinul transilvan (1693-1730)*, Oradea, Muzeul Țării Crișurilor, 1993, 176 p.

DUDAȘ, Florian, *Memoria vechilor cărți românești*, Oradea, 1990.

DUDAȘ, Florian, *Românii din Oradea în Epoca Luminilor*, vol. 1, Oradea, 1996, Editura Lumina, 239 p.

DUDAȘ, Florian, *Vechi cărți călătoare*, București, Editura Sport-Turism, 1987, 240 p.

DUDAȘ, Florian, *Vechile tipărituri românești din Țara Bihorului*, vol. I – 1536-1760, vol. II 1761-1830, Timișoara, Editura de Vest, 2007.

DUDAȘ, Florian, *Vechile tipărituri românești din bisericile Bihorului, secolele XVI-XVII*, în: Biblioteca și învățământul, vol. VII, 1983, p. 264-271.

DUDAȘ, Florian, *Un precursor al unității noastre culturale: dascălul copist pelegrin Vasile Sturze Moldoveanul*, în: Biblioteca și Învățământul, VIII, 1984, Lucrările sesiunii din 25-26 noiembrie 1983.

DUDAȘ, Florian, *Presa românească din Transilvania în preajma și în timpul Războiului de Independență de Stat a României*. În: Crisia, VII, Oradea, 1977, p. 147.

DUȚU, Alexandru, *Cultura română în civilizația europeană modernă*, București, 1978.

DUICU, Serafim, *Pe urmele lui Samuil Micu*, București, Editura Sport-Turism, 1986.

FAMILIA*: foaie enciclopedică și beletristică cu ilustrațiun*i. Seria întâia. Pesta; Oradea, 1865-1906.

FAMILIA*: foaie enciclopedică și beletristică cu ilustrațiuni. 1865-1906. Indice bibliografic. Cluj: Universitatea* „Babeș- Bolyai”, 1974. 2 vol., 1018 p.

FANACHE, V., *Gând Românesc și epoca sa literară – studiu și bibliografie*, Editura Enciclopedică Română, București, 1973.

FAUR, Viorel, *Beiușul cultural*, Oradea,(Comitetul pentru cultură și artă al județului Bihor. Muzeul Județean Oradea, 7. Muzeul Crișurilor Oradea, 9).

FAUR, Viorel, *Cărțile românești din biblioteca iluministului orădean Samuil Vulcan*, în „Revista bibliotecilor", București, nr. 6, 1972, p. 350-353.

FAUR, Viorel, *Cele Trei Crișuri*, în Crisia, 1981, p. 387.

FAUR, Viorel, *Contribuții la cunoașterea istoriei Bihorului*, Oradea, 1970, 111 p. cu portr. și facs.

FAUR, Viorel, *Contribuții la istoricul bibliotecilor românești din Crișana (1830-1940),* Oradea, Fundația Cele Trei Crișuri, 1995, 164 p.

FAUR, Viorel, *Contribuții la istoricul presei românești din Crișana*, în Crisia, 1986, p. 313.

FAUR, Viorel, *Cultura română din Bihor. 1849-1918*, Oradea, Fundația Culturală: Cele Trei Crișuri, 1992, 187 p.

FAUR, Viorel, *Istoricul bibliotecii Societății literare „Samuil Vulcan*" (1862-1918), p. 157-171.

FAUR, Viorel, *Mărturii documentare inedite despre Societatea de lectură din Oradea*. În: CRISIA XII, 1982. p. 271-278

FAUR, Viorel, *Precizări referitoare la activitatea Casinei române din Beiuș*. În: CRISIA V, 1975. p. 153-160.

FAUR, Viorel, *Preocupările Reuniunii Culturale Cele Trei Crișuri din Oradea*, în: CRISIA, 1982, p. 437.

FAUR, Viorel, *Societatea de lectură din Oradea (1852-1875*): studiu monografic, Oradea, Muzeul Țării Crișurilor, 1978, 336 p.

FAUR, Viorel, *Statutele Societății pentru înființarea unei școli secundare românești de fete în Oradea (1880*).În: Crisia, X, 1980. p. 483-494.

FIRU, Nicolae, *Urme vechi de cultură românească în Bihor*, Oradea-Mare, Biharia, 1922.

FURDUI, Titus, *Samuil Micu – cel dintâi istoric român care a întocmit o listă de tipărituri românești vechi*, în: Biblioteca și învățământul, vol. II, 1976, p. 771.

GEORGESCU, Ioan, *Iosif Vulcan. La un veac de la nașterea lui*. Cluj, Biblioteca „Tribuna Ardealului", 1941.

GEORGESCU-TISTU, N., *Cartea și bibliotecile*. Studii de bibliologie, Ediție îngrijită și studiul introductiv de Dumitru Bălăeț, București, 1972.

GHEMEȘ, Ileana, *Revista politică și literară. Indice bibliografic și Antologie de texte*, Aeternitas, 2006.

GHIDUL bibliotecilor din RPR, București, Editura de Stat didactică și pedagogică, 1958. 252 p.

GHIDUL bibliotecilor publice de stat din România, București, 1993, 273 p.

GHID documentar al bibliotecilor din România, București, 1970, 112 p.

GLODARIU, Eugenia. *Asociațiile culturale ale tineretului studios român din Monarhia Habsburgică 1860-1918*, Cluj-Napoca, 1998.

HANGIU, I., *Dicționarul presei literare românești (1790-1990),* ediția a II-a revizuită și completată, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996.

HANGIU, I., *Dicționar al presei literare românești (1790-1982),* București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.

HANGIU, I., *Reviste și curente în evoluția literaturii române*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978.

HORGA, Ioan, *Dualismul ca formă de manifestare a naționalismului de existență în Austro-Ungaria*, în „Cele Trei Crișuri", anul I, 46/2000, p. 22-25.

INSTITUTUL ROMÂN DE STANDARDIZARE. *SR ISO 690/1996* : Documentare. Referințe bibliografice. Conținut, formă și structură. București, 1996.

ISTORIA orașului Oradea, coordonator Liviu Borcea, Oradea, Editura Cogito, 1995, 520 p.

ISTORIA României în date, București, Editura Enciclopedică Română, 1972

IUFU, I., *Manuscrise slave din bibliotecile din Transilvania și Banat*, în Romanoslavica, VIII (1963), p. 451-468.

JAKO, Zsigmond, *Philobiblon transilvan*, București, 1971.

JELAVICH, Barbara, *Istoria Balcanilor*, vol.2, Institutul European, Iași, 2000.

JIANU, G., *Practica cetitului*, în „Familia", 1893, p. 546-547.

LACEA. C., *Biblioteca veche a bisericii Sf. Nicolae din Brașov*, în „Transilvania", 1909, p. 100-105.

LENGHEL, Ioan, *Biblioteca publică din Oradea- fapte și date pentru o viitoare monografie*, în „Contribuții culturale bihorene", Oradea, 1974, p. 377-389.

LENGHEL, Ioan, *Incunabulele Bibliotecii Județene Oradea*, în Crisia, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1975, p. 137-144.

LUNGU, Corneliu Mihail, *Transilvania în raporturile româno-austro-ungare 1876-1886*, București, Editura Viitorul Românesc, 1999, 469 p.

LUPȘA, Șt., *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, Oradea, 1935.

MANY, J., *Cea dintâi bibliotecă de obște și cel dintâi bibliotecariu,* în „Foaie pentru minte...", an V, nr. 39, 1842, p. 312, nr. 40, p. 313-315.

MARINESCU, Eugen, *Din presa literară românească,* București, Editura Albatros, 1986, 369 p.

MARICA, George Em., *Foaie pentru minte, inimă și literatură*. Bibliografie analitică, cu un studiu monografic.

MARICA, George Em., *George Barițiu – Bibliograf și bibliolog*, în: Biblioteca și Învățământul, Biblioteca Centrală Universitară, Cluj-Napoca, p. 841-850

MARINESCU, Eugen, *Din presa literară românească (1918-1944),* București, Editura Albatros, 376 p.

MATEI, Horia, *Cartea, un călător milenar*, București, Editura Tineretului, 1964, 351 p.

MAXIM, Virgil, *Biblioteca lui Samuil Vulcan și cititorii săi*, în: Biblioteca și școala, Oradea, Biblioteca Județeană Bihor, 1976, p. 205-228.

MĂLINAȘ, Constantin, *Catalog de carte românească veche* (1643-1830), Oradea, Editura Mihai Eminescu, 1993, 162 p.

MĂLINAȘ, Constantin, *Cartea românească veche în colecțiile Bibliotecii Județene Bihor*, Oradea, 1993.

MĂLINAȘ, Constantin, *Cartea veche științifică la Oradea*, în „Filobiblon", Oradea, an 4, nr. 7, p. 9.

MĂLINAȘ, Constantin, *Modelul cultural Iosif Vulcan,* în Familia română – revistă trimestrială de cultură și credință românească. Oradea, An 3, nr.2 (9), iunie, 2001, p. 3.

MĂLINAȘ, Constantin, *Incunabulele de la Oradea*, în „Filobiblon", Oradea, trim. II-III, 1979, p. 13-14, an 3, nr.5, 1979, p. 10-11.

MĂLINAȘ, Constantin, *Manuscrise vechi românești din Bihor*, în Valori bibliofile din patrimoniul cultural național, vol.2, București, 1983, p. 154-165.

MĂLINAȘ, Constantin, *Tipografi, tipografii și edituri în Bihor*. 1565-1948., Oradea, 1995.

MĂLINAȘ, Constantin, *Valori patrimoniale în colecția de carte veche românească a Bibliotecii Județene din Oradea*, în: Valori bibliofile din patrimoniul cultural național, vol.1, Râmnicu-Vâlcea, 1980, p. 313-318.

MĂLINAȘ, Constantin; CĂLUȘER, Iudita, *Biblioteca Liceului din Beiuș între anii 1835-1845*, în Crisia, Oradea, 1982, p. 411-418.

MĂLINAȘ, Constantin; CĂLUȘER, Iudita, *Biblioteca gimnaziului greco-catolic de băieți din Beiuș, 1828-1918*, Oradea, Editura Logos, 2006, 301 p.

MĂLINAȘ, Constantin; CĂLUȘER, Iudita, *Biblioteca profesorului T. Roșiu, de la Beiuș (1894)*, în Crisia, p. 213-227.

MĂLINAȘ, Constantin; CĂLUȘER, Iudita, *Informații documentare inedite privind biblioteca Liceului din Beiuș (1840-1890*), în Crisia, Oradea, 1985, p. 147-157.

MĂLINAȘ, Constantin, *90 de ani de lectură publică la Oradea*, Biblioteca Județeană „Gh. Șincai", 1912-2002 (I), în „Biblioteca Bucureștilor", An V, nr.8, p. 24-29.

MĂLINAȘ, Ioan Marin, *Satul și biserica din Ciutelec-Bihor. File de monografie,* Oradea, Editura Mihai Eminescu, 1997.

MÂRZA, Eva, *Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba Iulia, 1577-1702*, Sibiu, Imago, 1998, 218 p.

MÂRZA, Eva, RUS, Anton, *Bibliografia cărților blăjene de la începuturi până la 1948,* Editura Buna Vestire, Blaj, 2004, 117 p.

MICU, Samuil; ȘINCAI, Gheorghe, *Gramatica – Elementa linguae daco-romanae sive valahicae, Viena, 1780,* Studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrenghe, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980, 243 p.

MICU, Samuil, *Biblia de la Blaj, 1795,* Ediție jubiliară, editor Chindriș Ioan și Pavel Eugenia, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca, tipărită la Tipografia Vaticana, Roma, 2000, 2628 pag., il, rezumat în limba latină, engleză, franceză, italiană, germană.

MICU, Samuil, *Scurtă cunoștință a istorii romînilor,* introducere și îngrijirea ediției de Cornel Cîmpeanu, București, Editura Științifică, 1963.

MURĂRAȘCU, D., *Din presa literară românească (1900-1918*), București, Albatros, 1970.

MUREȘAN, Camil, *Câteva date despre episcopul Ignatie Darabant*, în: Școala ardeleană și Oradea, Asociația „Episcop Vasile Aftenie", Primăria municipiului Oradea, episcopia română unită cu Roma, Greco-catolică, Oradea, Editura Logos 94, Oradea, 2006, 174 p., p. 43-51.

MUREȘAN, Camil, *Procesul de modernizare al Imperiului Habsburgic în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în Relații interetnice în zona de contact româno-maghiară-ucrainiană din secolul al XVIII-lea până în prezent*, Satu-Mare, 1999.

MUSLEA, Ion, *Contribuții la cunoașterea bibliotecilor românești ale orașelor din Transilvania (până la Unire)*, Cluj, Tipografia Cartea Românească, 1935, 38 p.

MUSLEA, Ion, *Din istoria tipografiei, editurii și librăriei românești în Ardeal (1830-1918),* Cluj, Tipografia Cartea Românească, 1985, 11 p., Extras din „Gând românesc", anul VII (1935), nr. 10-12.

NĂSTUREL, R., *Cum scriem azi*, în: Familia, 1866, p. 461-462, 474-475, 488-489.

NAGLER, Doina, *Catalogul transilvanicelor*. Vol. 1-2, 1974-1982.

NETEA, Vasile, *Familia, o tribună românească de luptă culturală, socială și națională*. În: Magazin istoric/anul IX, nr 2, 1975, p. 32.

NEȘ, Teodor, *Oameni din Bihor 1848-1918*, Oradea Tipografia Diecezană, 1937. 654 p.

NISTOR, Ion, *Dezvoltarea bibliotecilor noastre publice*, București, 1947.

***ORADEA** în istoria bibliotecilor noastre medievale*, în „Philobiblon transilvan", București, Kriterion 1997, p. 13-71.

PAINA, Mircea, *Câteva aspecte ale istoriei științei în paginile revistei Familia (1865-1906),* în Crisia VIII, Oradea, 1978., p. 571.

PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, C.; **DEMENY**, L., *Carte și tipar în societatea românească sud-est europeană, secolele XVII-XIX*, București, 1985.

PASCU, **Ștefan**, *Istoria României. Compendiu*, Ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1974.

PAVEL, Constantin, *Școalele din Beiuș, 1828-1928, cu o privire asupra trecutului, Beiuș*, Tiparul Ti p. Doina-Românilor din Bihor, 1928, 343 p.

PAVEL, Teodor, *Ideea federală la Aurel C. Popovici, în Istoria ca experiență intelectuală*, Oradea, 2001.

PETRESCU, Aurel, *Din presa literară românească a secolului al XIX-lea*, București, Editura Tineretului.

PETRUȘAN, GHEORGHE, *Iosif Vulcan și revista Familia.* Szeged, 1992, 228 p.

PINTEA, Emil, *Gândirea 1921-1944. Indice bibliografic adnotat*, Editura Echinox, Cluj-Napoca, 1998.

POMPILIU, Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, Dacia, 1984, 256 p.

POMPILIU, Teodor, *Sub semnul Luminilor*: *Samuil Micu*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000.

POPA, Atanasie, *Un cărturar bihorean din secolul al XVII-lea, Popa Pătru din Tinăud*, în: Extras din culegerea Limbă și literatură, vol. XX, p. 193-197.

POPA, Mircea, *Ioan Molnar Piuariu*, Cluj, Dacia, 1974.

POPA, Mircea, *Noi contribuții la „Bibliografia Românească Veche*", Extras din Sargetia, Acta Mvsei Devensis, XIV, Deva, 1979, p. 679-687.

POPA, **Mircea**, *Pagini bihorene*, Oradea, Editura Univers, 2003, 261 p.

POPA, Mircea (coordonator), *Presa românească și ideea națională*, Alba Iulia, Editura Aeternitas, 2006, 434 p.

POPA, Mircea, *Tectonica genurilor literare*, Cartea Românească, 1980, 271 p.

POPA, Mircea, *Timotei Cipariu*, *Ipostazele enciclopedistului*, București, Editura Minerva, 1993, 239 p.

POPA, Mircea; **SÂNCRĂIAN, Viorica**, *Eminescu în Transilvania*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, 163 p.

POPA, **Mircea**; **TAȘCU**, **Valentin**, *Istoria presei românești din Transilvania de la începuturi până în 1918*, București, Editura Tritonic, 2003, 367 p.

POPESCU, Patrichie; POPESCU, Ghenadie, *Rugare către publicul românesc pentru biblioteca Institutului clerical din Arad,* în „Foaie pentru minte...", an III, nr. 19, 1840, p. 149-150.

POPESCU, Patrichie; POPESCU, Ghenadie, *O privire asupra lecturei între noi,* în „Foaie pentru minte...", an VIII, nr.22, 1845, p. 173-174.

POPESCU, Patrichie; POPESCU, Ghenadie, *Un discurs,* în „Foaie pentru minte...", an IX, nr. 27, 1846, p. 216.

POPESCU, Patrichie; POPESCU, Ghenadie, *Un proiect de mult dorit,* în „Foaie pentru minte...”, an IX, nr. 31, an 1846, p. 246-247.

POPP, **Vasilie**, *Dizertație despre tipografiile românești în Transilvania și învecinatele țări de la începutul lor până în vremurile noastre*, Sibiu, 1838, Studiu introductiv, ediție, note, rezumat și indice de Eva Mârza și Iacob Mârza.

PRESA literară românească. *Articole program de ziare și reviste (1789-1948),* coordonator Ion Hangiu, 2 vol., București, Editura pentru literatură.

PROTOPOPESCU, L., *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania 1774-1805*, București, 1966.

RADU, **Iacob**, *Istoria diecezei unite a Orăzii Mari*, Oradea, Tipografia Ateneul, 1930, 254 p.

RADU, **Iacob**, *Fundațiunea episcopului Demetriu Radu*, Oradea, Tipografia și Librăria Românească, 1925, 23 p.

RADU, **Iacob,** *Manuscriptele din Biblioteca Episcopiei Unite din Oradea Mare,* în: Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii literare. Seria 3, tom I, București, 1923, 48 p.

RADU, **Iacob**, *Samuil Vulcan, episcopul român unit al Orăzii Mari (1806-1839) și Bisericii ortodoxe române*. Oradea Mare, Tipografia și Librăria Românească, 1925, 105 p.

RĂDUICĂ, Georgeta; RĂDUICĂ, Nicolin, *Calendare și almanahuri românești, 1731-1918. Dicționar bibliografic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, 800 p.

REVISTE *literare de la începutul secolului al XX-lea*, București, Editura Academiei, 1976.

ROȘU, **Titus L**., *Însemnări și inscripții bihorene*. Vol. 1-2, Oradea: Editura Universității, 1999, 288 p.

SIMIONESCU, **Dan; BULUȚĂ, Gh**., *Pagini din istoria cărții românești*, București, 1981.

SUCIU, Coriolan, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I A-N, vol. II O-Z, București, 1967, 1968.

ȘCOALA Ardeleană și Oradea, Asociația „Episcop Vasile Aftenie”, Primăria municipiului Oradea, episcopia română unită cu Roma, Greco-catolică, Oradea, Editura Logos 94, Oradea, 2006, 174 p.

ȘTREMPEL, **Gabriel**, *Catalogul manuscriselor românești*, București, Editura Științifică și enciclopedică, vol. I: (B.A.R. 1-1600), 430 p., 1978, vol. II: (B.A.R. 1601-3100), 502 p., 1983, vol. III (B.A.R. 3101-4413), 494 p., 1987, vol. IV: (1062-1380), Editura Academiei R.S.R., București, 700 p., 1967.

TOMESCU, Mircea, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, București, Editura Științifică, 1968, 216 p.

TRANSILVANIA – *Indice bibliografic selectiv XXVI (1895)-XLVIII (1917)*, Cluj-Napoca, 1964, I, II.

***TRANSILVANIA**, Banatul, Crișana și Maramurășul*, Tipografia Curții Regale F. Gobl & Fii, București, 1915.

TURC, Lucia, *Istoriografia privind bibliotecile românești din Transilvania (1850-1918),* în: Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia, LXV, 1-2, 2000, p. 86-100.

VARTOLOMEI, V., *Mărturii culturale bihorene,* Cluj, 1944, 310 p.

VLAD, I., *Spiritul constructiv al lecturii*, în: Transilvania, nr.1, 1972, p. 21-22.

ZOLLNER, Erich, *Istoria Austriei*, vol. II, București, Editura Enciclopedică, 1997.

ARHIVE

Arhivele Naționale- Direcția Județeană Bihor

1. *Fond Episcopia Ortodoxă Română Oradea*
2. *Fond Protopopiatul Ortodox Oradea*
3. *Fond Protopopiatul Ortodox Beiuș*
4. *Fond Protopopiatul Ortodox Lunca*
5. *Fond Protopopiatul Ortodox Marghita*
6. *Fond Protopopiatul Ortodox Tinca*

ANEXE

ANEXA 1.
Tabel cronologic al tipografiilor care au funcționat în județul Bihor în perioada 1848-1918

1807-1874	Tipografia Tichyana, Oradea
1856-1948	Tipografia Sonnenfeld, Oradea
1867-1890	Tipografia Hügel Otto, Oradea
1871-1902	Pauker Daniel, Oradea
1872-1882	Hollóssy Lajos, Oradea
1874-1919	Lászky Ármin, Oradea
1880-1944	Kohn Sámuel, Săcuieni
1881-1919	Rákos Vilmos, Hermina Rákos, Adler Béla, Oradea
1882-1885	Eugeniu Hollósy, Oradea
1882-1912	Berger Sámuel, Editură și Tipografie, Oradea
1883-1889	Roserzweig Rezsö, Salonta
1888-1929	Reich Jakab (Székely J. Jenö), Salonta
1889-1899	Tipografia Szigligeti, Oradea
1889-1910	Helfyi László, Oradea
1890	Tipografia Iosifu Muntyán, Beiuș
1890-1919	Tipografia Iosif Láng, Oradea
1892-1898	Adler Jacab, Salonta
1892-1944	Tipografia Beck Adolf, Valea lui Mihai
1892-1936	Editura Vulturul, Oradea
1893-1907	Tipografia Klein Lipót, Marghita
1894-1944	Szent László Ny (tipografia Tiszantul), Oradea
1896-1930	Sussman Lázár, Beiuș
1897-1902	Deri és Boros, Oradea
1897, 1899	Editura V. Rudow – Lucreția Suciu, Oradea
1898-1899	Fidler M., Oradea
1898-1900	Editura Szigligeti, Oradea
1898	Kelen Sámson, Oradea

1898-1902 Freund Lajos és Tsa., Oradea
1898-1912 Ungár Jenö, Oradea
1898-1919 Boros Jenö, Oradea
1898-1914 Hönig Józsefné, Hönig Lipót, Verö Ede, Oradea
1898-1914 Neumann Vilmos, Tinca
1901-1902 Libermann Mór, Salonta
1902-1904 Szabadság Ny. Rákos Hermina, Oradea
1903-1909 Sichermann Mór, Salonta
1903-1912 Sebö Izsák Imre, Oradea
1903-1914 Mandel Ferenc, Tinca
1904-1937 Tipografia Székely, Salonta
1905-1906 Kertész Márton, Diosig
1905-1937 Tipografia Patria (Gheorghe Maghiar), Oradea
1907-1910 Verö Ede és Tsa. Ny., Oradea
1907-1911 Esti Üjsag Ny., Oradea
1907-1912 Vidor Manó, Oradea
1907-1918 Pollák Lajos, Marghita
1907-1941 Pisck Gáspár, Salonta
1907-1920 Léwai Márton, Oradea
1907-1947 Tipografia Vilhem Rubistein, Oradea
1908-1912 Schwarz Mór, Aleșd
1908-1912 Ifj. Csávásy Gyula, Oradea
1908-1915 Sas Edéné Szül. Mészáros Anna, Oradea
1908-1933 Tip. Kálmán László, Salonta
1909-1911 Weinberger és Tsa., Beiuș
1909-1912 Nagyvárad Ny., Oradea
1909-1913 Stern Béla, Oradea
1909-1913 Gottlieb Jacab, Săcuieni
1909-1939 Béres Károly, Béres Sándor, Román Károly, Oradea
1910-1916 Székely Ármin, Oradea
1910-1911 Editura Lucian Bolcaș, Beiuș
1910-1948 Editura, Tipografia și Librăria Doina, Beiuș
1910-1915 Helfi László Utöda Gutmann M., Oradea
1911-1912 Tarsoly Béla, Oradea
1911-1913 Tip. Gutmann, Oradea
1911-1914 Friedmann Márton, Valea lui Mihai
1912 Blázs József, Salonta
1912 Nagyszalontai Friss Üjság Ny., Salonta
1912 Fortuna Ny., Marghita
1912-1919 Boros Lajosné, Beiuș

1913-1917 Rigler József Ede, Oradea
1913-1921 Brunner Adolf, Săcuieni
1914 Schönberg Mártonné, Valea lui Mihai
1914-1930 Tipografia Weisz Izidor, Tinca
1917-1918 Glóbus Ny., Oradea
1917 Bérés és Held, Oradea
1917-1938 Biharia Institut de Tipografie și editură S.A., Oradea
1918-1923 Nagyváradi Napló NY, Oradea
1918-1949 Editura și Tipografia Diecezană, Oradea și Beiuș

ANEXA 2a.
Catalogul cărților necesare în bibliotecile școlare, întocmit de Consistoriul mitropolitan al Sibiului, grupate pe categorii de vârstă ale școlarilor

a. de la 6-9 ani

1. *Copiii de la țară, poveste veselă*, Editura C. Sfetea, București (pentru copiii de la orașe)
2. I. Bănățanul, *A fost odată*
3. *Povestiri alese*, Editura C.Sfetea, București (pentru copiii de la orașe)
4. Collodi, *Pățaniile lui Țăndărică, povestea unei păpuși de lemn*, traducere de Al. Buzescu, București, 1911 (pentru copiii de la orașe)
5. *Copiii pădurei*, istorioară
6. Frații Grimm, *Povești*, traducere de Lia Hârsu, București
7. I. Creangă, *Capra cu trei iezi*
8. *Animale de casă*
9. *Grădina zoologică*
10. *Cele mai frumoase povești din lume,* București, Editura Sfetea
11. I. Brătescu-Voinești, *Puiul*, Biblioteca tineretului
12. I.C.Fundescu, *Fata bătrână și fata leneșă*
13. J.Dariu, *Patru frați*
14. Nistor V.A. Ureche, *Zânele din Valea Corbului,* București, 1904
15. Nistor V.A.Ureche, *Multe de toate* (pentru copiii de la orașe sub 6 ani)
16. Nistor V.A.Ureche, *Cele zece pisicuțe*
17. W. Kraft, *Moșia*
18. W. Kraft, *Cartea celor doi zbârliți*
19. W. Kraft, *Trei copii drăgălași*
20. W. Kraft, *Fetița cu bonică roșie*
21. W. Kraft, *Celea 6 lebede*

b. de la 9-12 ani

1. Dulfu, *Legenda țiganilor*
2. Dulfu, *Princesa fermecată*
3. M. Eminescu, *Făt Frumos din lacrimă*
4. P. Kirileanu, *Povești poporale*
5. Sima a lui Iuon, *Povești din bătrâni*
6. M. Sadoveanu, *Vestitorii*
7. C. Negruzzi, *Meșterul orb Lumânărică*
8. I. Popovici Bănățanul, *Lui Christos*

9. I. Agârbiceanu, *Doi bătrâni*
10. I. Agârbiceanu, *Tușa Dana*
11. P. Ispirescu, *Bălaurul cu șapte capete*
12. Sandu-Aldea, *Doi călărași*
13. Nicodim Băcăoanul, *Cum se întorc rândunelele acasă*
14. Silvestru moldovan, *Lunca proștilor*
15. *Fiica*
16. *Povești*
17. *Un împărat și fetele lui*
18. *Nichita Balica*

c. pentru elevii din clasa a VI-a

1. *Movila lui Purcel*
2. *Pintea Viteazul*
3. *Doamna Colomb, Istorioare,* traducere de Stăncescu
4. Constanța de Dunca, *Schiau la Alma, povești pentru copii* (de la orașe)
5. Ana Codreanu, *Suflete de copii*
6. Ioan Dragoslav, *Flori și povești*
7. Z. Pauțu, *Trei legănați*
8. V.Alecsandri, *Peneș Curcanul*
9. Fl. Mărian, *Tolpa și Ștefan*
10. I. Pop-Reteganul, *Stan Bolovan*
11. V. Alecsandri, *Povestea unei păsăruici*
12. V. Alecsandri, *Oprișanul*
13. P.Ispirescu, *Ariciul și Vulpea*
14. D. Lăpădat, *Copilul cerșetor*
15. D. Lăpădat, *Costea ciobanul și mama lui*
16. V. Rebreanul, *Armeanul negușător*
17. I.Pop-Reteganul, *Norocul și mintea*
18. I. Dariu, *Doi frați și două surori*
19. *Picături de apă*
20. A. Pann, *Urmările limbuției*
21. P. Vancu, *Ioniță*
22. D. Dogariu, *Anghelus ficior de împărat*
23. N. Boiu, *Îndreptarea școlarului stricat*
24. M. Pompiliu, *Marcu și turcu*
25. V. Alecsandri, *Sentinela română*
26. Povești de Crăciun, *Biblioteca pentru toți*
27. I.C.Fundeanu, *Basme*
28. Tudor Pamflie, *Preumblările prin lume. Europa*
29. Tudor Pamfilie, *Americile și Oceania*

d. clasele V-VI

1. V. Alecsandri, *Teatru, basme și poesii*
2. Robinson, *Biblioteca pentru toți*
3. I.P. Mera, *Ce n-a fost și nu va fi*
4. *Cenușotca*
5. Delatismana, *Povești morale pentru copii*
6. Fr. Hofmann, *Loango*, povestire prelucrată de T.V. Stefanelli, Suceava, 1886
7. Fl. Mărian, *Povești din Bucovina*, Suceava, 1897
8. *Basme pentru copii*, Editura Sfetea (pentru copiii de la oraș)
9. *Declamări*, Blaj, 1906
10. I. Onu, *Versuri pentru copii*

e. pentru elevii și elevele din școala de repețire

1. N. Petra-Petrescu, *Povestiri*
2. N. Petra-Petrescu, *Din putere proprie*
3. I. Cujba, *Florin*
4. *Cei trei frați gheboși*
5. Tolstoi, *Cu ce trăiesc oamenii*?
6. Eufrosina Ion-Adam, *Teatru școlar*, Biblioteca Socec
7. Andersen, *Scăpărătoarea*
8. Andersen, *Povești alese*, traducerea de Stăncescu
9. Huxley, *Universul și minunile lui*, Biblioteca pentru toți
10. M. Pompiliu, *Codreana Sânziana din cosiță floare-i cântă, nouă împărați ascultă*
11. Doamna Alinag, *Buna cuviință*, Editura L. Alkalay, București
12. Fr. Hofmann, *Iubiți și pe dușmanii voștri,* traducerea de Ș. Danilescu, Brașov, Editura Ciurcu
13. Jules Verne, *Cinci săptămâni în balon*, Biblioteca pentru toți (pentru copiii de la oraș)
14. B. Henițean, *O călătorie în țara albinelor*
15. Gr. Sima a lui Ion, *Teiu legănat*
16. Gr. Sima a lui Ion, *Vlad și Cătrina*
17. Ioan Dragoslav, *Povestiri alese*
18. *Genoveva de Brabant*, Editura Sfetea
19. *Povestiri morale* (pentru copiii de la orașe)
20. Iulia Hașdeu, *Sandală* (pentru fetițe)
21. *Din lumea poveștilor*, Biblioteca Foii Poporului
22. *Mintea și norocul*
23. Fl. Mărian, *Bărnușca*
24. I. Creangă, *Ioan Turbincă*
25. I. Creangă, *Arap Alb*

26. Wieldenbruch, *Doi trandafiri*
27. *Capela pădurii*, traducere de T.B.
28. G. Todică, *Vulcanismul*
29. Nicodim Băcăoanul, *Crâșma trează*
30. Nicodim Băcăoanul, *Argatul lui Moș Procopie*
31. Sienkiewicz, *Bartek învingătorul*
32. Sienkiewicz, *Icoane din popor*
33. T. Mera, *Din lumea basmelor*
34. I. Bora Kiew, *Cuviință,* traducerea de Aminipodist Dascovici, Suceava, 1899
35. Sehma Langgerlof, *Legendele lui Isus*, traducere de D. Ciotori
36. *Vălanii de munte*

ANEXA 2b.
Lista cărților „admise și recomandate"
pe structura căreia urma să se dezvolte colecțiile bibliotecilor.

a. Pentru despărțământul tinerimei școlare

1. Brătescu Voinești, *Puiul,* Biblioteca Tinerimei a Asociațiunei
2. Creangă, Ion, *Capra cu trei iezi,* Ciercu Brașov
3. Dariu I., *Patru frați. Dialog*, Biblioteca cooperației
4. Farago Elena, *Pentru copii*, Craiova, 1912
5. Fundescu I.C., *Fata bătrână și fata leneșă,* Biblioteca cooperației
6. Agârbiceanu Ion, *Doi bătrâni*, Biblioteca Tinerimei a Asociațiunei
7. Agârbiceanu Ion, *Tușa Oana*, Biblioteca Tinerimei a Asociațiunei
8. Alecsandri Vasile, *Movila lui Burcel*, Biblioteca cooperației, Brașov
9. Alecsandri Vasile, *Peneș Curcanul*, Biblioteca cooperației, Brașov
10. Alecsandri Vasile, *Povestea unei potârnici*, Biblioteca cooperației, Brașov
11. Alecsandri Vasile, *Oprișanul,* Biblioteca cooperației, Brașov
12. Alecsandri Vasile, *Sentinela română*, Biblioteca școlară, Sibiu
13. Alecsandri Vasile, *Balade populare*, Biblioteca școlară, Sibiu
14. Bacavanul Nicodim, *Cum se întorc rândunelele acasă*, Biblioteca Tinerimei a Asociațiunei
15. Boiu, *Îndreptarea școlarului stricat*, Biblioteca cooperației
16. Dariu I., *Doi frați și două surori*, Biblioteca cooperației
17. *Din lumea paserilor*, Biblioteca școlară, Sibiu
18. Dogariu D., *Angheluș fecior de împărat,* Biblioteca cooperației
19. Dragoslav I., *Flori și povești*, Biblioteca Steaua
20. Dulfu, *Legenda țiganilor*, Biblioteca pentru toți
21. Eminescu Mihai, *Făt Frumos din lacrimă,* Ciurcu, Brașov
22. *În noaptea sfântă*, Biblioteca școlară
23. Iosif Ștefan Octavian, *A fost odată*, Biblioteca română Socea
24. Ispirescu, *Balaurul cu șapte capete*, Biblioteca Tinerimei a Asociațiunei
25. Ispirescu, *Ariciul și vulpea*, Biblioteca cooperației
26. Lăpădat D., *Copilul cerșitor*, Biblioteca cooperației
27. Lăpădat D., *Costea ciobanul*, Biblioteca cooperației
28. Marian I. Florea, *Tolna și Ștefan Vodă*, Biblioteca cooperației
29. Marian I. Florea, Legende, Biblioteca școlară
30. Mera I.T., *Ce n-a fost și nu va fi*, Biblioteca populară a Tribunei
31. Mera I.T., *Cenușotca*, Biblioteca școlară, Sibiu

32. Moldovan S., *Lumea proștilor*, Biblioteca Tribunei
33. Negruzzi C., *Meșterul orb*. Lumânărica, Biblioteca Tinerimei a Asociațiunei
34. Pann A., *Urmările limbuției*, Biblioteca cooperației
35. *Picătura de apă*, Biblioteca cooperației
36. Pop Reteganul, *Norocul și mintea*, Biblioteca cooperației
37. Pop Reteganul, *Stan Bolovan*, Biblioteca cooperației
38. Prihorul, *Biblioteca școlară*, Sibiu
39. Robinson Crusoe, *Biblioteca pentru toți*
40. Sadoveanu Mihail, *Vestitorii*, Biblioteca Tinerimei a Asociațiunei
41. Sandu Aldea, *Doi călărași*, Biblioteca Tinerimei a Asociațiunei
42. *Alecsandria sau Istoria marelui împărat Alecsandru Macedon*, Biblioteca pentru popor, Casa Școalelor
43. Andersen, *Scăpărătoarea*, Biblioteca populară a Tribunei
44. Coșbuc G., *Blestem de mamă*, Biblioteca populară a Tribunei
45. Coșbuc G., *Fata craiului de cetini*, Biblioteca populară a Tribunei
46. Coșbuc G., *Fulge*r, Biblioteca populară a Tribunei
47. Creangă, I., *Ivan Turbincă,* Biblioteca populară a Tribunei
48. Marian I., *Bărnușca*, Biblioteca cooperației
49. Pop Reteganul, *Isteață și pace*, Biblioteca cooperației
50. Marian I., *Părerile noastre și legendele lor*, Biblioteca cooperației

b. pentru despărțământul învățătorului:

1. C. Herbart, *Compășire*, Arad, sau V. Damianoviciu, Educațiune prin instrucțiune, București, 1910
2. DE Amicis E., *Inimă de copil*, București, Biblioteca pentru toți
3. Dr. V. Bein, *Pedagogia*, traducere de Gheorghe Strugurescu, Peatra Neamțului
4. I.Popea, *Casa părintească crescătoarea indivizilor și a popoarelor*, Sibiu
5. Ionel, *Principii morale de educație*, Sibiu, 1904
6. Herbart, *Schițare de prelegeri pedagogice*, traducere de Ana Florea, Blaj

ANEXA 3.
Anunțuri, semnalări privind apariția diverselor lucrări, opere, prezentate în paginile revistei „Familia” în vederea informării cititorilor.

- *(D na Matilda Cugler)* măritată Burlă – precum aflăm din alte foi – a scos de sub tiparul de la Iași o broșură de poezii (…) salutăm cu plăcere aceste colecții de poezii ale sale, și o recomandăm atenției cititorilor noștri.
- *(Aviz)* „Procedura cărții funduarie” de Grigoriu Tanasiu Miculescu, se poate procura prin « asigantiune » poștală direct de la autorul din Siomcuța Mare.
- *(“Tudor Vladimirescu si Alesandru Ipsilante“)* este titlul unei noi scrieri, care a apărut zilele acestea de sub tipar. Această operă, scrisă în limba greacă de d-l Ilie Fotino (...) este menită, negreșit, să aducă noi lumini și să completeze istoria revoluției române de la 1841.
- *(Casttelar)* marele bărbat de stat spaniol a scris un roman intitulat: „Istoria unei inimi”. Tomulul întâi a și apărut la Madrid. Al doilea e sub tipar.

(Familia, nr.5, 15/27 iulie, 1865)

- *(Un roman interesant)* Facem atenție pe toți aceia care la Crăciun sau la anul nou vor să surprindă pe cunoscuții lor cu atare cadou plăcut, ca romanul „Columb” a ieșit de sub tipar și se aflǎ de vânzare la noi.

(Familia, nr.20, 15/27 dec., 1865)

- *(“Progresul”)* e titlul unei noi scrieri poporale pentru românii țărani ce va ieși sub redacția dlui Visarion Romanu, de patru ori într-un an și va costa doi fl.

(Familia, nr.5, Pesta, 25 ian., 1866)

- *(De la București)* primirăm un op de mare preț, acesta constă din două tomuri voluminoase și conține toate poeziile laureatului nostru poet d. Dimitrie Bolintineanu. Atragem atențiunea tuturor amatorilor de poezie asupra acestei colecțiuni, despre care mai târziu vom publica și noi un studiu.

(Familia, nr.6,Pesta, 25febr/6 mar, 1866)

- *(O carte prețioasă)* va ieși acum de sub tipar. Acesta e : „Dreptul publicul al românilor” de nemuritorul Bărnuțiu. Subscrierile sunt de a se transmite la d-l A.J. Georghiu profesor in Iași.

(*Familia, nr.10, Pesta, 5/17 apr. 1866)*

- *(La București)* a ieșit de sub tipar o prea interesantă carte, acesta e: „Epoca lui Vasiliu Lupul si Mateiu Basarab V.V. Domnul Moldovei și țării românești” (...). Ceea ce- i garantează un număr mai mare de cititori si

cititori, este si împrejurarea, că e scrisă într-un stil ușor și plăcut, încât chiar și femeile o pot ceti, fără ca să se urască.

(*Familia, nr.12, Pesta, 25 apr/7 mai 1866)*

- *(Din Oradea –Mare)* primim știrea că Societatea de lectură a tinerimii române de acolo, încă in decursul acestui an va da sub tipari tomulul al doilea din „Diorile Bihorului". Numita societate totodată a decis să transmită din când în când unele din opurile sale mai succese spre a publica in foaia noastră.

(Familia, nr.14, Pesta, 15/27 mai, 1866)

- *(Poeziile)* redactorului acestei foi vor ieși în săptămâna viitoare. Cartea în loc de 10 coli va conține 13.

(Familia, nr. 23, Pesta, 31 iulie/12 aug., 1866)

- *(Carte noua)* Ni s-a transmis: „Dorințele a doi Romani si modul de a le vede realizate" de Jonu C. Lerescu si Gr. H. Grandea.

(Familia, nr. 25, Pesta, 14/26 aug., 1866)

- *(A ieșit de sub tipar*): Poesii de Iosif Vulcan. Cartea de 13coli (205 pagini) conține 85 de poezii scrise în timp de opt ani, de când adică autorul lor începu a le publica in ziarele naționale. In foaia aceasta, și chiar scriitorul acestor versuri, nu poate să vorbească mai pe larg despre această colecțiune, doresc însă ca celelalte foi – prin indivizi competenți – să o analizeze ori cât de aspru, căci fără critica nepartială și serioasă nici autorul nici literatura nu poate înainta. Cartea se află de vânzare la redacțiunea acestei foi in librării și la toți domnii colectanți ai noștri.

(Familia, nr.26, Pesta, 21 aug./2 sept, 1866)

- *(Colecție de Poezii)* stimatul colaborator al nostru, dl Georgiu Tentu, acuma aranjează sub tipar o colecțiune din poeziile sale cele mai noi. În interesul înfloririi literaturii noastre ne bucurăm de apariția acestei cărți și dorim dlui autor prenumeranți mulți!

(Familia, nr. 29, Pesta, 11/23 sept., 1866)

- *(O carte nouă)* primiră cartea întâia din C. Orațiu Flacu, comentată în limba română de dl Zacharia Columb dr. în filosofia și profesor la liceul din Iași. Opul acesta umple o lacună însemnată în literatura noastră, în care lipseau de tot asemenea comentarii; atragem dara atențiunea tinerimei studioase asupra lui. (...)

(Familia, nr.31, pesta, 25 sept./7 oct., 1866)

- *(Gramatica maghiară în limba română)*, dl profesor din Nasendu Octaviu Barițiu a scris: „Gramatica limbii maghiare" și a ieșit de sub tipar în Cluj. – Foile maghiare o laudă, noi însă încă nu putem zice nimic, căci încă n-am văzut-o.

(Familia, nr.33, Pesta, 19/21 oct., 1866)

- *(Dl Dimitrie Bolintineanu)* va începe a publica (...) literatură de mare însemnătate, această publicație va conține: „Traianida sau războiul lui

Traian în Dacia, epope în 20 de cânturi, - 6 drame din istoria romanilor, - Ionienele, - fabule si poezii noi, toate de susnumitul poet laureat (...)

(Familia, nr.35, Pesta, 23oct/4 nov., 1866)

- *(La Nasendu)* va ieși de la anul nou o scriere pedagogică sub redacțiunea domnilor Cosma Anca, Maximu Popu, Basiliu Petri.

(Familia, nr.42, Pesta, 11/23 dec., 1866)

- *(Părintele literaturii române)* dl I. Heliade Rădulescu a pus sub tipar un curs de poezia. Sperăm că într-unul din numerele viitoare vom putea publica atare parte din această carte prețioasă.

(Familia, nr.1, Pesta, 1/13 ian., 1867)

- *(Drama națională)* Stimatul nostru colaborator și poet eminent, dl G.H. Grandea a terminat o dramă în cinci acte și în versuri, intitulată: „Fiul lui Alesandru cel Bun, domnul Moldovei". Acest op prețios se va transmite nouă spre publicare.

(Familia, nr.3, Pesta, 15/27 ian., 1867)

- *(A ieșit de sub tipar)* și ni s-a transmis: „Fenice" almanacu beletristic de societatea de lectură a junimii române studioase la academia de drepturi si archigimnaziul din Oradea – Mare. Cartea voluminoasă, tipărită frumos și elegant, conține 24 de încercări poetice și trei novele, afară de acestea istoria și organizarea societății (...)

(Familia, nr. 10, Pesta, 5/17 mar., 1867)

- *(Poezia Poporală)* Cunoscutul literat al nostru dl dr. At. M. Marienescu a scos la lumină al doilea tom din baladele poporului român (...) ne grăbim a atrage atenția publicului asupra acestei cărți.

(Familia, nr. 12, Pesta, 19/31 mar., 1867)

- *(Istoria lui Juliu Cesare)* scrisă de împăratul Napoleon în sfârșit va ieși și în limba română, căci – precum suntem informași – dl Alesandru Roman a dat în zilele trecute sub tipar tomulul întâi.

(Familia, nr.14, Pesta, 2/14 apr., 1867)

- *(A ieșit de sub tipar)* și se află de vânzare la librăria lui Georgiu Ioanide în București: „Călătorii în Asia Mică" de Dimitrie Bolintineanu.
- *(La tipografia „Junimea")* se mai află de vânzare următoarele opuri: „Despre scrierea limbei române de T. Maiorescu (...) – „Epi Tome Historiae Sacrae" de Pavel Paicu, ediție pentru uzul școlarilor cu adnotațiuni române și cu vocabular Latin-român (...) „Moartea lui Wallenstein" de Schiller, tradusă în românește de E.M. – „Machbet" de Shakespeare, traducere în românește de P.P.Cap.

(Familia, nr.15, Pesta, 9/21 apr. 1867)

- *(La Galați)* va apare nu peste mult o broșură intitulată: „Despre ortografia română", de A. Gregoriadi Bonachi. Salutăm cu bucurie acest op, care –

sperăm, că va contribui la dezlegarea acestei chestiuni grele, ce apăsa atât de tare literatura noastră.

(Familia, nr.18, Pesta, 30apr./12 mai, 1867)

- *(Roman istoric)* Dl J.C.Drăgescu publică invitația de prenumerațiune la un roman istoric intitulat: „Nopțile Carpatine" sau „Istoria martirilor libertății". În zilele noastre, când apare un roman este unu ce rar în literatura noastră, salutăm cu bucurie orice încercare ce tinde a înavuți acest ram al beletristicei naționale, - de aceea cu bucurie recomandăm acest op al junelui nostru literat atenției publicului, și cu atât mai vârtos, căci talentul autorului ne îndreptățește a spera de la dânsul o lucrare interesantă.
- *(A ieșit de sub tipar)* următorul op: „Caiu Suetoniu Trancuillu viața a XII Imperatori." Traducere din latină in românește ilustrată cu notițe de G.J.Munteanu (...).

(Familia, nr.21, Pesta, 21mai/2 iunie, 1867)

- *(Drama istorica)* la București a ieșit de sub tipar: Răzvan Vodă, drama istorică in cinci acte, în versuri de B.P. Hașdeu. Se aflã de vânzare în librăria lui Soceu.

(Familia, nr. 28, Pesta, 9/12 iulie 1867)

- *(Literatura populară)* iar s-a înavuțit prin o colecție prețioasă a dlui I.C.Fundescu. Ea conține basme, poezii, păcăliri și ghicituri, creațiuni interesante ale poeticului și invenţiosului popor român. (...) Studierea poeziei populare de bună seamă e o delectare pentru toți cititorii și din care reiese o influență salutară asupra literaturii naționale, drept aceea recomandăm această colecție apărută în București întregului public român (...)
- *(Dacia)* Sub acest titlu a apărut tot în București o broșură scrisă de tânărul literat Demetriu Preda, tratând despre revoluțiile politice din 1848, 1859 și 1866. Opul scris cu zel național promite o lecție interesantă pentru fiecare român ce se interesează de mișcările naționale.
- *(D. Emanuel Mihăescu)* a întreprins redarea biografiei bărbaților contemporani. Din această întreprindere a ieșit de sub tipar broșura I conținând biografia împăratului Napoleon III, dedicată Măriei Sale domnitorului Carol I.

(Familia, nr. 29, Pesta, 16/28 iulie, 1867)

- *(Poezii populare ale romanilor)* Sub acest titlu a redat dl V. Alecsandri o colecție prețioasă de poezii populare
- *(Poezia română)* Cercetare critică de T. Maiorescu, urmată de o alegere de poezii. Această carte prețioasă e redată de Societatea „Junimea" din Iași.

(Familia, nr. 30, Pesta 29 iulie/4 aug., 1867)

- *(A ieșit de sub tipar)* în Pesta: „Nopțile carpatine sau istoria martirilor libertății" roman istoric de Joachim C. Drăgescu. Într-unul din numerele viitoare vom publica un articol special despre acest op interesant (...)

(Familia, nr.33, Pesta, 28 iulie/16 aug., 1867)

- *(O carte interesantă)* a ieșit de sub tipar zilele trecute la București, acesta e : „Curs de declamațiune de doctorul don Vicente Joaquim Bastus", tradus din spaniolă de Constantiniu Dimitriade, artist dramatic român. Dl Dimitriade a îmbogățit prin opul acesta literatura română cu o carte prețioasă.

(Familia, nr. 35, Pesta, 1/13 sept., 1867)

- *(Unu op interesant)* a apărut zilele trecute la București. Laureatul nostru poetul dl Dimitrie Bolintineanu iarăși a îmbogățit literatura română cu o carte prețioasă, aceasta e o dramă istorică în trei acte, scrisă în versuri și intitulată:" Mihai Viteazul condamnat la moarte" (...) înregistrăm cu bucurie acest produs literar al marelui nostru poet.

(Familia, nr. 43, Pesta, 4/16 nov., 1867)

- *(Gramatica)* În curând va ieși de sub tipar la București „Gramatica limbii române" de prof. Maxim. Dl autor, precum se știe, e membrul societății academice române, și ca atare (...) suntem convinși, că literatura română va câștiga mult prin opul domniei sale.

(Familia, nr.45, Pesta, 20nov/2 dec., 1867)

- *(Viața a XII împărați)* de Caju Svetoniu Tranguilu, traducere din latină în limba română, ilustrată cu notițe de G. I. Munteanu, director și profesor la gimnaziul român din Brașov, a ieșit de sub tipar. Opul e premiat și tipărit cu spesele contelui Scarlat Rosetti.
- *(O carte nouă)* „Animalele antidiluviane" acesta e titlul unei cărți apărute numai acuma, compusă de dl Georgiu Ștefănescu, profesor de geologia și mineralogia la facultatea de Știință și director al muzeului de istoria științelor naturale din București. Cărtica întreagă constă din 32 pagine, conține o lectură publică predată in 1 ian.1866 in sala Ateneului Român; mai conține încă și niște figuri litografiate. Are o limbă flexibilă, din care cauză și venim a o recomanda atenției publicului cititor.

(Familia, nr.2, Pesta, 15/27ian, 1867)

- *(Lebăda Basarabie)* Cavalerul Constantin Stamati a publicat de curând în tipografia Buciumului Român la Iași următoarea carte interesantă: „Muza Românească" volumul întâi, (...).
- *(La Cernăuți)* a ieșit de sub presă o interesantă colecție de poezii intitulată „Flori de mormânt" de dl D. Petrino (...). Cartea se vinde în folosul societății pentru cultura poporului român în Bucovina.

(Familia, nr.6, Pesta, 16/28 febr., 1868)

- *(Vocabular)* Citim în ziarele noastre că dl Sab. Popoviciu Bărceanu a scos la lumină un op intitulat „Vocabular român - nemțesc”, compus și îmbogățit cu mai multe mii de cuvinte noi introduse și încetățenite în limba română.

(Familia, nr.7, Pesta, 24febr./7 mar., 1868)

- *(Contra Școlii Bărnuțiu)* e titlul unei broșuri ce a apărut la Iași. Autorul broșurii e dl Titu Maiorescu.
- *(Drama nouă)* Celebrul nostru poet dl Dimitrie Bolintineanu a scos la lumină o dramă nouă intitulată „Moartea lui Mihai Viteazul”

(Familia, nr. 9,Pesta, 11/23 mar., 1868)

- *(Colecție de maxime si reflesiuni)* Dl Teodor Manu în Gherla publică invitație de prenumerațiune la un op intitulat: „Vade mecum” (Vino cu mine) care va conține maximele și reflesiunile morale ale ducelui de la Rochefoucauld. (...). opul va ieși la sfârșitul lui iunie.
- *(Din importanta publicație a dlui Dimitrie Bolintineanu)* a mai ieșit de sub presă „Alesandru Lăpușneanu” dramă în trei acte și „După bătălia de la Călugăreni” dramă în trei acte și în versuri, (...).
- *(Bibliografia)* A ieșit de sub tipar o operă eclesiastică: „Biserica adevărată și chemarea bisericii române” de archimandritul Necefor Iliescu Spinceana, fostul rector la seminarul de Huși, la acel din mănăstirea Neamțului și curator la mănăstirea Bistrița, județul Neamț se află depusă spre vânzare în București la librăriile Ioanidu și Socecu; (…).

(Familia, nr.13, Pesta, 12/24 apr., 1868)

- *(Celebrul și neobositul nostru poet)* dl Dimitrie Bolintineanu a terminat 6 drame istorice și anume: 1) Moartea lui Constantin Brancoveanu; 2) Mărirea și moartea lui Mihai Viteazul; 3) Despot Vodă ereticul; 4) Mihnea care-și tăia boierii; 5) Postelnicul Constantin Cantacusino; 6) Doamna Kiajna (...).
- *(Dl dr. At. M. Marienescu)* a scos la lumină o broșură sub titlul: „Detorintiele noastre”. Un discurs popular închinat preoților și învățătorilor români (...).

(Familia, nr.14, Pesta, 20apr./2 mai, 1868)

- *(Tragedia tradusă)* Renumita tragedie a marelui Shakespeare „Othello” a ieșit tradusă în românește de dl P. P. Carp.

(*Familia, nr.16, Pesta, 6/18 mai, 1868)*

- *(Colecție de poezii)* Poeziile junelui nostru poetul Ioniția Bădescu a ieșit de sub tipar în o broșură de 137 de pagini. Autorul acestor poezii se numără între acele talente adevărate, care cu primele lor debuturi pe scena publicității și-au atras atenția tuturor iubitorilor de artă a poeziei (...) de aceea recomandăm atenției cititorilor noștri cărticica aceasta, plină de idei fragede și nobile (...).

(*Familia, nr. 17, Pesta, 14/26 mai, 1868)*

- *(A ieșit de sub tipar)* opul intitulat: „Revoluția română din anul 1848, Musiatoiul” de Alesandru Pelimon. Un op din cele mai interesante și care

cuprinde în sine cu de amănuntul toate fazele prin care a avut a trece România în acele timpuri critice (...).

(Familia, nr.18, Pesta, 22 mai/3 iunie, 1868)

- *(A ieșit de sub tipar)* opul: Cercetări despre românii de dincolo de Dunăre, tradus din limba greacă de dl Sergiu Hagiadi. Se află la tipografia națională în Craiova.
- *(Compendiu de pedagogie),* op pentru părinți, educatori, învățători și toți bărbații de școală, scris de dl Popescu (...)
- *(Armata română)* e titlul unui opu de curând ieșit de sub tipar și se află depusă spre vânzare la toate librăriile din București. - O scriere care tratează chestiunea atât de importantă și care dezvoltă toate manoperele petrecute astăzi în o știre, este de un interes atât de mare, cât e superflu a fi recomandat cititorilor.

(Familia, nr.19, Pesta, 30 mai/11 iunie, 1868)

- *(Carte nouă)* În tipografia archidiecezană din Sibiu a ieșit de sub tipar un op intitulat: „Cunoștințe practice despre grădini și cultura lor!" De dl dr. Paul Vasciu.
- *(A ieșit de sub tipar)* „Curs de poezie generală" de Eliade, tom I.
- *(Un alt veteran)* al literaturii noastre, D. A. Tr. Laurian a publicat a doua ediție din „Tabula Daciae antiquae ad mentem veterum scriptorum", îndreptată și adăugită după observații și descoperiri geografice.
- *(Zelosul nostru naturalist)* și profesorul D. S. Mihali (...) a scos acum de curând de sub tipar Zoologia; și peste câtva timp va completa această frumoasă scriere pentru folosul junimei studioase, scoțând la lumină și Mineralogia. Proprie acesteia este a III ediție a istoriei naturale, însă prelucrată din nou.
- *(D.V.A. Urechia)* redă biografia M. Sale Domnitoriului României lucrată pe larg, cuprinzând toate amănuntele vieții sale de la primii ani ai copilăriei până astăzi.

(Familia, nr.20, Pesta, 7/19 iunie, 1868)

- *(Colecție de poezii)* A ieșit de sub tipar: „poezii noi" de I.C. Fundescu, conținând 63 diferite poezii, urmate de un șir de notițe. Aceste poezii, ca toate poeziile dlui Fundescu, sunt de o armonie naturală, de o versificare ușoară, pline de imagine și de idei în adevărul poetic.
- *(Dramă originală)* Celebrul nostru poet dl Dimitrie Bolintineanu a dat sub presă un op intitulat: „Ștefan Gheorgiu Vodă" sau „Voi face domniei tale ce ai făcut tu jupânesei mele" - dramă istorică - în cinci acte.

(Familia, nr.21, Pesta, 15/27 iunie 1868)

- *(O publicație interesantă)* A ieșit de sub tipar și ni s-a transmis tomul al treilea din prea interesanta publicație: „Archiva istorică a României" redactată de B. P. Hașdeu sub auspiciile ministerului de culte și de instrucțiune publică.

Tomul acesta conține o mulțime de documente istorice prețioase, dintre care amintim mai ales: „Cronica cea mai veche a Moldovei".

- *(A mai ieșit de sub tipar):* „Istoria toleranței religioase în România" de dl B. P. Hașdeu. Ediția II, revăzută și adăugită.
- *(Comedia originală*) Redactorul acestei foi a terminat o comedie originală în trei acte și intitulată: „Nu va temeți fete bătrâne". Subiectul e scos din viața socială.

(Familia, nr. 22, Pesta, 23 iunie/5 iulie, 1868)

- *(Colecție de poezii*) Junele poet, amicul nostru, dl Julian Grozescu a aranjat sub tipar poeziile sale. Stimații noștri cititori au avut ocazia a se delecta adeseori în creațiile poetice ale acestui rar talent (…) recomandând atenției lor colecția aceasta, care conține un frumos buchet de floricele culese pe Parnasul românesc. (…)

(Familia, nr.23, Pesta, 1/13 iulie, 1868)

- *(Francmasoneria femeilor)* Acesta este titlul unui roman în două volume tradus de Z. Antinescu și care va ieși nu peste mult de sub tipar. (…)

(Familia, nr. 29, Pesta, 18/30 aug., 1868)

- *("Tezaurul de monumente istorice")* această publicație interesantă, redactată de celebrulul nostru istoric dl A. Papiu Ilarianu, va reapare cât mai curând. Atragem atenția cititorilor noștri asupra acestei scrieri, care tinde cu atâta demnitate a umple o lacună prea însemnată în literatura noastră. (…)

(Familia, nr.37, Pesta, 21oct/2 nov, 1868)

- *(Dl B. Petriceicu Hașdeu)* a publicat toate poeziile sale într-un volum elegant. Se află de vânzare la București în librăria lui Socecu (…)

(Familia, nr.3, Pesta, 21ian./2 febr., 1873)

- *(Dl Gr. H. Grandea)* a publicat la finalul anului trecut la Turnu – Severin un mic roman original intitulat: „Fulga". Mai târziu vom publica o recenzie specială despre această rară apariție în beletristica noastră (…).
- *(D -na Constantia Dunea - Schiau)* ne-a surprins în săptămâna trecută cu un prețios op al domniei sale, cu cartea mamelor și institutoarelor, intitulată „Cultura omului". Acest op de rară valoare în literatura noastră se recomandă pe sine. (…).

(Familia, nr. 4, 28 ian./9 febr., 1873)

- *(Dl N.V. Scurtescu)* a publicat la București: „Rea Silvia", dramă în 5 acte.
- *(Din „Istoria critică a Romînilor)* de dl B.P.Hașdeu a apărut de curând fascicula a treia și se află de vânzare la autor în București.
- *(Dl C.N. Chabudian)* a scos de sub tipar următorul op:" O problemă socială". Se află de vânzare la București. (…)

(Familia, nr. 11, Pesta, 18/30 mart., 1873)

- *(Descrierea Moldovei")* Una din scrierile cele mai însemnate și mai prețioase pentru știința și în genere pentru noi Românii este „Descrierea Moldovei" de principele Dimitrie Cantemir, tipărită de Societatea academică în limba

Latină după manuscriptele aflate in bibliotecile Rusiei. Această operă (…) formează primul volum din scrierile învățatului principe, după care va urma cel de-al doilea, conținând traducerea în limba română a aceleiași lucrări.

(Familia, nr.17, 29 apr./11 mai, 1873)

- *(Iosif Balsamo)* sau „Memoriile unui medic" – roman de Al. Dumas, apare la București tradus în românește de Calotescu.

(Familia, nr.3, Budapesta, 20 ian./1 febr., 1874)

- *("Istoria descoperirii Americii),* traducere de C. S. Stoicescu, profesor și licențiat în litere. (…) A ieșit la București.
- *(România în 1874)* opera specială, istorică, statistică și generală despre România se va publica la Londra (în engleză) și la Paris (în franceză) in martie viitor.
- *(Nuvele traduse)* A ieșit de sub tipar și se află de vânzare la toate librăriile: „Blondinul din Namur" si „Pasa de la Buda", două nuvele de H. Zschokke, traduse din limba germană de B.V. Vermont. (…)

(Familia, nr.5, Budapesta, 3/15 febr., 1874)

- *(Dl B.P. Hasdeu*) a scos la lumină prima fasciculă din volumul II al marei sale opere: „Istoria critică a Românilor." (…)

(Familia, nr.8, Budapesta,24 febr./8 mar., 1874)

- *(Un june poet cu talent)* pe care publicul acestei foi cunoscute bine, dl Ion A. Lepădatu, a scos la lumină zilele trecute o culegere din poeziile sale, care mai conține și o dramă (…).

(Familia, nr.9, Budapesta, 3/15 mart., 1874)

- *(Estetica)* Dl P. Florentin, profesor la liceul din Iași va publica de curând o carte intitulată: „Estetica, adică știința despre frumos și arte. Această carte e o compoziție originală și e întâia la noi în specialitatea sa. (…).

(Familia, nr. 10, Budapesta, 10/22 mart., 1874)

- *("Buna menajeră")* carte de bucate practică, de d-na Ecaterina Steriad, se află de vânzare la București. Un volum în tipar elegant pe hârtia velină cu ilustrații.

(Familia, nr.12, Budapesta, 24 mart./5 apr., 1874)

- *(La București)* a apărut și partea a II-a a „Zoologiei" dlui Ananescu, care tratează despre istoria animalelor și clasificarea lor în serie (…).
- *(Pentru învățători)* A ieșit de sub tipar la București și se află depuse prin toate orașele principale „Pedagogia practică", de George Radu Melidon (…)
- *(O carte politică importantă)* a ieșit de sub tipar și se află de vânzare la toate librăriile din București un volum, ce toți bărbații politici trebuie să -l aibe în biblioteca lor. Colecția de „tratatele și convențiunile României cu puterile străine de la anul 1368 până în zilele noastre, de M. Mitilineu. (…)

(Familia, nr.13, Budapesta, 31 mart./12 apr., 1874)

- *(Retorica*) S-a pus sub presă la Galați și va apare în curând: „Elemente de Retorica", de G. Mihăilescu; - carte foarte trebuincioasă în genere pentru oricine dorește a-si exprima cugetările în o formă aleasă, și a cunoaște regulile artei de a vorbi în public.

(Familia, nr. 22, Budapesta, 2 /14 iunie, 1874)

- *(Culegerea deplină a poeziilor lui Petofi)* a apărut zilele trecute în ediția societății „Athenaeum" din Budapesta. Cartea e foarte voluminoasă, conține 96 de coli, ediție de lux. (…)

(Familia, nr.24, Budapesta, 16/28 iunie, 1874)

- *(Dl V. Alecsandri*) a scos la lumină o nouă piesă teatrală, intitulată: „Boieri și ciocoi", comedia în 5 acte, dedicate dlui M. Kogălniceanu. (…)
- *(D-na Iulia Sacelariu n. Jorcu)* a scos de sub tipar la București o carte interesantă intitulată:" Femei celebre" (…)
- *(Pentru învățători)* A ieșit de sub tipar la București „Reflecțiuni asupra educației primei epoci din viața omului", de I. Opranu.
- *(Dnii Munteanu si Solomon)* profesori la Blaj, au scos la lumină o carte intitulată:" Educația și instrucțiunea generală", pentru părinți, învățători (…).

(Familia, nr.25, Budapesta, 23iunie/5 iulie, 1874)

- *Dl. Ar. Densunșianu* a dat sub presă o lucrare foarte interesantă a sa. Aceasta este „Negriada", epopee națională, al cărei subiect e descălecarea Românilor sub Negru-Vodă. (…)

(Familia, nr. 43, Budapesta, 10/22 iunie, 1879)

- *Dl. B.P. Hasdeu*, (…), a scris o piesă nouă, pe care o va prezenta zilele acestea comitetului teatral din București. Piesa d lui Hașdeu poartă titlul de „Domnița Rucsandra", dramă istorică în 5 acte (…)

(Familia, nr. 89, Budapesta, 18/30 nov., 1879)

- *"Chixandra"*. Sub titlul acesta a publicat dl. Frederic Dame la București o nuvelă originală bine compusă și bine scrisă, asupra căreia atragem atenția publicului cititor (…).
- *Societatea universitară „Unirea"* din București cu ocazia inaugurării statuii lui Heliade a decis a publica un volum de bucăți culese din scrierile marelui poet. Tot în acest scop societatea va da în curând, cu ajutorul câtorva artiști, si o reprezentație.
- *Ziaristică*. În Iași a apărut un nou ziar, „Unirea", care are drept scop, mai cu seamă combaterea micilor grupuri politice, și unirea tuturor grupurilor liberale într-un singur mare partid liberal.

(Familia, nr. 14, Budapesta, 17/29 febr., 1880)

CUPRINS

Claudia Florina Pop este în prezent lector universitar dr. în cadrul Departamentului pentru Pregătirea Personalului Didactic, Universitatea din Oradea.

Licențiată în Filologie, specializarea Biblioteconomie la Facultatea de Litere, Universitatea din București, autoarea a fost pasionată, încă de pe băncile facultății, de patrimoniul românesc de carte veche și cultură. După terminarea studiilor de licență este cooptată ca preparator (2001) în cadrul Catedrei de Limbă și Literatură Română – Biblioteconomie, Facultatea de Litere, Universitatea din Oradea, unde va activa și desfășura cursuri și seminare in domeniul Biblioteconomiei și Bibliologiei: Istoria cărții și a scrisului, Catalogarea publicațiilor, Istoria presei etc., până în anul 2008. În același an i se acordă titlul de Doctor în Filologie la Universitatea „1 Decembrie 1918", Alba Iulia.

Titulară a cursurilor, Comunicare educațională, Managementul clasei de elevi, Managementul organizațiilor școlare, Marketing educațional și tehnici de comunicare, Comunicare educațională în relația mentor-student, autoarea face parte din colectivul Departamentului pentru Pregătirea Personalului Didactic, Universitatea din Oradea din anul 2008 unde s-a specializat în domeniul științelor educației, urmând cursuri postuniversitare, masterate etc, fiind licențiată în domeniul Științele Educației, specializarea Psihopedagogie specială, la Facultatea de Științe Socio-Umane, Universitatea din Oradea.

Se remarcă și în sfera publicării de articole în reviste de specialitate și capitole în volume colective, dar și în cea a participării la conferințe naționale și internaționale. (însumând peste 70 de articole și capitole, și peste 40 de participări în cadrul conferințelor).

"Lucrarea reprezintă o parte a tezei de doctorat a autoarei, care tratează, dintr-o perspectivă unică, aspectele lecturii și a circulației cărții vechi tipărite în zona Bihorului, în secolele XIX-XX. Demersul acesteia în realizarea tezei de doctorat a dus implicit la valorificarea materialelor bibliografice descoperite și redate publicului cititor în forma acestei cărți."

Prof.univ.dr. habil **Florin Ioan Cioban**

"Lucrarea conține un studiu care tratează aspecte istorice ale cărții și presei, ale bibliotecilor și ale societăților culturale din Bihor, de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Abordarea teoretică încearcă să delimiteze perioada tratată din punct de vedere social, cultural și politic, și să prezinte, într-o formă cât mai concisă, importanța cărții și a bibliotecilor în viața bihorenilor, dar și rolul educativ progresist al presei vremii, cât și al societăților culturale care au funcționat în acea perioadă."

Conf. univ. dr. **Adela Bradea**

ISBN:978-606-37-1060-5

UNIVERSITAS • NAPOCENSIS
ROMANIA
PRESA UNIVERSITARĂ